

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης
Ακαδημαϊκό Έτος 2016-2017

Πτυχιακή Εργασία

Το Συνέδριο της Βιέννης: Ο Μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής και του Διεθνούς Συστήματος

Αποστόλης Βαλασσάς

A.M.: 1342201200021

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

Νάσια Γιακωβάκη

Αθήνα, Ιούλιος 2017

Το Συνέδριο της Βιέννης: Ο
Μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής
και του Διεθνούς Συστήματος

Αποστόλης Βαλασσάς

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	1
Πρόλογος.....	3
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή: Το Συνέδριο της Βιέννης.....	5
Ο διπλωματικός μαραθώνιος του 1814/1815. Οι βασικές αποφάσεις.....	11
Η Γερμανική Συνομοσπονδία.....	16
Κεφάλαιο 2: Οι μετασχηματιστικές όψεις του Συνεδρίου.....	20
Η έλευση της κοινής γνώμης στο προσκήνιο.....	20
Η ιδεολογία του Συνεδρίου: Η τριμερής προσέγγιση του Vick.....	23
Το συνταγματικό κύμα του 1814-1815.....	25
Το Συνέδριο της Βιέννης απέναντι στην ανάδυση του εθνικισμού.....	31
Μία άλλη οπτική: η ενσωμάτωση της ουδετερότητας σε εθνικές ταυτότητες.....	36
Ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας του Συνεδρίου: η κατάργηση του δουλεμπορίου και η προώθηση των θρησκευτικών ελευθεριών	38
α. Οι διαπραγματεύσεις για την κατάργηση του δουλεμπορίου.....	39
β. Ο θρησκευτικός παράγοντας στις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου.....	42
Κεφάλαιο 3^ο: Το διεθνές σύστημα του 1815 του 1815.....	48
Το ηγεμονικό σύστημα της Βιέννης και το ευρωπαϊκό “equilibrium”.....	49
Το “Σύστημα του Συνεδρίου”.....	58
Η ουδετερότητα ως βασική αρχή του διεθνούς συστήματος.....	63
Συμπεράσματα για το διεθνές σύστημα του 1815.....	69
Κεφάλαιο 4^ο: Το ζήτημα των Επτανήσων στο Συνέδριο της Βιέννης.....	75
Τα Ιόνια Νησιά από τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο ως το Συνέδριο της Βιέννης.....	75

Η δράση του Καποδίστρια για τα Επτάνησα στο Συνέδριο της Βιέννης.....	78
Τα Επτάνησα και η αρχή της ουδετερότητας.....	82
Χάρτες.....	85
Βιβλιογραφία.....	91

Λίστα Χαρτών

Χάρτης 1: Η Ευρώπη κατά τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης (1789).....	86
Χάρτης 2: Η Ευρώπη στο αποκορύφωμα της ισχύος του Ναπολέοντα (1812).....	87
Χάρτης 3: Η Ευρώπη μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815).....	88
Χάρτης 4: Η εξέλιξη του πολωνο-σαξονικού ζητήματος στο Συνέδριο της Βιέννης (Σεπτέμβριος 1814 – Φεβρουάριος 1815).....	89
Χάρτης 5: Η Γερμανική Συνομοσπονδία (1815-1866).....	90

Πρόλογος

Το Συνέδριο της Βιέννης αποτελεί ένα γεγονός – σταθμό στην ευρωπαϊκή ιστορία, καθώς και μία κρίσιμη τομή στην ιστορία των διεθνών σχέσεων. Διαβάζοντας τη σχετική βιβλιογραφία και γράφοντας αυτήν την εργασία, βρήκα πράγματι συναρπαστικό το γεγονός ότι το Συνέδριο της Βιέννης ασχολήθηκε με ένα τόσο ευρύ φάσμα ζητημάτων, από τη συνολική εγγύηση των συμφωνηθέντων μέχρι και το συνταγματικό καθεστώς των Επτανήσων ή την αντιμετώπιση του δουλεμπορίου. Ακριβώς αυτή η ευρύτητα του Συνεδρίου αποτέλεσε ένα είδος πρόκλησης για εμένα, καθώς στόχος μου υπήρξε να αναδείξω τις πολλαπλές όψεις του Συνεδρίου, στο πλαίσιο μίας συνοπτικής περιγραφής και εξιστόρησης. Ο/Η αναγνώστης/ρια άλλωστε θα κατανοήσει, πως κάθε επιμέρους θεματική που παρουσιάζεται στην εργασία, θα μπορούσε να μετουσιωθεί σε μία διδακτορική διατριβή από μόνη της ή σε ένα βιβλίο. Ένας άλλος στόχος της εργασίας είναι να αναδειχθεί και να κατανοηθεί ο μετασχηματισμός που επιφέρει το Συνέδριο στην ευρωπαϊκή πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις, όπως άλλωστε υποδηλώνει και ο τίτλος της.

Ως φοιτητής Πολιτικών Επιστημών, με ειδίκευση στις Διεθνείς Σχέσεις, αυτή η πτυχιακή εργασία μου έδωσε την ευκαιρία να συνδυάσω την Ιστορία με το αντικείμενο της ειδίκευσής μου. Προσωπικά πιστεύω άλλωστε, πως δίχως την απαραίτητη συμβολή της ιστορικής επιστήμης, κάθε απόπειρα εξήγησης του εκάστοτε διεθνούς συστήματος μονοδιάστατα μέσω των θεωριών των διεθνών σχέσεων καθίσταται μάλλον ημιτελής και συρρικνώνει το πλαίσιο κατανόησής του. Για αυτόν τον λόγο επέλεξα στην εργασία η ιστορική περιγραφή να προηγηθεί της ανάλυσης του διεθνούς συστήματος, θεωρώντας πως έτσι θα διευρυνθεί η δυνατότητα κατανόησης τόσο του/της αναγνώστη/ριας όσο και εμένα του ίδιου. Η επιδίωξή μου για το μέλλον είναι να ακολουθήσω έναν επιστημονικό και ερευνητικό δρόμο στον οποίο οι διεθνείς σχέσεις τέμνονται συνεχώς με την ιστορική επιστήμη και γνώση και πιστεύω πως αυτή η πτυχιακή εργασία αποτελεί μία πολύ καλή αφετηρία.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την καθηγήτρια του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών

Νάσια Γιακωβάκη για την κατεύθυνση που μου έδωσε, όσον αφορά τη βιβλιογραφία που αποτέλεσε τη βάση της εργασίας, αλλά και για τη συνεχή βοήθειά και συνέπειά της κατά τη διάρκεια της συγγραφής της. Κυρίως, όμως, θα ήθελα να την ευχαριστήσω για το απαραίτητο ερέθισμα που μου έδωσε να ασχοληθώ με τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, καθώς και για τους νέους ορίζοντες κατανόησής της που μου άνοιξε, διδάσκοντάς με Παγκόσμια και Ευρωπαϊκή Ιστορία στο δεύτερο έτος των σπουδών μου.

Αποστόλης Βαλασσάς

1. Εισαγωγή: Το Συνέδριο της Βιέννης

Αναμφισβήτητα το Συνέδριο της Βιέννης αποτέλεσε τομή στην εξέλιξη του διεθνούς συστήματος αλλά και της ευρωπαϊκής πολιτικής ιστορίας γενικότερα. Με δεδομένο τον περίπλοκο χαρακτήρα των διαπραγματεύσεων και των πολιτικών επιδιώξεων στο Συνέδριο, επιφανειακές και απλουστευτικές προσεγγίσεις είναι μάλλον ακατάλληλες για να κατανοήσουμε τη συνθετότητα των διεργασιών στη Βιέννη το 1815 και τις πολυδιάστατες συνέπειες του Συνεδρίου. Το 2014, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 200 χρόνων από την έναρξη των εργασιών του Συνεδρίου τον Νοέμβριο του 1814, υπήρξε ένα «κύμα» νέων εκδόσεων και μελετών για το Συνέδριο της Βιέννης, οι οποίες παρέχουν εν πολλοίς ένα αρκετά ευρύ πλαίσιο κατανόησης του Συνεδρίου. Η ιστορικός Katherine Aaslestad παρουσιάζει με περιεκτικό τρόπο το βασικό περίγραμμα των έργων αυτών στο βιβλιοκριτικό δοκίμιο “Serious Work for a New Europe: The Congress of Vienna after Two Hundred Years” (*Central European History* 48, 2015, σελ. 225-237). Το άρθρο αυτό έδωσε και τις κατευθυντήριες γραμμές ως προς την επιλογή της βιβλιογραφίας, στην οποία βασίστηκε η παρούσα εργασία. Οι νέες εκδόσεις επικεντρώνονται στα κρίσιμα διεθνή διακυβεύματα του 1814/1815, έπειτα από δύο δεκαετίες επανάστασης και πολέμου με πρωτοφανές, για τα δεδομένα και την ιστορική εμπειρία της εποχής, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό κόστος¹. Κατά την Άσλεσταντ, το Συνέδριο πέτυχε να λύσει τα υπαρξιακά προβλήματα της Ευρώπης με αποτέλεσμα να μην υπάρξει σύγκρουση ανάλογης κλίμακας των Ναπολεόντειων Πολέμων για έναν αιώνα, μέχρι και την έκρηξη του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914.

Βέβαια, οι απόψεις που συνηγορούν σε θετικά συμπεράσματα για τον διακανονισμό του 1815 δεν χαρακτηρίζαν πάντα τις ιστορικές μελέτες για το Συνέδριο της Βιέννης. Τον 19^ο αιώνα οι προσεγγίσεις των ιστορικών υπήρξαν κατά πολύ διαφορετικές. Το Συνέδριο της Βιέννης θεωρούνταν συνώνυμο της αντίδρασης και μία απόπειρα αναστροφής των εξελίξεων που πυροδότησαν ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση. Τα ιστορικά έργα του 19^{ου} αιώνα εμφορούνται από έντονα ιδεολογικά στοιχεία και καταλογίζουν στο Συνέδριο της Βιέννης και τους

¹ Katherine B. Aaslestad, “Serious Work for a New Europe: The Congress of Vienna after Two Hundred Years”, *Central European History* 48, 2015, σ. 225-237, σ. 226.

πρωταγωνιστές του μία ζημιογόνο καθυστέρηση των απαραίτητων κοινωνικών μετασχηματισμών².

Σύμφωνα με την Άσλεσταντ, η πρώτη στροφή των ιστορικών παρατηρείται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και έπειτα, όποτε και η παραδοχή της διπλωματικής επιτυχίας του Συνεδρίου αρχίζει και αποκτά πιο ευρεία υποστήριξη. Πρόκειται για «συμβατικές», κατά την Άσλεσταντ³, μελέτες – σε σχέση με την ιστοριογραφία των τελευταίων δεκαετιών- οι οποίες επικεντρώνονται στις πολιτικές ισχύος που άσκησαν οι Μεγάλες Δυνάμεις καθώς και στις ηγετικές προσωπικότητες του Συνεδρίου⁴. Αυτές δεν είναι άλλες από τον Τσάρο Αλέξανδρο της Ρωσίας, τον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών υποκόμη Κάσληρη (Viscount Castlereagh) και τον Αυστριακό ομόλογό του πρίγκιπα Κλέμενς Φον Μέτερνιχ⁵ (Klemens von Metternich) καθώς και τον Υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας, πρίγκιπα Ταλεϋράνδο (Talleyrand), στη διπλωματική μαεστρία του οποίου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η διατήρηση της ιδιαίτερης θέσης της Γαλλίας στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Οι μονάρχες της Αυστρίας και της Πρωσίας, καθώς και οι υπόλοιποι πολιτικοί και διπλωμάτες είχαν δευτερεύοντες και επικουρικούς ρόλους⁶, χωρίς βέβαια να αναιρείται η σημασία της δράσης τους. Για παράδειγμα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο Πρώσος Υπουργός Εξωτερικών Γουλιέλμος φον Χούμπολτ (Wilhelm von Humboldt) έπαιξε σημαντικό ρόλο στα επιμέρους ζητήματα που αφορούσαν τη συγκρότηση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, ενώ ο Ιωάννης Καποδίστριας, ως αντιπρόσωπος του Τσάρου στην επιτροπή των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων, πέρα από την επιτυχή υπεράσπιση των ρωσικών συμφερόντων, προώθησε παρασκηνιακά τα ελληνικά εθνικά αιτήματα, καλλιεργώντας περαιτέρω το έδαφος για τη μελλοντική αποδοχή της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Η μεγάλη τομή, ωστόσο, στην ιστοριογραφία συντελείται πολύ πιο πρόσφατα και πιο συγκεκριμένα το 1992 από τον ιστορικό Paul W. Schroeder στο διάσημο άρθρο του “Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?” (*American Historical*

² Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 226. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Άσλεσταντ σε πολλά από αυτά τα έργα γινότανε λόγος ακόμη και για «προδοσία των λαών της Ευρώπης».

³ Στο ίδιο, σ. 227.

⁴ Ένα από τα πιο γνωστά «συμβατικά» έργα για το Συνέδριο της Βιέννης είναι αυτό του Χένρι Κίσινγκερ (*A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822*, 1957), ο οποίος επικεντρώνεται στη σχέση Μέτερνιχ- Κάσληρη, εξυμνώντας τις διπλωματικές τους ικανότητες και αποδίδοντάς τους ουσιαστικά την «πατρότητα» του τελικού διακανονισμού του 1815.

⁵ Σε ελληνικές πηγές, ιδιαιτέρως της περιόδου της Επανάστασης του 1821, αναφέρεται και ως Κλήμης φον Μέτερνιχ.

⁶ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 228.

Review, τεύχος 97, νούμερο 3, σελ. 683-706). Ο Σρέντερ, χωρίς να περιορίζεται στην ανάλυση των διπλωματικών στοχεύσεων και των πολιτικών ισχύος, θεωρεί πως το 1815 έλαβε χώρα ένας επαναστατικός μετασχηματισμός του διεθνούς συστήματος, ο οποίος οδήγησε στη διαμόρφωση μίας ευρωπαϊκής ισορροπίας, με στρατηγικό αλλά κυρίως ηθικό, νομικό και πολιτικοκοινωνικό περιεχόμενο. Αυτή η διαδικασία προχώρησε σε πλήρη αντιδιαστολή με τις πολιτικές ισχύος του 18^{ου} αιώνα, φορέας των οποίων, κατά τον Σρέντερ, υπήρξε και ο ίδιος ο Ναπολέοντας με τον επιθετικό ηγεμονισμό του. Κρίθηκε, επομένως, απαραίτητο, όχι απλά να συμπεριλάβω τον Σρέντερ στην εργασία, αλλά να χρησιμοποιήσω το επιχείρημά του ως βάση για την ανάλυση του διεθνούς συστήματος του 1815, που επιχειρείται στο τρίτο κεφάλαιο. Δυστυχώς, λόγω των αυτονόητων περιορισμών που συνεπάγεται μία πτυχιακή εργασία, δεν μπόρεσα να συμπεριλάβω στη βιβλιογραφία το βιβλίο του Σρέντερ *The Transformation of European Politics 1763-1848* (1994)⁷, όπου ο ιστορικός καταθέτει τις απόψεις του για το διεθνές σύστημα και την ευρωπαϊκή πολιτική της επίμαχης περιόδου σε μεγάλο βάθος και εύρος.

Μία από τις επιλογές για την παρούσα εργασία, από τα έργα που περιλαμβάνονται στο άρθρο της Άσλεσταντ, είναι το *An Age of Neutrals: Great Power Politics 1815-1914* (2014) της Maartje Abbenhuis⁸. Η επιλογή του συγκεκριμένου βιβλίου έγκειται στο εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα του, καθώς επικεντρώνεται στην ουδετερότητα ως βασικό χαρακτηριστικό του διεθνούς συστήματος της Βιέννης και κατ' επέκταση όλου του υπόλοιπου μακρού 19^{ου} αιώνα. Η Άμπενχους υιοθετεί την άποψη του Σρέντερ περί ενός ηγεμονικού συστήματος, υποστηρίζοντας, όμως, πως κύρια αιτία της ειρήνης την περίοδο 1815-1914 υπήρξε η διαδεδομένη χρήση της ουδετερότητας, με αρχή το Συνέδριο της Βιέννης. Η Άμπενχους, προκειμένου να στηρίξει το επιχείρημά της, δεν περιορίζεται στις περιπτώσεις ουδετέρων κρατών, όπως η Ελβετία, αλλά επεκτείνεται και στη χρήση της ουδετερότητας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, η οποία υπήρξε ζωτικής σημασίας προϋπόθεση για τον περιορισμό των πολέμων και τη διατήρηση της σταθερότητας του διεθνούς συστήματος, σε συνδυασμό με την κληρονομιά της πολυμερούς διπλωματίας που άφησε το Συνέδριο.

⁷ Ολόκληρος ο τίτλος του βιβλίου: Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1994.

⁸ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 229-230.

Ο Mark Jarrett στο *The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon* (2013) επιχειρεί μία, κατά την Άσλεσταντ, πιο συμβατική προσέγγιση που επικεντρώνεται στις διπλωματικές διεργασίες και τις προσωπικές στρατηγικές των πρωταγωνιστών του Συνεδρίου⁹. Ο Τζάρετ δεν προσπαθεί σε καμία περίπτωση να αναιρέσει τον συντηρητικό-παλινορθωτικό χαρακτήρα του Συνεδρίου, αν και αναγνωρίζει την επιτυχία του στην εμπέδωση της διεθνούς ειρήνης και σταθερότητας. Πιστεύει πως το βραχύβιο «Σύστημα των Συνεδρίων»¹⁰ αποτέλεσε, κατά κάποιον τρόπο, ένα είδος παγκόσμιας διακυβέρνησης, το οποίο άφησε σημαντική και θετική κληρονομιά στο πεδίο της διεθνούς οργάνωσης και διπλωματίας, παρά τον αντεπαναστατικό και συντηρητικό του χαρακτήρα. Επέλεξε το βιβλίο του Τζάρετ προς ενσωμάτωση στην εργασία για δύο λόγους: αφ' ενός γιατί θεώρησα χρήσιμο για την απόπειρα συγκριτικής ανάλυσης που επιχειρώ στο τρίτο κεφάλαιο το γεγονός ότι ο Τζάρετ εμφορείται, εν μέρει, από την «παλαιά άποψη» για το Συνέδριο της Βιέννης. Αφ' ετέρου διότι ακολουθεί βήμα προς βήμα τις εξελίξεις στο Συνέδριο αλλά και της περιόδου που ακολουθεί, παρέχοντας σημαντικές πληροφορίες και λεπτομέρειες.

Από το «κύμα» εκδόσεων του 2014, κατά τη γνώμη μου, ξεχωρίζει περισσότερο το βιβλίο του Brian E. Vick *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*. Ο Βικ επιχειρεί μία ολιστική προσέγγιση που ξεπερνά την επικέντρωση στους εδαφικούς διακανονισμούς και τις πολιτικές των Μεγάλων Δυνάμεων και περιλαμβάνει θεματικές όπως η ανάδειξη της δημόσιας σφαίρας σε πόλο πολιτικής ισχύος και η αντιμετώπιση ζητημάτων ανθρωπιστικού χαρακτήρα, όπως το δουλεμπόριο και τα δικαιώματα των θρησκευτικών μειονοτήτων. Ο Βικ επικεντρώνεται στις εορταστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις του Συνεδρίου, αναδεικνύοντας το ρόλο των γυναικών σε αυτές¹¹. Καταπιάνεται επίσης, με το ρόλο των τοπικών, εθνικών και διεθνικών πολιτικών και κοινωνικών δικτύων αλλά και με τον Τύπο, ως βασικού μέσου διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Θεωρεί πως τα δίκτυα και ο Τύπος αποτελούν τις βασικές συνιστώσες αυτού που ο ίδιος αποκαλεί «influence politics» (πολιτικές άσκησης επιρροής), που με τη σειρά τους υπήρξαν

⁹ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 229.

¹⁰ Το Συνέδριο της Βιέννης εγκαθιδρύει το Σύστημα των Συνεδρίων. Τα Συνέδρια που ακολούθησαν αυτό της Βιέννης, σε επίπεδο διπλωματίας κορυφής, ήταν τα εξής: το Συνέδριο της Αιξ-λα-Σαπέλ (Ααχεν) το 1818, το Συνέδριο του Τροπάου το 1820, το Συνέδριο του Λάιμπαχ (Λιουμπλιάνα) το 1821 και, τέλος, το Συνέδριο της Βερόνας το 1822.

¹¹ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 234.

αποφασιστικοί διαμορφωτές της ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας και του διεθνούς συστήματος¹². Ο Βικ χρησιμοποιεί ως παράδειγμα, για να αναδείξει τη σημασία της κοινής γνώμης και του Τύπου, το πολωνο-σαξονικό ζήτημα¹³.

Εάν και η παραπάνω προσέγγιση του Βικ είναι εξαιρετικά ενδιαφέρονσα, λόγω των περιορισμών που ανέφερα παραπάνω, θα ασχοληθούμε περισσότερο με άλλες θεματικές που θίγει ο Βικ όπως το δόγμα του «περιορισμένου συνταγματισμού», με το οποίο προσπαθεί να καταδείξει το μεταρρυθμιστικό πρόσωπο του Συνεδρίου της Βιέννης. Για να το κάνει αυτό προχωρά πρώτα σε μία τριμερή προσέγγιση της ιδεολογίας του Συνεδρίου, μέσω της οποίας στοιχειοθετεί την ύπαρξη ενός πολιτικού Κέντρου. Τέλος, ο Βικ επιχειρεί μία ριζική επανεξέταση του εθνικισμού των αρχών του 19^{ου} αιώνα, χωρίς να δεσμεύεται από τον εθνικισμό του έθνους-κράτους και διευρύνοντας την έννοιά του ώστε να συμπεριλάβει όλες τις τάσεις της εποχής.

Η παρουσία εργασία δεν θα προσπαθήσει να δώσει κάποια απάντηση στο ερώτημα «παλινόρθωση ή μετασχηματισμός», το οποίο και έχει ξεπεραστεί από την ιστοριογραφία.. Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια, θα προσπαθήσω να τονίσω, στη συνέχεια της εργασίας, τη μετασχηματιστική λειτουργία του Συνεδρίου σε βάρος του συντηρητικού-αντιδραστικού χαρακτήρα του. Η εργασία βασίζεται, ούτως ή άλλως, σε έργα, τα οποία έχουν στηριχθεί και ταυτόχρονα έχουν ενδυναμώσει το μετασχηματιστικό επιχείρημα για το Συνέδριο της Βιέννης. Όλα τα τμήματα της επιλεγόμενης βιβλιογραφίας, αλλά και όλα όσα συμπεριλαμβάνονται στη βιβλιοκριτική της Άσλεσταντ, συγκλίνουν στο ότι ο όρος «Παλινόρθωση» είναι τουλάχιστον παραπλανητικός και αποδίδει με εσφαλμένο τρόπο το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου μετά το 1815¹⁴. Επίσης, κατά την Άσλεσταντ, οι περισσότερες εκ των εκδόσεων των τελευταίων χρόνων αναλύουν το Συνέδριο της Βιέννης βάσει της πραγματικότητας των τελών του 18^{ου} αιώνα και όχι διαμέσου των παραπλανητικών φακών του εθνικισμού των τελών του 19^{ου} αιώνα. Επίσης, η πρόσφατη ιστοριογραφία παρέχει νέα αναλυτικά εργαλεία για μία όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση του Συνεδρίου. Αυτό θα το δούμε από τον Βικ, ο οποίος γενικότερα χρησιμοποιεί ως αναλυτικό πλαίσιο το τρίγωνο ισχύος – ιδεολογίας - δημόσιας σφαίρας, με την τριμερή προσέγγιση της ιδεολογίας του Συνεδρίου αλλά και τη «σταδιακή προσέγγιση» (stepwise approach) του εθνικισμού στο δεύτερο

¹² Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 234 και Brian E. Vick, *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*, Λονδίνο/Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2014, σ. 328.

¹³ Βλ. Brian E. Vick, “Poland, Saxony, and the Crucible of Diplomacy” στο *ό. π.*, σ. 292-310.

¹⁴ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 237.

κεφάλαιο. Επίσης, ο Τζάρετ χρησιμοποιεί μία ανάλυση τριών επιπέδων για να καταστήσει κατανοητή τη διαμόρφωση του διεθνούς συστήματος του 1815, την οποία θα παρακολουθήσουμε στο τρίτο κεφάλαιο.

Σε αυτό το σημείο, θεωρώ σκόπιμο, έχοντας παρουσιάσει την επιλεγείσα βιβλιογραφία, να εξηγήσω συνοπτικά τη διάρθρωση της εργασίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζω, με κεντρικό άξονα το έργο του Βικ, διάφορες μετασχηματιστικές όψεις του Συνεδρίου της Βιέννης, οι οποίες είναι κατά κάποιον τρόπο «αφανείς» ή τέλος πάντων λιγότερο γνώριμες. Επιλέγω αυτό το κεφάλαιο να προηγηθεί της ανάλυσης του διεθνούς συστήματος, με σκοπό να «θωρακιστεί» περαιτέρω η ερμηνεία για τον μετασχηματιστικό χαρακτήρα του Συνεδρίου, παρουσιάζοντας γεγονότα και διεργασίες που τον επιβεβαιώνουν. Επίσης, πιστεύω πως με αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης αποκτά μία καλή αίσθηση της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης του 1815, προτού περάσει στην ανάγνωση της «μεγάλης εικόνας» του διεθνούς συστήματος, όπου εμπλέκονται πιο σύνθετοι, και ίσως πιο δυσνόητοι, παράγοντες. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται αρχικά και πιο συνοπτικά η ανέλιξη της νεωτερικής δημόσιας σφαίρας και ακολουθούν η ιδεολογική ανάλυση του Βικ, η διαδικασία της εγκαθίδρυσης περιορισμένων συνταγμάτων και η αντιμετώπιση των εθνικών αιτημάτων από το Συνέδριο. Έπειτα, γίνεται μία ενδιαφέρουσα παρεμβολή, βασισμένη στην Άμπενχουις, που αφορά τη σχέση ουδετερότητας και εθνικών ταυτοτήτων. Στο τέλος του κεφαλαίου, αφιερώνεται αρκετά μεγάλος χώρος στις διαπραγματεύσεις για την κατάργηση του δουλεμπορίου και την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων, θέματα με τα οποία ασχολούνται κυρίως οι Βικ και Τζάρετ. Εκτός του ότι με τη μελέτη αυτών των θεμάτων διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μία σαφής σύνδεση του Συνεδρίου με την κληρονομιά του Διαφωτισμού, κατανοούμε επίσης τη βαρύτητα του εκκρεμούς μεταξύ του «διεθνισμού» των Μεγάλων Δυνάμεων και της επιδίωξης των μικρών κρατών να διατηρήσουν και να ενισχύσουν την κυριαρχία τους¹⁵. Στο τρίτο κεφάλαιο περνάμε στην ανάλυση του διεθνούς συστήματος. Το κεφάλαιο αρχίζει με την προσέγγιση του Σρέντερ, η οποία καταλαμβάνει και τη μεγαλύτερη έκταση του κεφαλαίου. Έπειτα ακολουθεί η ανάλυση του Τζάρετ, η οποία διαφέρει σε πολλά σημεία από αυτή του Σρέντερ και παρέχει την ευκαιρία για συγκρίσεις που μπορούν εν τέλει να διευρύνουν το πεδίο κατανόησης του αναγνώστη. Παρακολουθούμε επίσης την εξέλιξη της

¹⁵ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 236.

ουδετερότητας ως σταθεροποιητικής δύναμης του διεθνούς συστήματος, βασισμένοι στο βιβλίο της Άμπενχουις, η οποία παράλληλα επεξεργάζεται κατά κάποιο τρόπο την ανάλυση του Σρέντερ. Το κεφάλαιο τελειώνει με τη σύνοψη κάποιων συμπερασμάτων για τη φύση αλλά και το τέλος του συστήματος της Βιέννης. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζεται ένα θέμα κατ' εξοχήν ελληνικού ενδιαφέροντος. Αυτό δεν είναι άλλο από το ζήτημα των Επτανήσων, το οποίο αποτέλεσε το μοναδικό «ελληνικό» ζήτημα που συμπεριλήφθηκε στις επίσημες διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου της Βιέννης. Αφού παρουσιαστεί μία σύντομη επισκόπηση της ιστορίας των Επτανήσων από το τέλος της ενετικής κυριαρχίας το 1797 μέχρι και το 1815, θα εξετάσουμε τις διαπραγματεύσεις για τα Ιόνια Νησιά στο πλαίσιο του Συνεδρίου, με κεντρικό πρωταγωνιστή τον Καποδίστρια, από την οπτική του Βικ¹⁶. Επίσης, θα δούμε και την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδει η Άμπενχουις στα Επτάνησα για την επιτυχία της ουδετερότητας ως βασικής αρχής των διεθνών σχέσεων.

Ο διπλωματικός μαραθόνιος του 1814/1815. Οι βασικές αποφάσεις

Η πρωτοβουλία της σύγκλισης ενός Συνεδρίου με αντικείμενο τη διαμόρφωση της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων ανήκει στον Τσάρο Αλέξανδρο¹⁷, ο οποίος πρότεινε τη διεξαγωγή μίας γενικής διάσκεψης μετά την αποφασιστική νίκη του αντιγαλλικού συνασπισμού στη Μάχη της Λειψίας¹⁸, τον Οκτώβριο του 1813. Ο τελικός διακανονισμός της Βιέννης, που ενσωματώθηκε στην Τελική Πράξη του Συνεδρίου (Final Act) υπήρξε αποτέλεσμα μίας μακροχρόνιας διαπραγματευτικής διαδικασίας, η οποία ξεκίνησε ήδη από τον Μάρτιο του 1814. Τότε, οι μονάρχες των

¹⁶ Ο Βικ παρουσιάζει, πέραν του ζητήματος των Επτανήσων, και τις παρασκηνακές διεργασίες στη Βιέννη για την προώθηση της ελληνικής ανεξαρτησίας με πρωταγωνιστή και πάλι τον Καποδίστρια, ενώ αναφέρεται και στο ρόλο της Φιλόμουσου Εταιρείας. Ανιχνεύει μάλιστα στο Συνέδριο της Βιέννης τις ρίζες του φιλελληνικού κινήματος της δεκαετίας του 1820. Βλ. “Greek Liberation Movements” στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 224-230.

¹⁷ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 226 και Mark Jarrett, *The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη, I.B. Tauris, 2013, σ. 69.

¹⁸ Η Μάχη της Λειψίας είναι γνωστή και ως «Μάχη των Εθνών». Αντιπαρατέθηκαν ο στρατός του συνασπισμού Ρωσίας – Αυστρίας – Πρωσίας – Σουηδίας με τον γαλλικό αυτοκρατορικό στρατό, ο οποίος υποστηρίζονταν και από στρατιώτες από την Ιταλία και τη Συνομοσπονδία του Ρήνου. Στη μάχη συμμετείχαν πάνω από 600.000 στρατιώτες, γεγονός που την καθιστά τη μεγαλύτερη μάχη όλων των εποχών μέχρι και την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ως συνέπεια της ήττας του γαλλικού στρατού, ο Ναπολέοντας αποχώρησε οριστικά από την Κεντρική Ευρώπη, ενώ τα γερμανικά κράτη της Συνομοσπονδίας του Ρήνου μεταστράφηκαν και εντάχθηκαν στον αντιγαλλικό συνασπισμό. Απέμενε πλέον, η εισβολή των συμμαχικών στρατευμάτων στο γαλλικό έδαφος και η οριστική ήττα του Ναπολέοντα, η οποία θα έρθει πάντως σχεδόν δύο χρόνια αργότερα με την Μάχη του Βατερλώ τον Ιούνιο του 1815.

τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων του συνασπισμού υπέγραψαν τη συνθήκη της Σομόν (Chaumont), με την οποία απαιτούσαν από τον Ναπολέοντα την επιστροφή της Γαλλίας στα σύνορα του 1791¹⁹, ώστε να υπάρξει ανακωχή. Ο Ναπολέοντας αποδέχτηκε τη συμμαχική πρόταση και αφού τα συμμαχικά στρατεύματα εισήλθαν στη γαλλική πρωτεύουσα, υπογράφηκε η Συνθήκη των Παρισίων τον Μάιο του 1814, η οποία έθεσε και το πλαίσιο του Συνεδρίου της Βιέννης.

Το κατ' εξοχήν αντικείμενο της Συνθήκης των Παρισίων υπήρξε η αντιμετώπιση της ηττημένης Γαλλίας. Οι σύμμαχοι ακολούθησαν πιο μετριοπαθή πολιτική, σε σχέση με το πιο επιθετικό και εκδικητικό, έναντι της Γαλλίας, σκεπτικό της Συνθήκης της Σομόν. Η μετριοπάθεια αυτή θα χαρακτηρίσει και τις εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης. Αποφασίστηκε η επιστροφή της Γαλλίας στα σύνορα του 1792 και έτσι της επιτράπηκε η κατοχή εδαφών αποκτηθέντων κατά τα πρώτα χρόνια της République (όπως για παράδειγμα της Αβινιόν και τμήματος της Σαβοΐας) και η παλινόρθωση των Βουρβόνων. Επίσης, με τη συνθήκη των Παρισίων εξασφαλίστηκε, κυρίως λόγω της επιμονής του Κάσληρ, η δημιουργία μίας μεγάλης ζώνης κρατών-αναχωμάτων («buffer states») κατά μήκος των δυτικών συνόρων της Γαλλίας, από τη Μάγχη μέχρι και τη Μεσόγειο. Αυτή η ζώνη περιελάμβανε την Ελβετία και το διευρυμένο Βασίλειο της Ολλανδίας. Επίσης, προκειμένου να εξυπηρετηθεί αυτός ο σκοπός, οι σύμμαχοι προχώρησαν σε σαφή δέσμευση για τη δημιουργία μίας ομοσπονδιακής οντότητας στα γερμανικά εδάφη της Κεντρικής Ευρώπης, αφήνοντας όμως όλες τις λεπτομέρειες του εγχειρήματος για το Συνέδριο της Βιέννης. Η Συνθήκη των Παρισίων υπογράφηκε από την «Επιτροπή των Οκτώ» (Βρετανία, Αυστρία, Πρωσία, Ρωσία, Σουηδία, Πορτογαλία, Ισπανία και Γαλλία).

Επομένως, πέραν του ζητήματος των γαλλικών συνόρων, όλα τα υπόλοιπα ζητήματα, που αφορούσαν σχεδόν κάθε περιοχή της Ευρώπης, έπρεπε να διευθετηθούν στο Συνέδριο της Βιέννης²⁰. Η αυστριακή πρωτεύουσα καθίσταται το κέντρο όλης της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, από τον Νοέμβριο του 1814 μέχρι και τον Ιούνιο του 1815. Πρέπει να σημειωθεί ότι το Συνέδριο δεν συνήλθε ποτέ σε κάποιου είδους ολομέλεια. Τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων ανέλαβαν θεματικές επιτροπές, πάντα υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση των πολιτικών ιθυνόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίοι, κατά τους ίδιους, δεν

¹⁹ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 226.

²⁰ Όπως παρατηρεί ο Τζάρετ απέμεναν οι αποφάσεις για τη «μοίρα περίπου 32 εκατομμυρίων ανθρώπων σε ανεκχώρητες περιοχές πέραν των συνόρων της Γαλλίας». Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 69.

δρούσαν για λογαριασμό απλώς των κρατών τους αλλά «στο όνομα της Ευρώπης»²¹. Η επιστροφή του Ναπολέοντα από την νήσο Έλβα τον Μάρτιο του 1815 δεν σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις στη Βιέννη, αν και «έριξε μία βαριά σκιά στις εργασίες του Συνεδρίου»²². Η Τελική Πράξη υπεγράφη στις 9 Ιουνίου του 1815, μόλις λίγες ημέρες πριν από τη συντριβή του Ναπολέοντα στη μάχη του Βατερλό (18 Ιουνίου), ενώ οι διαπραγματεύσεις κάποιων επιτροπών, όπως για παράδειγμα της επιφορτισμένης με το δουλεμπόριο, συνεχίστηκαν μέχρι και τον Σεπτέμβριο. Επομένως, οι «εκατό ημέρες» δεν αναίρεσαν τις βασικές αποφάσεις του Συνεδρίου της Βιέννης. Ωστόσο, κατά τον Τζάρετ, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του «Συστήματος των Συνεδρίων» και στη διαμόρφωση του αντεπαναστατικού του χαρακτήρα²³.

Το θέμα που ταλάνισε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο το Συνέδριο δεν είναι άλλο από το πολωνο-σαξονικό ζήτημα. Θεωρώ σκόπιμο να ακολουθήσει μία συνοπτική περιγραφή της εξέλιξης του ζητήματος, καθώς θα μας απασχολήσει σε αρκετά μεγάλο βαθμό στα δύο επόμενα κεφάλαια²⁴. Η κρίση ξεκινάει από τον Σεπτέμβριο του 1814, σχεδόν δύο μήνες πριν αρχίσουν οι επίσημες εργασίες του Συνεδρίου. Ο Τσάρος Αλέξανδρος, έχοντας υπό την κατοχή του το πρώην Δουκάτο της Βαρσοβίας, ανακοινώνει τη πρόθεσή του να προσαρτήσει, υπό τη μορφή προσωπικής μοναρχικής ένωσης, όλα τα εδάφη του. Βάσει του σχεδίου, η Πρωσία, η οποία θα έχανε τα προπολεμικά εδάφη της δυτικά του ποταμού Βιστούλα, θα προσαρτούσε ως αντάλλαγμα ολόκληρο το βασίλειο της Σαξονίας (βλέπε χάρτη σ. 89). Ο Κάσλρη, ο Μέτερνιχ, αλλά και ο Πρώσος Καγκελάριος Χάρντενμπεργκ αντέδρασαν άμεσα. Σε συνάντηση των τριών ανδρών, στις 23 Οκτωβρίου του 1814, αποφασίζεται κοινή δράση βάσει ενός σχεδίου, το οποίο προέβλεπε τον περιορισμό των ρωσικών εδαφικών κερδών μέχρι τον Βιστούλα, ενώ η Πρωσία θα έβγαине ιδιαίτερα κερδισμένη, καθώς και σε αυτήν την περίπτωση θα προσαρτούσε ολόκληρη τη Σαξονία. Η Αυστρία θα αποκτούσε μία μεγάλη εδαφική έκταση, η οποία θα εκτεινόταν από την Κρακοβία μέχρι και τη δυτική όχθη του Βιστούλα, στις παρυφές της Βαρσοβίας (βλέπε χάρτη σ. 89). Ωστόσο, αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο για την Πρωσία να εναντιωθεί στη Ρωσία. Αυτή η δυσκολία οφείλεται σε δύο βασικούς

²¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 70.

²² Στο ίδιο, σ. 158.

²³ Στο ίδιο, σ. 164-165.

²⁴ Εκτεταμένες αναφορές στο συγκεκριμένο ζήτημα γίνονται στις σ. 13-15, 21-22, 28-29, 33-34 και 56-57.

παράγοντες: πρώτον, στην παραμονή ρωσικών στρατευμάτων στα ανατολικά σύνορα της Πρωσίας, αλλά και στα δυτικά, στο Χόλσταιν. Δεύτερον, υπήρχε ένα ισχυρό αίσθημα ηθικής υποχρέωσης προς τον Τσάρο, που οφείλεται στην απελευθέρωση της Πρωσίας από τα ρωσικά στρατεύματα, κατά την τελευταία φάση του πολέμου²⁵. Η συνεννόηση του Αλέξανδρου και του Πρώσου μονάρχη Φρειδερίκου Γουλιέλμου Γ' θα ανατρέψει την αντιρωσική πολιτική του Καγκελάριου Χάρντενμπεργκ, σηματοδοτώντας μία εκ των κρισιμότερων καμπών του Συνεδρίου, κατά τον Τζάρετ²⁶. Στις 23 Νοεμβρίου, ο Μέτερνιχ, από την πλευρά του, αποπειράθηκε για μία τελευταία φορά να αναγκάσει τον Τσάρο, διά της διπλωματικής οδού, να συμβιβαστεί: παρουσίασε μία «βελτιωμένη εκδοχή» του σχεδίου της «συννομοσίας της 23^{ης} Οκτωβρίου»: η Ρωσία θα προσαρτούσε τα 2/3 του πρώην Δουκάτου της Βαρσοβίας, η Πρωσία θα προσαρτούσε τη Σαξονία, πλην της ευρύτερης περιοχής της Δρέσδης, ενώ η Κρακοβία και οι περιοχές νοτίως του ποταμού Νίντα θα περνούσαν υπό αυστριακή κυριαρχία (βλέπε χάρτη σ. 89). Ο Τσάρος απέρριψε καθέτως την πρόταση του Μέτερνιχ. Με δεδομένο ότι στα διαφιλονικούμενα πολωνικά εδάφη ήταν σταθμευμένοι σχεδόν 250.000 Ρώσοι στρατιώτες, η στρατιωτική οδός προς την αποτροπή των σχεδίων του Τσάρου στην Πολωνία παρέμενε ερμητικά κλειστή για την συμμαχία Βρετανίας – Αυστρίας. Ο Αλέξανδρος είχε ήδη κατορθώσει έναν διπλωματικό θρίαμβο στο ζήτημα της Πολωνίας.

Η διαμάχη πλέον επικεντρώθηκε στην τύχη του σαξονικού βασιλείου. Η κρίση, μετά το κρυφό σύμφωνο της 3^{ης} Ιανουαρίου του 1815 μεταξύ Βρετανίας, Αυστρίας και Γαλλίας έναντι της πρωσορωσικής συμμαχίας, έδειχνε να ξεφεύγει και να απειλεί την ειρήνη στην Ευρώπη. Ήταν η πρώτη και η μοναδική φορά, που η Ευρώπη απειλήθηκε με γενικευμένο πόλεμο κατά την πορεία των μακρών διαπραγματεύσεων του 1814/1815²⁷. Τελικά, η Ρωσία υποχώρησε και συμβιβάστηκε χωρίς όμως να απολέσει τα κεκτημένα της, δηλαδή τη διατήρηση της κυριαρχίας της στην Πολωνία. Παραχώρησε κάποια εδάφη στην Πρωσία και την Αυστρία, χωρίς όμως να χάσει σε καμία περίπτωση τη μερίδα του λέοντος. Αυτή είναι και η μεγάλη διπλωματική επιτυχία του Τσάρου²⁸, ο οποίος, ωστόσο, θυσίασε επίσης τις μαξιμαλιστικές διεκδικήσεις της στενής του συμμάχου Πρωσίας επί της Σαξονίας. Ο τελικός

²⁵ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 109-110.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 110.

²⁷ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 279.

²⁸ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?”, *American Historical Review*, Vol. 97, No.3, 1992, pp. 683-706, σ. 703-704 και Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 96.

συμβιβασμός επετεύχθη τον Φεβρουάριο του 1815 (βλέπε χάρτη σ. 89) και προέβλεπε την προσάρτηση του μεγαλύτερου μέρους του πρώην Δουκάτου της Βαρσοβίας στην Ρωσία, με ειδικό καθεστώς αυτονομίας, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Βρετανοί, Αυστριακοί και Γάλλοι κατάφεραν να αποτρέψουν την πλήρη εκχώρηση της Σαξονίας στην Πρωσία. Αυτό, όμως, δεν θα ήταν δυνατόν να συμβεί χωρίς την οριστική παραχώρηση της πρωτοκαθεδρίας στην Πολωνία στον Τσάρο. Το βόρειο τμήμα της Σαξονίας προσαρτήθηκε από την Πρωσία, ενώ το νότιο, το οποίο περιελάμβανε και τις δύο μεγαλύτερες πόλεις του βασιλείου, τη Δρέσδη και τη Λειψία, παρέμεινε ανεξάρτητο. Η Πρωσία, ωστόσο, αποζημιώθηκε με την προσάρτηση της Ρηνανίας και της Βεστφαλίας, αποκτώντας έτσι μία μεγάλη εδαφική έκταση περί του Ρήνου. Η παραχώρηση αυτών των εδαφών, εκτός του ότι ικανοποιούσε τους «πληγωμένους» Πρώτους, εξυπηρετούσε και δύο βασικές σκοπιμότητες των Βρετανών και των Αυστριακών: πρώτον, δημιουργούσε άλλο ένα ισχυρό ανάχωμα στα ανατολικά σύνορα της Γαλλίας και δεύτερον, ενδυνάμωνε τη Γερμανική Συνομοσπονδία. Επίσης, η Αυστρία διατήρησε τα πολωνικά της εδάφη, ενώ της επεστράφη η περιοχή της πόλης Τάρνοπολ²⁹. Τέλος, η Κρακοβία έγινε ανεξάρτητη πόλη-κράτος, υπό την εγγύηση Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας. Ο Τσάρος επικράτησε και στο ζήτημα του πολιτικού καθεστώτος της Πολωνίας, ξεπερνώντας τη σθεναρή αντίδραση του Μέτερνιχ³⁰. Η αυτόνομη «Πολωνία του Συνεδρίου» απέκτησε ένα περιορισμένο συνταγματικό καθεστώς και εγγυήσεις σεβασμού της πολωνικής εθνικότητας, όπως «επέτασσε» ο φιλελεύθερος ιδεαλισμός του Τσάρου.

Η Ιταλία υπήρξε ίσως η μόνη περίπτωση στην οποία επιδιώχθηκε να αναιρεθεί οποιαδήποτε κληρονομιά της εποχής του Ναπολέοντα³¹. Η Τελική Πράξη του Συνεδρίου περιελάμβανε την παλινόρθωση των Βουρβόνων στο βασίλειο της Νάπολης και την εκδίωξη του Μουράτ, ο οποίος ήταν άλλωστε ο μόνος υποστηρικτής του Ναπολέοντα κατά τη διάρκεια της επιστροφής του από τη νήσο Έλβα και των

²⁹ Η περιοχή αυτή αποτελούσε τμήμα των νότιων εδαφών της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας πριν από τον πρώτο διαμελισμό της Πολωνίας το 1772, όποτε και πέρασε στην Αυστρία. Η Ρωσία είχε προσαρτήσει το 1809 την περιοχή του Τάρνοπολ από την Αυστρία. Η πόλη, την εποχή του Συνεδρίου, είχε αρκετά μεγάλο πληθυσμό, περίπου 400.000 κατοίκων. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 115.

³⁰ Ο Μέτερνιχ, ο οποίος φοβόταν τις επιπτώσεις ενός αυτόνομου και συνταγματικού καθεστώτος της ρωσικής Πολωνίας στα πολωνικά εδάφη της Αυστρίας, έκανε μία πρόβλεψη, η οποία αποδείχτηκε σωστή μία δεκαπενταετία μετά το Συνέδριο της Βιέννης, με την πολωνική επανάσταση του 1830: η πολιτική του Τσάρου στην Πολωνία, η οποία ενδυνάμωνε το επαναστατικό μέτωπο, κατά τον Μέτερνιχ, θα στρεφόταν εν τέλει εις βάρος της Ρωσίας, πολύ περισσότερο από ότι σε βάρος της Πρωσίας ή της Αυστρίας. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, *ό. π.*, σ. 703.

³¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 133-136.

πόλεμο των Εκατό Ημερών. Επίσης, τα Παπικά Κράτη επέστρεψαν στα προπολεμικά σύνορα³², ενώ αποκαταστάθηκε η εξουσία του Πάπα. Το βασίλειο της Σαρδηνίας ανέκτησε το Πεδεμόντιο, τη Νίκαια και το μεγαλύτερο μέρος της Σαβοΐας ενώ προσάρτησε και τη Γένοβα, δίνοντας τέλος στο δημοκρατικό της καθεστώς. Το κυριότερο όμως, όσον αφορά την Ιταλία, είναι ότι ο Μέτερνιχ ικανοποίησε το βασικό του στόχο: τον έλεγχο της Βόρειας Ιταλίας από την Αυστρία, η οποία προσάρτησε το εκτεταμένο βασίλειο της Λομβαρδίας-Βενετίας, επανέκτησε τις δαλματικές ακτές, ενώ διασφάλισε και την παλινόρθωση των Αψβούργων πριγκίπων στα Δουκάτα της Τοσκάνης και της Μοδένας.

Εδαφικές αλλαγές υπήρξαν και στη Σκανδιναβία³³: η Νορβηγία πέρασε από τη Σουηδία στη Δανία, παρά τις αντιδράσεις των Νορβηγών. Η προσάρτηση της Νορβηγίας υπήρξε στην ουσία το αντάλλαγμα του Τσάρου στους Σουηδούς για την προσάρτηση της Φινλανδίας από τη Ρωσία. Επίσης, το νέο περιορισμένο συνομοσπονδιακό Σύνταγμα της Ελβετίας συμπεριλήφθη στην Τελική Πράξη, ενώ διατυπώθηκε σαφής εγγύηση της ελβετικής ουδετερότητας. Επικυρώθηκε, επιπλέον, το αυτόνομο καθεστώς των Επτανήσων υπό βρετανική κυριαρχία. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια καταδικάστηκε το δουλεμπόριο, αν και η καταδίκη του έμεινε κενό γράμμα λόγω της έλλειψης εγγυητικών μηχανισμών, ενώ η Τελική Πράξη διασφάλιζε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα σε σημαντικούς ποταμούς της Ευρώπης, όπως ο Ρήνος.

Η Γερμανική Συνομοσπονδία

Μεγάλο μέρος των διαπραγματεύσεων στη Βιέννη επικεντρώθηκε στο χαρακτήρα και τον βαθμό ομοσπονδοποίησης των γερμανικών εδαφών³⁴. Η Γερμανική Συνομοσπονδία (Deutscher Bund) καταλαμβάνει έναν πολύ κρίσιμο χώρο στο οικοδόμημα του Συνεδρίου και θα μας απασχολήσει στη συνέχεια της εργασίας σε πολλές θεματικές, από τον συνταγματισμό του Συνεδρίου μέχρι και τα δικαιώματα των θρησκευτικών μειονοτήτων. Καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων υπήρχε συνεχής ένταση μεταξύ των δύο μεγάλων γερμανικών δυνάμεων (Αυστρίας και Πρωσίας) και των υπολοίπων γερμανικών κρατών, που υπερασπίζονταν με νύχια και με δόντια την διατήρηση της κυριαρχίας τους. Το γεγονός αυτό, αλλά και η

³² Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 153-158. Εξαιρέση αποτέλεσαν η Αβινιόν και η Κομητεία του Venaissin (περιοχές οι οποίες προ των Πολέμων της Γαλλικής Επανάστασης αποτελούσαν μέρος των παπικών κρατών) στη νοτιοανατολική Γαλλία, που παρέμειναν γαλλικά εδάφη.

³³ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 138-141.

³⁴ Στο ίδιο, *ό. π.*, σ. 131-133.

«κρυφή» επιδίωξη του Μέτερνιχ να μην αποκτήσει η Συνομοσπονδία ευρείες εξουσίες, διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό το τελικό αποτέλεσμα. Αποφασίστηκε η ίδρυση της Συνομοσπονδίας, με Συνταγματική Πράξη (Bundesakte), η οποία όμως της έδινε ουσιαστικές αρμοδιότητες μόνο στην άμυνα και (λιγότερο) στην εξωτερική πολιτική. Το βασικό όργανο της Συνομοσπονδίας θα αποτελούσε η Δίαιτα (Bundesversammlung) της Φρανκφούρτης, η οποία θα διατελούσε υπό τη μόνιμη προεδρία της Αυστρίας. Ουσιαστικά, ο Μέτερνιχ πέτυχε και εδώ όλους τους βασικούς του στόχους: η Συνομοσπονδία θα αποτελούσε ένα ισχυρό τείχος προστασίας απέναντι στη Γαλλία, χωρίς όμως ταυτόχρονα οι συνομοσπονδιακές εξουσίες να απειλήσουν την αυστριακή πρωτοκαθεδρία στον γερμανικό χώρο. Οι Πρώσοι έμειναν επίσης ικανοποιημένοι, κυρίως λόγω της προσάρτησης μεγάλων εδαφικών εκτάσεων περί του Ρήνου, όπως προαναφέρθηκε. Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι τα βορειοανατολικά εδάφη της Πρωσίας (Πομερανία, Ανατολική Πρωσία), καθώς και όλη η Τρανσλειθανία και οι ιταλικές περιοχές της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων δεν συμπεριλήφθησαν στη Συνομοσπονδία (βλέπε χάρτη σ. 90).

Η Συνομοσπονδία μπορεί τελικά να υπήρξε μία χαλαρή και ανίσχυρη οντότητα, ωστόσο αποτελούσε ακρογωνιαίο λίθο του οικοδομήματος του 1815, εξυπηρετώντας για ένα μεγάλο διάστημα τους δύο βασικούς στόχους, για τους οποίους δημιουργήθηκε: τη διασφάλιση της ειρήνης και της σταθερότητας στην Κεντρική Ευρώπη αλλά και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών-μελών της. Η Γερμανική Συνομοσπονδία δεν αντέστρεψε τη διαδικασία «απλοποίησης» των συνόρων στα εδάφη της πρώην Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, διατηρήθηκε ο ίδιος αριθμός κρατών που υπήρχε και επί της ναπολεόντειας Συνομοσπονδίας του Ρήνου (Rheinbund)³⁵. Δεν μπορεί, ωστόσο, να υποστηριχθεί πως η Γερμανική Συνομοσπονδία υπήρξε μία αδιατάρακτη συνέχεια της Συνομοσπονδίας του Ρήνου. Πολλές μεταρρυθμίσεις της ναπολεόντειας περιόδου «πάγωσαν» ή και ανεστράφησαν, όπως για παράδειγμα στο ζήτημα των δικαιωμάτων των Γερμανοεβραίων, που θα παρακολουθήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Υπάρχει φυσικά και άλλη μία ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο συνομοσπονδιακών

³⁵ Ο αριθμός των κρατών και κρατιδίων στη Γερμανία μειώθηκε από περίπου 300 επί της τελευταίας περιόδου της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε 39, συμπεριλαμβανομένων της Αυστρίας, της Πρωσίας, των μεσαίων γερμανικών κρατών (Βαυαρία, Βυρτεμβέργη, Βάδη, Αννόβερο) και τεσσάρων ελεύθερων πόλεων. Από αυτά τα 39 κράτη μόνο 7 διέθεταν πληθυσμό άνω του ενός εκατομμυρίου. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 131 και 210.

σχημάτων: η Συνομοσπονδία του Ρήνου υπήρξε ουσιαστικά ένα γαλλικό προτεκτοράτο («client state»), ενώ η Γερμανική Συνομοσπονδία αποτέλεσε εν πολλοίς ένα όχημα επιβολής μίας αυστρο-πρωσικής συγκυριαρχίας στο γερμανικό χώρο³⁶, με δεδομένο ότι τα μεσαία γερμανικά κράτη, όπως η Βαυαρία και η Βυρτεμβέργη, δεν κατόρθωσαν σε καμία περίπτωση να συγκροτήσουν έναν τρίτο πόλο που να αντισταθμίζει την ισχύ των δύο μεγάλων γερμανικών κρατών³⁷.

Η Αυστρία, όπως επεδίωξε ο Μέτερνιχ και όπως προέβλεπαν τα συμφωνηθέντα στη Βιέννη το 1815, διέθετε αναμφισβήτητα την πολιτική ηγεμονία στη Γερμανία τις πρώτες δύο δεκαετίες ζωής της Συνομοσπονδίας. Η αυστριακή ηγεμονία αποτυπώνεται στην έκδοση των διαταγμάτων του Κάρλσμπαντ (Carlsbad) τον Αύγουστο του 1819, με τα οποία εφαρμόστηκαν μέτρα περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου, καθώς και των ακαδημαϊκών ελευθεριών σε όλη τη Συνομοσπονδία³⁸. Η εφαρμογή των διαταγμάτων σήμανε το τέλος του φιλελευθέρου-μεταρρυθμιστικού κινήματος στην Πρωσία, που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά το τέλος των Ναπολεοντείων Πολέμων. Έκτοτε, οι Γερμανοί φιλελεύθεροι και εθνικιστές απέδωσαν στη Συνομοσπονδία αντιδραστικό χαρακτήρα, πιστεύοντας ότι αποτελεί μία «ένωση κατά της ένωσης». Μετά τα επαναστατικά γεγονότα του 1830, και πάλι με αυστριακή πρωτοβουλία, εφαρμόστηκαν επιπλέον αντιφιλελεύθερα μέτρα, με κύριο σκοπό την παρεμπόδιση οποιασδήποτε κίνησης στην κατεύθυνση της ενοποίησης. Ωστόσο, η πολιτική πρωτοκαθεδρία της Αυστρίας διαβρώθηκε από την Τελωνειακή Ένωση (Zollverein), η οποία ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της Πρωσίας το 1834, δίνοντας της και την οικονομική ηγεσία στον γερμανικό χώρο. Η ίδρυση της Zollverein αποτέλεσε κομβικό σημείο στην πορεία για τη γερμανική ενοποίηση: οδήγησε στην οικονομική ολοκλήρωση του γερμανικού χώρου, υπήρξε βασικός συντελεστής της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της Πρωσίας και των υπολοίπων γερμανικών κρατών, ενώ ισχυροποίησε και μεγέθυνε τη γερμανική αστική τάξη, η οποία θα παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στις επαναστάσεις του 1848. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι αποφάσεις του Συνεδρίου της Βιέννης συνέβαλαν σε πολύ μεγάλο βαθμό στο να δημιουργηθεί το πλαίσιο που θα επιτρέψει αυτές τις εξελίξεις. Ο διακανονισμός του 1815 διατήρησε, έστω και σε χαλαρή μορφή, μία μορφή

³⁶ Όπως θα δούμε και στο τρίτο κεφάλαιο, ο Σρέντερ κάνει λόγο για μία «συναινετική ηγεμονία» Αυστρίας και Πρωσίας στη Γερμανική Συνομοσπονδία. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 693.

³⁷ Mark Jarrett, ό. π., σ. 211.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 217-218.

πολιτικής ένωσης των γερμανικών κρατών, καθώς και την «ορθολογικοποίηση» των συνόρων στην Κεντρική Ευρώπη. Επιπλέον, δημιούργησε το πεδίο για μία ειρηνική συνύπαρξη, πενήνταετούς σχεδόν διάρκειας, των δύο μεγάλων γερμανικών δυνάμεων, οι οποίες άσκησαν τις ηγεμονικές τους πολιτικές στη Γερμανία συμβάλλοντας, όπως αναφέρει ο Σρέντερ³⁹, στη διατήρηση της σταθερότητας του οικοδομήματος του 1815.

³⁹ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 702.

2. Μετασχηματιστικές όψεις του Συνεδρίου της Βιέννης

Όπως προαναφέρθηκε, το Συνέδριο της Βιέννης μελετάται από ένα μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας κυρίως από την σκοπιά των διπλωματικών και πολιτικών διεργασιών που οδήγησαν στη δημιουργία ενός νέου διεθνούς συστήματος, με επίκεντρο τις πολιτικές ισχύος και την προώθηση των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο, οι πρόσφατες έρευνες δείχνουν πως το Συνέδριο αποτέλεσε την εκκίνηση σημαντικών αλλαγών, που θα μπορούσε να τους αποδοθεί ο όρος “μετασχηματισμός” (transformation), σε ένα πολύ πιο ευρύ και πολυεπίπεδο πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει τις μεταβατικές εξελίξεις στην πολιτική συμμετοχή, κινητοποίηση και επικοινωνία, τη διαμόρφωση των ισορροπιών στον ιδεολογικό άξονα πρόοδος-συντήρηση και τον «πρώιμο» συνταγματισμό, που προέκυψε εν πολλοίς από τις ζυμώσεις σε αυτόν τον άξονα, καθώς και τον χαρακτήρα του εθνικισμού των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το Συνέδριο της Βιέννης αποτέλεσε κάτι πολύ παραπάνω από έναν ευρύ εδαφικό διακανονισμό. Με λίγα λόγια, το Συνέδριο της Βιέννης, το οικοδόμημά του και η κληρονομιά του αποτέλεσαν μία αποφασιστική καμπή στην εξέλιξη της νεωτερικότητας και στο πέρασμα από την πρώιμή της στην κλασική της φάση, που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού και της μαζικής κοινωνίας και πολιτικής.

Η έλευση της κοινής γνώμης στο προσκήνιο

Μία ολιστική προσέγγιση, η οποία απαιτείται προκειμένου να κατανοηθεί ο ρόλος του Συνεδρίου της Βιέννης σε ένα τόσο ευρύ και περίπλοκο πλαίσιο και ταιριάζει στην ανάλυση που επιχειρεί η παρούσα εργασία, αναπτύσσεται από τον Brian E. Vick στο *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*. Στο έργο αυτό για πρώτη φορά στην ιστοριογραφία του Συνεδρίου αποδίδεται ιδιαίτερη προσοχή στη σημασία της πολιτικής κουλτούρας και της δημόσιας σφαίρας και ιδιαίτερα στην επιρροή της κοινής γνώμης στους διαμορφωτές αποφάσεων στη Βιέννη. Οι εκδηλώσεις και η γενικότερη εορταστική κουλτούρα, αν και αποτελούσαν επίδειξη δύναμης του μοναρχικού μεγαλείου, ταυτόχρονα υπήρξαν και ένα είδος

συνδέσμου με την κοινή γνώμη⁴⁰, με αμφίδρομη σχέση: την επηρέαζαν αλλά συγχρόνως διαμορφώνονταν από αυτήν. Επίσης, βασικός παράγοντας επηρεασμού της κοινής γνώμης υπήρξε ο Τύπος, στον οποίο ο Βικ προσδίδει ευρύτερα κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας στη μεταναπολεόντεια Ευρώπη. Σε αυτό το σημείο, μπορούμε να εντοπίσουμε σαφώς ένα νεωτερισμό του Συνεδρίου, με τον Τύπο να έχει σημαντικό ρόλο την ώρα της εξέλιξης των διαπραγματεύσεων και να αποτελεί ένα μέσο διάχυσης του κοινού αισθήματος προς την ευρωπαϊκή πολιτική ελίτ.

Ο Βικ αποδίδει μεγάλη σημασία στην επιρροή της κοινής γνώμης κατά την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων για το πολωνο-σαξονικό ζήτημα⁴¹. Ο Βικ θεωρεί πως η στάση της βρετανικής κοινής γνώμης συντέλεσε στο να αποτραπεί η εξ ολοκλήρου προσάρτηση της Σαξονίας από την Πρωσία, καθορίζοντας αναλόγως και τη στάση του Κάσλρη. Ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, που αρχικά ήταν πρόθυμος να θυσιάσει τη Σαξονία με στόχο να φέρει την Πρωσία στο αντιρωσικό στρατόπεδο, αναγκάστηκε να ξεχάσει αυτό το ενδεχόμενο, κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης αλλά και του κοινοβουλίου. Η άποψη του Βικ υποστηρίζεται και από τον Μαρκ Τζάρρετ, ο οποίος επιπλέον αναφέρει πως η βρετανική κοινή γνώμη, επιδεικνύοντας ευαισθησία έναντι του πολωνικού εθνικού αισθήματος, συντέλεσε στην πιο μετριοπαθή στάση που κράτησε τελικά ο Κάσλρη έναντι του Τσάρου Αλέξανδρου επί του αυτόνομου καθεστώτος του Βασιλείου της Πολωνίας⁴². Στα μικρότερα γερμανικά κράτη υπήρξε επίσης αξιοσημείωτη κινητοποίηση της κοινής γνώμης κατά της εξαφάνισης του σαξονικού βασιλείου. Αλλά και στην ίδια την Πρωσία, ο αρχικός πατριωτικός ενθουσιασμός κατά την κορύφωση της κρίσης, τον Δεκέμβριο και Ιανουάριο του 1815, γρήγορα έδωσε τη θέση του στην προτεραιότητα αποφυγής του πολέμου. Η μεταστροφή αυτή της κοινής γνώμης διευκόλυνε την πρωσική διπλωματική αντιπροσωπεία στη Βιέννη να δεχθεί τον συμβιβασμό του Φεβρουαρίου του 1815⁴³. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι ο Βικ δεν επικεντρώνεται στο ιδιαίτερο

⁴⁰ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 13.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 292-295.

⁴² Η στροφή του Κάσλρη, ο οποίος φοβόταν την αποσταθεροποίηση Αυστρίας και Πρωσίας, σε περίπτωση αναζωογόνησης του πολωνικού εθνικισμού μέσω μίας ευρείας αυτονομίας υπό ρωσική κυριαρχία, μπορεί να εξηγηθεί από τη βρετανική κοινοβουλευτική κουλτούρα, η οποία έχει ως αναπόσπαστο στοιχείο της το σεβασμό της κοινής γνώμης: οι Πολωνοί εθνικιστές απέκτησαν σημαντικά ερείσματα στο βρετανικό κοινό αλλά και στην κοινοβουλευτική αντιπολίτευση, κυρίως χάρη στις προσπάθειες του φιλελεύθερου εθνικιστή Czartoryski. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 101 και κυρίως 105.

⁴³ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 309-310.

βάρος της κοινής γνώμης μόνο στην κοινοβουλευτική Βρετανία ή στην Πρωσία, στην οποία ήδη την εποχή του Συνεδρίου είχε αναδυθεί ένα ισχυρό μεταρρυθμιστικό – φιλελεύθερο ρεύμα. Θεωρεί ότι η κοινή γνώμη είχε αρχίσει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ακόμα και στην αυταρχική Ρωσία. Ο Βικ παραθέτει ως παράδειγμα την αρνητική στάση της ρωσικής κοινής γνώμης, η οποία εκφράζονταν κυρίως μέσω των αριστοκρατικών στρωμάτων, απέναντι στην πολιτική του Τσάρου στο πολωνικό ζήτημα. Ο Τσάρος, ο οποίος διαπνέονταν από φιλελεύθερες αντιλήψεις και σεβόταν τα πολωνικά εθνικά αιτήματα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, αναγκάστηκε να προσαρμόσει εν μέρει την πολιτική του, λαμβάνοντας υπόψη τη στάση αυτή της ρωσικής κοινής γνώμης⁴⁴.

Συνακολούθως, η πρωτοφανής αύξηση του ειδικού βάρους της κοινής γνώμης, αντικατοπτρίζει την είσοδο ευρύτερων πληθυσμιακών ομάδων στην πολιτική, προοικονομώντας, τρόπον τινά, την έκρηξη της μαζικής πολιτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες του μακρού 19^{ου} αιώνα. Ο Βικ, εκτός της ευρύτερης πολιτικής συμμετοχής της μεσαίας τάξης, αναδεικνύει και την έμφυλη διάσταση του ανοίγματος της πολιτικής κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στο ρόλο των γυναικών⁴⁵. Ισχυροί πολιτικοί άνδρες του Συνεδρίου, όπως ο Μέτερνιχ ή ο Κάσλρη, αναγνώρισαν εξ αρχής, κατά τον Βικ, τη σημασία της κοινής γνώμης, όχι μόνο λόγω της σκοπιμότητας να τη διαμορφώσουν και να την καθοδηγήσουν, αλλά και λόγω της ανάγκης να ανταποκριθούν σε αυτήν. Ο παράγοντας, επομένως, της κοινής γνώμης όχι μόνο επηρέασε την τακτική των πολιτικών σε επίπεδο ρητορικής, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις διαμόρφωσε και τη στρατηγική τους, όπως για παράδειγμα στο θέμα της κατάργησης του αφρικανικού δουλεμπορίου, το οποίο θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Αυτή η αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση πολιτικής ελίτ και κοινής γνώμης αποτελεί ασφαλώς μία τομή σε επίπεδο πολιτικής επικοινωνίας και συμμετοχής σε σχέση με την προ του 1789 περίοδο και επομένως κλονίζει ουσιαστικά την άποψη ότι το Συνέδριο της Βιέννης υπήρξε μία απόλυτα συντηρητική αναστροφή προς το

⁴⁴ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 293.

⁴⁵ Προφανώς, ο Βικ δεν αμφισβητεί ότι το Συνέδριο της Βιέννης, ως προς τη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τις διαπραγματεύσεις, υπήρξε μία κατ' εξοχήν υπόθεση αντρών πολιτικών και στρατιωτικών. Εντοπίζει, ωστόσο, δύο σημαντικές γυναικείες παρουσίες εντός του πυρήνα των διαμορφωτών των αποφάσεων του Συνεδρίου: την ανιψιά του Δούκα του Ουέλινγκτον Λαίδη Μπάργκερς και τη σύζυγο του μετέπειτα Υπουργού Εξωτερικών του Τσάρου, Κόμη Νέσελροντ. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 9.

Ancien Régime⁴⁶. Ωστόσο, ο Βικ δεν είναι σύμφωνος με την προβλεπόμενη από την πρόσφατη βιβλιογραφία άποψη ότι κατά τα τέλη του 18^{ου} και κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα επήλθε ο ξαφνικός θάνατος του αυλικού τύπου δημοσιότητας μέσω της ραγδαίας ανόδου της αστικής-εθνικιστικής δημόσιας σφαίρας. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι υπήρξε ένας συγκεκριασμός, ανάλογος της ιδεολογικής διαπλοκής που θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω, της αυλικής κουλτούρας πολιτικής συμμετοχής με τις ανερχόμενες δυνάμεις του τύπου και των αγορών, στο σχηματισμό της δημόσιας σφαίρας⁴⁷. Επίσης, ο Βικ δεν αποδίδει καταχρηστικά εντελώς ανεξάρτητο ρόλο από το κράτος στη μεσαία τάξη, όσον αφορά τη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας⁴⁸. Υπήρξε βέβαια αυτόνομη ιδιωτική δράση, ιδιαίτερα στο χώρο του Τύπου, ενώ οι κυβερνήσεις δεν μπόρεσαν να ελέγξουν τις ροές της έντυπης δημοσιότητας, εν μέρει λόγω του γεγονότος ότι αυτές κινήθηκαν σε υποεθνικό και κυρίως σε διεθνικό επίπεδο, μέσω πανευρωπαϊκών κοινωνικών δικτύων, τα οποία είχαν ως σημείο αναφοράς τη Βιέννη. Μπορούμε, συνεπώς, να διακρίνουμε μία σαφώς μεταβατική ή και μετασχηματιστική λειτουργία του Συνεδρίου όσον αφορά το ρόλο της κοινής γνώμης και τη συσχέτιση πολιτικής συμμετοχής και δημόσιας σφαίρας, η οποία αποτελεί τρανταχτή αμφισβήτηση του παλινорθωτικού χαρακτήρα του Συνεδρίου και η οποία έχει υποτιμηθεί, κατά την άποψή του Βικ, από την ιστοριογραφία έως τώρα.

Η ιδεολογία του Συνεδρίου: Η τριμερής προσέγγιση του Βικ

Προτού επικεντρωθεί η εργασία στις μετασχηματιστικές όψεις του Συνεδρίου, με έμφαση στον συνταγματισμό αλλά και την αντιμετώπιση του εθνικισμού, κρίνεται σκόπιμο να υπάρξει μία αποσαφήνιση του ιδεολογικού πλαισίου του 1814 - 1815. Η συνήθης ερμηνεία αποκρυσταλλώνεται σε μία μάλλον διπολική προσέγγιση, με δύο σαφώς οριοθετημένα ιδεολογικά στρατόπεδα: αυτό των φιλελεύθερων-μεταρρυθμιστών και αυτό των συντηρητικών-αντιδραστικών. Ο Βικ πιστεύει ότι μία τέτοιου είδους προσέγγιση δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα των ιδεολογικών συνθηκών μίας εποχής με τόσο έντονο μεταβατικό χαρακτήρα και έτσι επιλέγει μία τριμερή προσέγγιση, η οποία μπορεί, κατ' αυτόν, να εξηγήσει ορθότερα την εξέλιξη και τη διαμόρφωση των συγκρούσεων και των συμβιβασμών πάνω στον ιδεολογικό άξονα αριστεράς-δεξιάς, καθώς οι διαχωριστικές γραμμές διαπλέκονται

⁴⁶ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 8.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 14.

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 13.

εντός του διευρυνόμενου κεντρώου χώρου⁴⁹. Προκύπτουν τρεις πόλοι: ο ριζοσπαστικός-ιακωβίνικος στο αριστερό άκρο του ιδεολογικού φάσματος, το πολιτικό κέντρο, το οποίο δεν μπορεί να οριοθετηθεί με ακρίβεια καθώς συμμετέχουν σε αυτό μετριοπαθείς φιλελεύθεροι και μεταρρυθμιστές συντηρητικοί και ένας συντηρητικός-αντιδραστικός πόλος στο άλλο άκρο⁵⁰.

Ο Βικ τοποθετεί τους πρωταγωνιστές του Συνεδρίου στο πολιτικό κέντρο, το οποίο αποτελούνταν από διαφορετικές ιδεολογικές ομαδοποιήσεις, οι οποίες μπορούσαν να συμμαχήσουν συγκυριακά. Προφανώς από αυτή τη διαπλοκή προκύπτει μία εύλογη σύγχυση, ενδεικτικό της οποίας αλλά και απόδειξη μίας κεντρώας ιδεολογικής συναίνεσης αποτελεί το γεγονός πως ο Τσάρος Αλέξανδρος υιοθέτησε μία προοδευτική-μεταρρυθμιστική ρητορική και προέβαλε εαυτόν ως υπερασπιστή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπερασπιζόμενος ταυτοχρόνως σθεναρά τα ιστορικά δικαιώματα και τη νομιμότητα που απορρέουν από το Παλαιό Καθεστώς⁵¹. Όπως προαναφέρθηκε, ο Βικ διακρίνει δύο βασικές ομαδοποιήσεις εντός του πολιτικού κέντρου⁵²: πρώτον, τους «μεταρρυθμιστές συντηρητικούς» (reform conservatives), οι οποίοι παρουσιάζουν ικανότητες ευελιξίας και προσαρμοστικότητας έναντι των αναδυόμενων φιλελεύθερων ιδεών και των περίπλοκων πολιτικών συγκυριών της εποχής⁵³. Δεύτερον, τους «μετριοπαθείς φιλελεύθερους» (moderate liberals), οι οποίοι έχουν δύο βασικές μεταρρυθμιστικές στοχεύσεις: τον συνταγματικό περιορισμό της μοναρχικής εξουσίας, με την εξασφάλιση θεμελιωδών ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων και τη διασφάλιση μίας μίνιμουμ έστω αντιπροσώπευσης, η οποία θα επέτρεπε την πολιτική συμμετοχή μεγαλύτερης μερίδας του πληθυσμού και, κυρίως, της μεσαίας τάξης. Ο

⁴⁹ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 236-237.

⁵⁰ Ο Βικ δεν διευκρινίζει ποιες ακριβώς δυνάμεις ή άτομα αποτέλεσαν την προμετωπίδα του αντιδραστικού μετώπου. Ο Τζάρετ κατατάσσει στο αντιδραστικό στρατόπεδο συγκεκριμένα τους Γερμανούς πρώην ιππότες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τους Ναπολιτάνους Βουρβόνους, το Βατικανό και κάποιους ακραίους κύκλους της αυλής του Λουδοβίκου 18^{ου} της Γαλλίας. Αν και δεν αναφέρεται στην ύπαρξη πολιτικού κέντρου, δεν χρησιμοποιεί σε καμία περίπτωση τον όρο «αντιδραστικός» για τους κεντρικούς πρωταγωνιστές του Συνεδρίου όπως ο Μέτερνιχ, ο Κάσλρη ή ακόμη και ο Ταλεϋράνδος, αποδίδοντάς τους κάποια μετριοπάθεια και συμβιβαστική λογική. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 85.

⁵¹ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 237-238.

⁵² Στο ίδιο, σ. 235-236.

⁵³ Ο Matthew Levinger στο *Enlightened Nationalism: The Transformation of Prussian Political Culture 1806-1848* (Oxford University Press, 2000) κατηγοριοποιεί τους συντηρητικούς αναλόγως της ικανότητας προσαρμογής έναντι των νέων δεδομένων της μεταναπολεόντειας Ευρώπης: οι συντηρητικοί, οι οποίοι θεωρούσαν αδύνατον να προσαρμοστούν χωρίς να θυσιάσουν βασικές τους αρχές και επομένως δεν το επιχειρούσαν, χαρακτηρίζονται ως αντιδραστικοί ενώ αυτοί που θεωρούσαν δυνατό ένα συμβιβασμό κατατάσσονται στο μεταρρυθμιστικό-«κεντρώο» στρατόπεδο. Ο Βικ ακολουθεί στην ανάλυσή του παρόμοια λογική. Όπως παρατίθεται στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 235.

φιλελευθερισμός, επομένως, είχε ακόμη αμιγώς πολιτικό χαρακτήρα καθώς δεν έθετε ως προτεραιότητες την επέκταση του ελεύθερου εμπορίου και των αγορών. Ο Βικ, παρ' όλα αυτά, δεν αρνείται την ισχύ του «αντιδραστικού συντηρητισμού» (reactionary conservatism) στην Ευρώπη του Συνεδρίου της Βιέννης ως αντιστάθμισμα στον ριζοσπαστικό Διαφωτισμό. Μεγάλες πολιτικές φιγούρες του Συνεδρίου, όπως οι Μέτερνιχ και Ταλεϋράνδος, μπορεί να υιοθέτησαν μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις που να τους «κατατάσσουν» στο κέντρο, ωστόσο παρουσίαζαν και πολλά αντιδραστικά στοιχεία⁵⁴.

Πώς επετεύχθη όμως αυτή η διασύνδεση συντηρητικών και φιλελεύθερων; Κατά τον Βικ, σημαίνοντα ρόλο έπαιξε η δημόσια σφαίρα και ιδιαίτερα τα πανευρωπαϊκά δίκτυα μεταξύ των πολιτιστικών ελίτ που αντιστάθηκαν στο Ναπολέοντα τα οποία, είτε διαπνέονταν από φιλελεύθερες είτε από συντηρητικές ιδέες, συντέλεσαν στο συγκερασμό απόψεων και την προσέγγιση προσωπικοτήτων από τα δύο φαινομενικά αντίπαλα στρατόπεδα. Ο συμβιβασμός αυτός αποτυπώνεται και σε επίπεδο πολιτικής επικοινωνίας και ρητορικής, σε μία διαδικασία η οποία είχε ως αφετηρία τις ίδιες ελίτ: λόγω της ανάγκης για κατανόηση από ευρύτερα πληθυσμιακά στρώματα, περιορίστηκαν οι ακραίες και ριζοσπαστικές απόψεις και προωθήθηκαν πιο συναινετικές στρατηγικές. Οι φιλελεύθεροι, προκειμένου να εντάξουν σε αυτή τη διαδικασία τις ιδέες και τις αξίες τους, απεδείχθησαν πρόθυμοι να υιοθετήσουν μερικώς κάποιες απόψεις αλλά και τον τρόπο έκφρασης των συντηρητικών, ώστε να μην εκτεθούν ως ριζοσπάστες σε μία εποχή -σχετικής έστω- αντίδρασης⁵⁵. Αντιστοίχως, μία υποχώρηση των συντηρητικών στοιχείων είναι εμφανέστατη στις εκδηλώσεις και την ψυχαγωγική κουλτούρα του Συνεδρίου.

Το συνταγματικό κύμα του 1814-1815

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως, ανεξαρτήτως της φύσης των κινήτρων εκ μέρους της συντηρητικής ελίτ του Συνεδρίου της Βιέννης, το 1814/15 έλαβε χώρα ένα από τα μεγαλύτερα κύματα εγκαθίδρυσης συνταγματικών καθεστώτων στην ευρωπαϊκή

⁵⁴ Βασικό χαρακτηριστικό του αντιδραστικού συντηρητισμού υπήρξε η πίστη και η διάδοση θεωριών συνομοσίας, οι οποίες χρησίμευαν ως εργαλείο όχι μόνο εναντίον των ριζοσπαστών ρεπουμπλικάνων αλλά και μετριοπαθών φιλελεύθερων, όπως ο Χούμπολτ, καθώς και μετριοπαθών συντηρητικών. Ο Μέτερνιχ ασπάζονταν θεωρίες τέτοιου είδους ενώ ο Ταλεϋράνδος, ο οποίος επί μακρόν θεωρούνταν ο κατ' εξοχήν θιασώτης του συντηρητικού και παλινорρωτικού χαρακτήρα του Συνεδρίου της Βιέννης, πίστευε εξαρχής στην ύπαρξη μίας ιακωβίνικης συνομοσίας. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 241-242.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 237.

ιστορία⁵⁶. Ο Βικ το χαρακτηρίζει ως ένα πρόγραμμα περιορισμένων και ελεγχόμενων μεταρρυθμίσεων και όχι ως μία “έκ των άνω” επανάσταση, που σε κάθε περίπτωση έθετε συνταγματικούς περιορισμούς στη μοναρχική εξουσία⁵⁷. Αυτή η μεταρρυθμιστική φύση του Συνεδρίου αποδίδει στους πρωταγωνιστές του μία πραγματική κατανόηση της δυναμικής του εθνικισμού αλλά και του ανεπίστρεπτου χαρακτήρα της διάβρωσης του Παλαιού Καθεστώτος κατά την περίοδο της Επανάστασης και των Ναπολεόντειων Πολέμων. Οι περιπτώσεις των διαπραγματεύσεων και των τελικών αποφάσεων για τα ιταλικά κράτη, το ελβετικό ομοσπονδιακό σύνταγμα και τη δημιουργία της Γερμανικής Συνομοσπονδίας αποτελούν επαρκή στηρίγματα του επιχειρήματος της “έκ των άνω” μεταρρύθμισης, αν και η πλειονότητα της βιβλιογραφίας, κατά τον Βικ, έχει ασχοληθεί μαζί τους κυρίως όσον αφορά τις επιπτώσεις των εδαφικών διακανονισμών στην ευρωπαϊκή διπλωματική τάξη. Η επιλογή των Ευρωπαίων συντηρητικών να προχωρήσουν σε περιορισμένες μεταρρυθμίσεις, προφανώς, δεν οφείλεται σε κάποια αναίμακτη προσχώρησή τους στο φιλελεύθερο-μεταρρυθμιστικό στρατόπεδο, αλλά στην εξυπηρέτηση της προτεραιότητας να αποφευχθούν επαναστάσεις στο εσωτερικό των κρατών, που θα μπορούσαν να τινάξουν στον αέρα το οικοδόμημα της Βιέννης και να οδηγήσουν σε πόλεμο ανάλογης κλίμακας των Ναπολεόντειων.

Σε αυτό το σημείο θεωρώ πως απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή: ο ιστορικός Paul W. Schroeder, ήδη από το 1992, στο άρθρο του “Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?” έχει υποστηρίξει ωστόσο πως η άποψη ότι ο φόβος της επανάστασης λειτούργησε συμπίεστικά προς την ευρωπαϊκή συντηρητική ελίτ ως προς τις μεταρρυθμίσεις εμπεριέχει κάποια ψήγματα αλήθειας, αλλά κατά βάση αποτελεί μία διαστρεβλωμένη αντίληψη⁵⁸. Θεωρεί πως εσφαλμένα πιστεύεται ότι η επαναστατική απειλή και η “από τα κάτω” πίεση, τροφοδοτούμενες από την κληρονομιά του Ναπολέοντα, είχαν τη δύναμη να ανατρέψουν τις μοναρχικές κυβερνήσεις μεγάλων ή και μικρότερων ευρωπαϊκών κρατών⁵⁹. Κατά τον Σρέντερ, οι πιέσεις για μεταρρυθμίσεις και δημιουργία συνταγματικής τάξης προήλθαν κυρίως

⁵⁶ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 233.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 234.

⁵⁸ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna”, *ό. π.*, σ. 700.

⁵⁹ Για να στηρίξει το επιχειρήμά του ο Σρέντερ αναφέρει πως η πλειονότητα των επαναστάσεων στην Ευρώπη την περίοδο 1792-1814 (στην ιταλική χερσόνησο, στην Ισπανία, στη Ρωσία και στα γερμανικά κράτη) δεν επηρεάστηκαν ή εμπνεύστηκαν από τον αστικό χαρακτήρα της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά είχαν παραδοσιακό αγροτικό χαρακτήρα και διενεργήθηκαν από ηγεσίες, οι οποίες είχαν ως σημείο αναφοράς το Ancien Régime. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, *ό. π.*, σ. 700.

από τις ελίτ, δηλαδή από την κυβερνητική εξουσία, τη γραφειοκρατία, τμήματα της αναδυόμενης μεσαίας τάξης αλλά και, κάποιες φορές, από το στενό πυρήνα των μοναρχιών, με πολιτικές οι οποίες συμβάδιζαν με το λαϊκό αίσθημα σε θέματα όπως η φορολογία, η υποχρεωτική στράτευση και η μεταπολεμική ανασυγκρότηση. Επίσης, η αντίρροπη “αντιμεταρρυθμιστική” τάση προέρχονταν επίσης από ένα μεγάλο τμήμα της ελίτ, με πιο συντηρητικές αναφορές. Επομένως, ο Σρέντερ εντάσσει τις διεργασίες στον ιδεολογικό άξονα πρόοδος-συντήρηση, σε επίπεδο ιδεολογικής προπαρασκευής αλλά και εφαρμογής πολιτικής, σε ένα πλαίσιο με σημείο αναφοράς τις ελίτ. Η Maartje Abbenhuis στο *An Age of Neutrals: Great Power Politics 1815-1914*, αποδίδει τον μετασχηματιστικό χαρακτήρα του Συνεδρίου, όπως και ο Σρέντερ, στη δημιουργία ενός σταθερού και ειρηνικού διεθνούς συστήματος και όχι σε κάποια μείζονα ιδεολογικοπολιτική αλλαγή ενώ ταυτόχρονα αποδίδει ένα χαρακτήρα καθαρά συντηρητικό στο οικοδόμημα του 1815⁶⁰. Ο Βικ, ωστόσο, παρουσιάζει μία άποψη, η οποία διαπνέει όλο το έργο του και η οποία σαφώς προκρίνει τον μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα του Συνεδρίου επί όλων των όψεών του και όχι μόνο όσον αφορά το διεθνές σύστημα.

Το επιχείρημα του Βικ ομολογουμένως μπορεί να βρει σημαντικά στηρίγματα στις συνταγματικές παραχωρήσεις στο πλαίσιο του συστήματος της Βιέννης, στις οποίες δίνει τον αντιπροσωπευτικό τίτλο «περιορισμένος συνταγματισμός» (limited constitutionalism) ή «μετριοπαθής φιλελεύθερος συνταγματισμός» (moderate liberal constitutionalism)⁶¹, ο οποίος προέκυψε από τη σύγκλιση μετριοπαθών φιλελεύθερων και μεταρρυθμιστών συντηρητικών. Δύο υπήρξαν οι βασικές κοινές συνισταμένες: πρώτον, η προτεραιότητα της αποτροπής επαναστατικών γεγονότων και δεύτερον, ο σεβασμός της κοινής γνώμης⁶², καθώς πολλοί συντηρητικοί, με προεξάρχοντες τους Μέτερνιχ και Ταλεϋράνδο, αναγνώριζαν κατά κάποιο τρόπο τη συνταγματική διακυβέρνηση επί Ναπολέοντα σε πολλές ευρωπαϊκές περιοχές, ως τετελεσμένο το οποίο δεν μπορούσε να ανατραπεί, αλλά μόνο να περιοριστεί και εν συνεχεία να αφομοιωθεί, καθώς μόνο έτσι θα διασφαλιζόνταν η ανανέωση και ενδυνάμωση του μοναρχικού κράτους. Με αυτόν τον τρόπο, ο περιορισμένος συνταγματισμός απέκτησε θιασώτες και στις δύο βασικές ιδεολογικές τάσεις του κατά Βικ κεντρώου χώρου.

⁶⁰ Maartje Abbenhuis, *An Age of Neutrals: Great Power Politics 1815-1914*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2014, σ. 40.

⁶¹ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 241 και 246.

⁶² Στο ίδιο, σ. 240.

Η ηττημένη Γαλλία αποτελεί το πρώτο χρονικά και μάλλον το πιο αντιπροσωπευτικό, λόγω του ειδικού της βάρους ως προμετωπίδα της Επανάστασης, παράδειγμα της υποστήριξης του περιορισμένου συνταγματισμού από το Συνέδριο⁶³. Οι Αλέξανδρος και Ταλεϋράνδος αντιτάχθηκαν σθεναρά σε ακραίους ρεβανσιστικούς κύκλους της γαλλικής μοναρχίας και έθεσαν έναν μίνιμουμ συνταγματισμό ως προϋπόθεση για τη διασφάλιση της παλινόρθωσης των Βουρβόνων. Η Χάρτα (Charte) του 1814, διαμορφωμένη πριν την τελική ήττα του Ναπολέοντα, αποτύπωνε έναν συμβιβασμό και προέβλεπε μία ισχυρή μοναρχική εξουσία, αλλά και την ύπαρξη ενός συστήματος δύο νομοθετικών σωμάτων και εγγυήσεις βασικών ατομικών δικαιωμάτων⁶⁴. Αξίζει να αναφερθεί και η ολλανδική περίπτωση: το Σύνταγμα του 1814/1815 διασφάλιζε την υπεροχή της μοναρχικής εξουσίας, περιέχοντας όμως προοδευτικά στοιχεία, με κυριότερα την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και τη θρησκευτική ισότητα, η οποία περιλάμβανε και τον σημαντικό εβραϊκό πληθυσμό της χώρας⁶⁵. Η παραχώρηση συντάγματος στην Ολλανδία έγινε κυρίως με την υποστήριξη των Βρετανών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για τη σταθερότητα της Ολλανδίας, καθώς η τελευταία περιλαμβανόταν στη ζώνη κρατών-αναχωμάτων απέναντι σε έναν ενδεχόμενο νέο γαλλικό επεκτατισμό προς δυσμάς και πίστευαν ότι ένα μετριοπαθές φιλελεύθερο Σύνταγμα θα δημιουργούσε συνθήκες συναίνεσης στο εσωτερικό της χώρας μεταξύ των συντηρητικών και των υποστηρικτών των ναπολεόντειων κυβερνήσεων. Η παραχώρηση της Νορβηγίας από τη Δανία στη Σουηδία, η οποία ανήκε στο στρατόπεδο των νικητών, συνοδεύτηκε επίσης από συνταγματικές εγγυήσεις των ατομικών δικαιωμάτων των Νορβηγών και κυρίως παραχωρούσε στη Νορβηγία ένα αρκετά αυτόνομο καθεστώς έναντι της σουηδικής μοναρχίας⁶⁶.

Δεν δύναται να αγνοηθεί και το συνταγματικό καθεστώς που αποδόθηκε στο υπό ρωσική κυριαρχία Βασίλειο της Πολωνίας, ως διάδοχου σχήματος του Δουκάτου της

⁶³ Είναι χρήσιμο για λόγους σαφήνειας και ιστορικής ακρίβειας να γίνει εκ νέου η εξής αποσαφήνιση: το πολιτειακό μέλλον της Γαλλίας, όπως και η παραχώρηση συνταγματικών εγγυήσεων στην Ολλανδία και τη Νορβηγία είχαν αποφασιστεί ήδη από τη Συνθήκη των Παρισίων τον Μάιο του 1814 και δεν αναθεωρήθηκαν ή ανατράπηκαν από την επιστροφή του Ναπολέοντα και την τελική του ήττα στο Βατερλό. Θεωρούνται, ωστόσο, αναπόσπαστα τμήματα του οικοδομήματος του Συνεδρίου της Βιέννης και ως τέτοια παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία.

⁶⁴ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 244.

⁶⁵ Μάλιστα, όταν παραχωρήθηκε στην Ολλανδία το Βέλγιο, με απόφαση του Συνεδρίου της Βιέννης, το Σύνταγμα του 1814 αναθεωρήθηκε από μία κοινή επιτροπή Ολλανδών και Βέλγων και τέθηκε σε ισχύ στις προσαρτημένες βέλγικες περιοχές το 1815, με πρόσθετες εγγυήσεις προστασίας ατομικών δικαιωμάτων. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 244.

⁶⁶ Το νορβηγικό Σύνταγμα του 1814 αποτελεί μέχρι και σήμερα τη βάση του βασιλευόμενου δημοκρατικού πολιτεύματος της χώρας. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 140 και Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 244.

Βαρσοβίας, το οποίο είχε κυβερνηθεί βάσει του ναπολεόντειου κώδικα. Το πολωνικό βασίλειο δεν υπάγονταν άμεσα στη ρωσική διοίκηση, αλλά συνδέονταν με την υπόλοιπη επικράτεια μέσω μίας δυναστικής ένωσης, η οποία καθιστούσε τον Αλέξανδρο ταυτόχρονα και Τσάρο της Πολωνίας. Το σύνταγμα που παραχωρήθηκε, εγκαθίδρυσε μία συνταγματική μοναρχία με σημαντικά φιλελεύθερα στοιχεία, προβλέποντας τον διαχωρισμό εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, τη λειτουργία δύο αντιπροσωπευτικών σωμάτων και μερική αποκέντρωση των εξουσιών. Το κυριότερο ήταν ότι διασφάλιζε ένα καθεστώς ευρείας αυτονομίας στην «Πολωνία του Συνεδρίου» (Congress Poland), όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται η περίοδος της πολωνικής ιστορίας από το Συνέδριο της Βιέννης μέχρι και την επανάσταση του 1830-1831. Το πολωνικό σύνταγμα δεν αποτέλεσε προϊόν ιδεολογικού συμβιβασμού μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά ουσιαστικά επιβλήθηκε από τον Αλέξανδρο⁶⁷. Στον Τσάρο είχαν αντιταχθεί σθεναρά οι Μέτερνιχ και Χάρντενμπεργκ, οι οποίοι φοβόντουσαν ότι η δημιουργία μίας αυτόνομης Πολωνίας θα δρούσε ως μαγνήτης για τους μεγάλους πολωνικούς πληθυσμούς σε Αυστρία και Πρωσία αντίστοιχα. Όπως είδαμε και όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα κίνητρα του Αλέξανδρου στο πολωνικό ζήτημα είχαν σαφώς και ιδεολογική απόχρωση, ωστόσο πρωτεύοντα ρόλο διαδραμάτισε μάλλον η *realpolitik*: ο Αλέξανδρος στόχευε, αποδίδοντας αυτόνομο καθεστώς στους Πολωνούς, αφ' ενός να δημιουργήσει ένα σημαντικό προγεφύρωμα στα δυτικά σύνορα της επικράτειάς του, το οποίο θα λειτουργούσε ως ανάχωμα σε επιθετικές κινήσεις κατά της Ρωσίας ανάλογου χαρακτήρα της εκστρατείας του Ναπολέοντα και, αφ' ετέρου, να τιθασεύσει τον ήδη ισχυρό πολωνικό εθνικισμό. Ο Αλέξανδρος ακολούθησε πολιτική παροχής διάφορων δικαιωμάτων και σχετικής αυτονομίας, θεωρώντας πως με αυτόν τον τρόπο θα ενίσχυε την προσκόλληση των πολωνικών πληθυσμών στη δυναστεία των Ρομανώφ⁶⁸. Όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ο Μέτερνιχ ακολούθησε παρόμοια πολιτική στα ιταλικά εδάφη της Αυστρίας, καθώς και στη Γαλικία. Ωστόσο, ο Αλέξανδρος διαπνέονταν πραγματικά από πίστη σε φιλελεύθερες πολιτικές και, επομένως, ο ιδεαλισμός του υπήρξε σημαντικός παράγοντας στην εφαρμογή αυτών των πολιτικών, ενώ ο Μέτερνιχ

⁶⁷ Η πολιτική του Τσάρου παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το αψβουργικό μοντέλο, το οποίο παραχωρούσε ειδικά προνόμια σε ευαίσθητες παραμεθόριες περιοχές όπως η Λομβαρδία, το Τυρόλο, η Κροατία και η Γαλικία. Ο Τζάρετ πιστεύει ότι ο Αλέξανδρος πολύ πιθανόν σκόπευε να χρησιμοποιήσει το καθεστώς της Πολωνίας του Συνεδρίου ως πρότυπο και για άλλες περιοχές της επικράτειάς του. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 99-102.

⁶⁸ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 284-285.

κινήθηκε μάλλον βάσει πιο ψυχρών υπολογισμών του κρατικού συμφέροντος της Αυστριακής Αυτοκρατορίας.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει, όπως μόλις προϋδέασα, η πολιτική του Αυστριακού Υπουργού Εξωτερικών και Καγκελάριου στην ιταλική χερσόνησο, όπου και προτίμησε μία μέση λύση ανάμεσα σε ριζοσπαστικές και αντιδραστικές προτάσεις επί του ακανθώδους ζητήματος του καθεστώτος της Γένοβας⁶⁹, η οποία επρόκειτο, βάσει του εδαφικού διακανονισμού του Συνεδρίου, να προσαρτηθεί στο αντιδραστικό Πεδεμόντιο. Επίσης, άσκησε πίεση στο Βατικανό για την υιοθέτηση μίας μετριοπαθούς μεταρρυθμιστικής ατζέντας στα παπικά κράτη αντί μίας αντιδραστικής επιβολής. Το πιο εντυπωσιακό, ωστόσο, είναι ότι ο Μέτερνιχ προχώρησε σε πολιτικές αποκέντρωσης στα νέα ιταλικά εδάφη της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η αποκέντρωση αυτή μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ότι αποτελούσε μέρος του παλινορθωτικού κύματος του 1815, ως εργαλείο επανεμπέδωσης της αψβουργικής κυριαρχίας ή απλά ως μία διαδικασία με διοικητικά και δημοσιονομικά κίνητρα. Ωστόσο, παρόμοιες μεταρρυθμίσεις στα γερμανικά κράτη, δείχνουν ότι η φιλελεύθερη πίστη στα οφέλη της τοπικής και αποκεντρωμένης διοίκησης επηρέασε σημαντικά τη σκέψη συντηρητικών πολιτικών, όπως ο Μέτερνιχ⁷⁰, ο οποίος πίστευε ότι τέτοιου είδους πολιτικές ενίσχυαν τον τοπικό και πολιτιστικό εθνικισμό και λειτουργούσαν ως μέσα ενδυνάμωσης της κεντρικής μοναρχικής εξουσίας, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω. Ο Βικ πιστεύει ότι ο Μέτερνιχ ίσως είχε προχωρήσει αρκετά μπροστά με μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις, αν εκείνη την εποχή ασκούσε την ίδια επιρροή στις εσωτερικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας, με εκείνη που απολάμβανε στην εξωτερική πολιτική.

Στην περίπτωση των γερμανικών κρατών, ο περιορισμένος συνταγματισμός χρησιμοποιήθηκε ως μέσο ενσωμάτωσης πληθυσμών μετά την επαναχάραξη των συνόρων το 1814, όπως για παράδειγμα κατά την προσάρτηση της Ρηνανίας στην Πρωσία. Η πρωσική κυβέρνηση, με την υποστήριξη και του εγχώριου Τύπου, προώθησε την εγκαθίδρυση συνταγμάτων βασισμένα στις παλαιές φεουδαλικές

⁶⁹ Το συνταγματικό σχέδιο για τη Γένοβα αντανakλά χαρακτηριστικά την ισορροπία μεταξύ του Παλαιού Καθεστώτος και των νέων αντιπροσωπευτικών θεσμών, που αποτελεί κεντρικό στοιχείο του δόγματος του περιορισμένου συνταγματισμού. Στο διοικητικό συμβούλιο της πόλης, υπό την εποπτεία πάντα της Βιέννης, συμμετείχαν είκοσι αριστοκράτες και ίσος αριθμός εμπόρων και άλλων ανθρώπων προερχόμενων από τη μεσαία τάξη. Επιπλέον έχει ιδιαίτερη σημασία ότι το σχέδιο αυτό έγινε αποδεκτό από έναν εκ των πιο αντιδραστικών μοναρχών της περιόδου, τον Βασιλιά του Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, Βίκτωρα Εμμανουήλ. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 245-246.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 249.

τοπικές κοινότητες («estate-based constitutions», στα γερμανικά: landständische Verfassungen) και πέτυχε τη συμπερίληψή τους στην Ιδρυτική Πράξη (Bundesakte) της Γερμανικής Συνομοσπονδίας⁷¹. Πολλοί ιστορικοί θεώρησαν τα συντάγματα αυτού του είδους ως αντιδραστικά και ως μέσα παλινόρθωσης της παλαιάς αριστοκρατίας και διάβρωσης της κυριαρχίας των γερμανικών κρατών της πρώην Συνομοσπονδίας του Ρήνου. Ωστόσο, ο Βικ θεωρεί πως μπόρεσαν να εξυπηρετήσουν κάποιους φιλελεύθερους στόχους, όπως την επέκταση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και τον έλεγχο της μοναρχικής εξουσίας μέσω των αντιπροσωπευτικών θεσμών⁷². Σε συνομοσπονδιακό επίπεδο, υπήρξε συναίνεση μεταξύ των δύο μεγάλων γερμανικών δυνάμεων, επί της φύσης του καταστατικού σχεδίου και της ύπαρξης ενός αντιπροσωπευτικού οργάνου (Δίαιτα της Φρανκφούρτης), ωστόσο απέφυγαν τη δημιουργία ενός Συντάγματος με ουσιαστική υπερεθνική ισχύ και ενός Συνομοσπονδιακού Δικαστηρίου, υποχωρώντας απέναντι στις σθεναρές αντιδράσεις των μεσαίων και μικρότερων γερμανικών κρατών.

Το Συνέδριο της Βιέννης απέναντι στην ανάδυση του εθνικισμού

Οι απόψεις των ιστορικών των τελευταίων χρόνων διίστανται στο κατά πόσο οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου κατάφεραν να κατανοήσουν την πραγματική δυναμική του εθνικισμού των αρχών του μακρού 19^{ου} αιώνα και να ανταποκριθούν αναλόγως. Υπάρχει σχετική ομοφωνία, όμως, στο ότι ο εθνικισμός, με τον ορισμό που θα μπορούσε να του αποδοθεί μετά τη γερμανική ενοποίηση το 1871 ή κατά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών το 1919, δηλαδή ο εθνικισμός που ταυτίζεται με το έθνος-κράτος, αποτελούσε μειοψηφική τάση το 1815, έχοντας περιορισμένη απήχηση, όχι μόνο στις ευρύτερες μάζες, αλλά και στη μεσαία τάξη και τις προερχόμενες από αυτήν νέες ελίτ. Αυτή η άποψη διαπνέει το έργο του Σρέντερ και του Τζάρετ, ενώ την ασπάζεται και ο Βικ. Ωστόσο, ο τελευταίος επιλέγει μία διαφορετική προσέγγιση του φαινομένου του εθνικισμού των αρχών του 19^{ου} αιώνα, διευρύνοντας την έννοια και το περιεχόμενό του. Αρχικά, απορρίπτει τόσο τον ισχυρισμό ότι οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου χαρακτηρίζονται από πλήρη άγνοια των εθνικών αιτημάτων όσο και το επιχείρημα ιστορικών μελετών των τελευταίων δεκαετιών, περί ενός εθνικισμού

⁷¹ Το δικαίωμα των κρατών-μελών της Συνομοσπονδίας ως προς την ενσωμάτωση συνταγματικών σχεδίων τέτοιου είδους προβλέπονταν με σαφήνεια από την Bundesakte και συγκεκριμένα από το άρθρο 13. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 132.

⁷² Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 255.

«ανώριμου» κατά τα τέλη των Ναπολεόντειων Πολέμων⁷³. Επιλέγει μία μέση οδό, στην οποία αναπτύσσει μία πιο ευρεία και πιο ευέλικτη ερμηνεία του εθνικισμού, που εκτείνεται από το τοπικό έως και το υπερεθνικό επίπεδο, σε σημείο όπου ο εθνικισμός καθίσταται συμβατός με τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής κοσμοπολίτικης ελίτ. Εντός αυτής της ελίτ αναπτύσσεται μία διεθνική διασύνδεση, η οποία δεν κάμπτεται από τις συχνά αντικρουόμενες εθνικές διεκδικήσεις και παίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση των εθνικιστικών αιτημάτων στο πλαίσιο του Συνεδρίου. Ο Vick αναφέρει ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτής της διεθνικής ελίτ, με σημαντική δράση στο Συνέδριο της Βιέννης⁷⁴, τον Πρώσο φιλελεύθερο Χούμπολτ⁷⁵, ο οποίος ήταν ο δεύτερος τη τάξει εκπρόσωπος της πρωσικής κυβέρνησης μετά τον Πρωθυπουργό Χάρντενμπεργκ στο Συνέδριο, τον Καποδίστρια και τον Ούγγρο εθνικιστή Széchenyi⁷⁶. Επίσης, ο Vick διακρίνει διαφορετικές ταυτότητες, που μπορούν να περιληφθούν σε έναν ευρύ ορισμό του εθνικισμού: αναφέρει τον τοπικισμό, τον κρατικό εθνικισμό, τον εθνικισμό που ταυτίζεται με το έθνος-κράτος, τον δυναστικό καθώς και τον υπερεθνικό πατριωτισμό. Όλες αυτές τις ταυτοτικές κατηγορίες τις εντάσσει σε μία ανάλυση την οποία ονομάζει «σταδιακή προσέγγιση προς την εθνική ταυτότητα» (stepwise approach to national identity ή πιο απλά «stepwise patriotism»), η οποία ανταποκρίνεται σε έναν τύπο «πολυεθνικής εθνικότητας» (multinational nationality)⁷⁷. Αυτή η ευέλικτη προσέγγιση, ξεπερνά τις απόλυτες ταυτοτικές διακρίσεις («εμείς» - «οι άλλοι»), ενώ παρουσιάζει ιεραρχικά χαρακτηριστικά που ξεκινούν από το τοπικό επίπεδο, χωρίς όμως να έχουν ως τελεσίδικη απόληξη τον εθνικισμό του έθνους-κράτους. Αυτό σήμαινε ότι μία ομάδα θα μπορούσε να ανήκει σε μία από αυτές τις κατηγορίες χωρίς να αποκλείεται από τις άλλες. Η αντίληψη

⁷³ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 266. Ο Vick αναφέρει διάφορους ιστορικούς, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τον Eric Hobsbawm.

⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 268.

⁷⁵ Ο Βίλχελμ φον Χούμπολτ (1767-1835) υπήρξε μία εξέχουσα προσωπικότητα του πρωσικού πνεύματος των τελών του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα και ένας πολιτικός αφοσιωμένος στις αξίες του Διαφωτισμού. Εκπόνησε πρωτοποριακές γλωσσολογικές μελέτες, ενώ υπήρξε ο πρωτεργάτης της μεγάλης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1809-1810, ως Υπουργός Παιδείας. Μεταξύ άλλων ίδρυσε και το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, το οποίο σήμερα φέρει το όνομά του. Υπηρέτησε το πρωσικό κράτος σε διάφορες σημαντικές διπλωματικές θέσεις και στο Συνέδριο της Βιέννης έπαιξε κεντρικό ρόλο στις διπλωματικές προσπάθειες της πρωσικής αποστολής. Στη συνέχεια, και ιδιαίτερα μετά το 1819, πολεμήθηκε με σφοδρότητα από το «αντιδραστικό» πρωσικό κατεστημένο.

⁷⁶ Ο κόμης Φέρεντς Σετσένι (Ferenc Széchenyi, 1754-1820) ήταν Ούγγρος πολιτικός. Ήταν φιλικά διακείμενος απέναντι στις ιδέες του Διαφωτισμού και αποτέλεσε έναν μετριοπαθή αλλά ταυτόχρονα αφοσιωμένο εκπρόσωπο του ανερχόμενου ουγγρικού εθνικισμού. Ίδρυσε την Εθνική Βιβλιοθήκη και το Εθνικό Μουσείο της Ουγγαρίας. Ο γιος του Istvan θα αποτελέσει μία από τις σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες της ουγγρικής ιστορίας.

⁷⁷ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 272. Ο όρος «stepwise patriotism» αναφέρεται για πρώτη φορά στη σ. 274.

αυτή διαπερνούσε πολλούς φιλελεύθερους διανοούμενους, όπως ο Χούμπολτ, ο οποίος πίστευε σε ένα είδος φεντεραλιστικού εθνικισμού αλλά και συντηρητικούς πολιτικούς, όπως ο Μέτερνιχ, ο οποίος διέκρινε τον τοπικισμό ή τον πολιτιστικό εθνικισμό από τον αποσχιστικό εθνικισμό του έθνους-κράτους.

Ο Βικ υποστηρίζει ότι το κύμα του περιορισμένου συνταγματισμού του 1814/1815 αποτελεί μία έγκαιρη συνειδητοποίηση της ενδυνάμωσης του εθνικισμού και αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση της Γαλλίας. Η γαλλική Χάρτα αποτελεί αναγνώριση της γαλλικής εθνικής συνείδησης και υπερηφάνειας, ενώ επίσης το Σύνταγμα που παραχωρήθηκε στους Νορβηγούς είναι ασφαλώς συνδεδεμένο με την εθνική τους ταυτότητα, η οποία είχε οριοθετηθεί και διαφοροποιηθεί από τα άλλα δύο σκανδιναβικά έθνη κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων⁷⁸. Ο Τζάρετ ξεχωρίζει τη συμπεριφορά του Τσάρου Αλέξανδρου έναντι των εθνικών αιτημάτων στα νέα εδάφη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας: αναγνώρισε πλήρως και σεβάστηκε την πολωνική εθνική ταυτότητα, κάτι που αποτυπώθηκε στο αυτόνομο καθεστώς που παραχώρησε στο πολωνικό Βασίλειο. Ο Αλέξανδρος μάλιστα, απευθυνόμενος προς τον Κάσλρη, υποστήριξε πως δρούσε βάσει ενός «ειλικρινούς αισθήματος ηθικής υποχρέωσης προς τον πολωνικό λαό»⁷⁹. Γενικότερα, όσον αφορά την περίπτωση της Πολωνίας, ο Βικ αναφέρει πως οι περισσότεροι ιστορικοί παραδέχονται ότι υπήρξε ένας περιορισμένος σεβασμός των πολωνικών εθνικών αιτημάτων συνολικά από το Συνέδριο της Βιέννης. Την ίδια στιγμή ωστόσο, η διαχείριση του πολωνικού ζητήματος αποτελεί ένα παράδειγμα αποτυχίας του Συνεδρίου να διαχειριστεί τον αναδυόμενο εθνικισμό. Επομένως, κατά τον Βικ, προκύπτει ένα παράδοξο⁸⁰: το Συνέδριο της Βιέννης ουσιαστικά επικύρωσε εκ νέου τον διαμελισμό της Πολωνίας, ενώ ταυτοχρόνως αναγνώρισε, σε επίσημο επίπεδο, την ύπαρξη του πολωνικού έθνους. Πολιτική, όμοια με αυτή που εφαρμόστηκε στην «Πολωνία του Συνεδρίου», ακολουθήθηκε από τον Τσάρο στη Φινλανδία, η οποία επίσης απολάμβανε ένα καθεστώς σχετικής αυτονομίας, εκτενέστερης μάλιστα σε σύγκριση με την περίοδο της σουηδικής κατοχής. Και σε αυτήν την περίπτωση, ο Αλέξανδρος έδειξε πρόθυμος να ανταποκριθεί σε εθνικά αιτήματα⁸¹. Είναι γεγονός πως, η όποια συνειδητοποίηση της δύναμης του εθνικισμού από την πολιτική ελίτ της Ευρώπης έγκειτο στην αναγνώριση του γεγονότος ότι η

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 270.

⁷⁹ Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 101. Δεν υπάρχει παραπομπή σε άλλη πηγή.

⁸⁰ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 281 και 320.

⁸¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 141.

πρωτοφανής μαζική πολεμική κινητοποίηση κατά της αυτοκρατορικής Γαλλίας, είχε βασιστεί στο πατριωτικό αίσθημα και την επίκλησή του.

Καθώς όμως το γαλλικό εθνικιστικό υπόδειγμα που μόλις προαναφέρθηκε είναι σχεδόν ταυτόσημο με το συγκεντρωτικό κράτος και επομένως εκ φύσεως αντιφεντεραλιστικό, η ανάλυση του εθνικισμού από τον Vick ταιριάζει περισσότερο στις περιπτώσεις των γερμανικών κρατών και της πολυεθνικής αμβουργικής Αυτοκρατορίας, όπου εκ των πραγμάτων ο εθνικισμός παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη πολυπλοκότητα ως έννοια και ως περιεχόμενο.

Η θέληση να δοθεί στη Γερμανία ένα συνομοσπονδιακό Σύνταγμα πηγάζει, εκτός από λόγους ασφαλείας που είχαν να κάνουν με τη σταθερότητα της περιοχής και αποτελούσαν προτεραιότητα για όλες τις νικήτριες Μεγάλες Δυνάμεις, από την αναγνώριση του γερμανικού εθνικού αισθήματος και την σκοπιμότητα του κατευνασμού του ενοποιητικού γερμανικού εθνικιστικού κινήματος, το οποίο είχε φιλελεύθερα και φεντεραλιστικά χαρακτηριστικά. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι εθνικιστές πίστευαν ότι μεγάλος βαθμός συγκεντρωτισμού και ομογενοποίησης, θα έβλαπτε τον γερμανικό εθνικισμό, αφού θα αποσάρθρωνε την πατριωτική αφοσίωση σε επίπεδο περιφέρειας (region) αλλά και κράτους⁸². Ο Τζάρετ, χωρίς να παραπέμπει στον τοπικό ή «κρατικό» πατριωτισμό όπως τους ορίζει ο Βικ, αναφέρεται στις ισχυρές αντιδράσεις των μεσαίων γερμανικών κρατών, όπως η Βαυαρία και η Βυρτεμβέργη, έναντι μίας περαιτέρω ομοσπονδοποίησης, υπερασπιζόμενες την κρατική τους κυριαρχία⁸³. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τη σημαντική ισχύ του πατριωτισμού με τοπικιστικά χαρακτηριστικά ή με σημείο αναφοράς το κράτος. Ο Schroeder, ωστόσο, δεν διακρίνει τάσεις αποκέντρωσης αλλά αντίθετα υποστηρίζει πως ο πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό σε Πρωσία και Αυστρία, σε βάρος των μικρών κρατών, τον οποίο πάντως δεν συνδέει με τον

⁸² Ο Χούμπολτ χρησιμοποίησε ως εμπειρική βάση για την κατασκευή μίας γερμανικής εθνικής ταυτότητας, το παράδειγμα των Βάσκων, οι οποίοι διέθεταν δύο ισχυρές ταυτότητες: τη βασκική και την ισπανική. Η συνύπαρξη δύο ταυτοτήτων παρέμενε σταθερή λόγω κυρίως ενός καθεστώτος αυτονομίας που απολάμβανε η Χώρα των Βάσκων εντός του ισπανικού βασιλείου. Προσπάθειες περαιτέρω συγκεντρωτισμού από την πλευρά της Μαδρίτης, πίστευε ο Χούμπολτ, θα μπορούσαν να καταστρέψουν την πατριωτική αφοσίωση των Βάσκων στην ισπανική μοναρχία. Το βασκικό παράδειγμα ήταν αυτό που ενέπνευσε τον Χούμπολτ να κατασκευάσει ένα φεντεραλιστικό-αποκεντρωμένο θεωρητικό μοντέλο για τη Γερμανία. Βλ. Brian E. Vick, "Of Basques, Greeks, and Germans: Liberalism, Nationalism and the Ancient Republican Tradition in the Thought of Wilhelm von Humboldt", *Central European History* 40, 4 (2007): 653-681. Όπως παρατίθεται στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 272.

⁸³ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 131-132.

ρεπουμπλικανικό εθνικισμό⁸⁴, αλλά με την αναγκαιότητα της ενδυνάμωσης της μοναρχικής εξουσίας.

Ο Μέτερνιχ, για πολλούς η πιο αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Συνεδρίου της Βιέννης, ενσαρκώνει κατά τον Βικ έναν ηγέτη με επίγνωση της δυναμικής του εθνικισμού, ο οποίος προωθεί συνειδητά τον “σταδιακό πατριωτισμό” (stepwise patriotism). Βεβαίως, ο Αυστριακός καγκελάριος δεν σχεδίαζε έναν ανασχεδιασμό της Αυτοκρατορίας βάσει ενός ομοσπονδιακού μοντέλου, ωστόσο δεν έδρασε κατασταλτικά έναντι των εθνικών αισθημάτων εντός της αυστριακής επικράτειας. Η κριτική στον Μέτερνιχ πως αγνοούσε τον ιταλικό εθνικισμό, σύμφωνα με τον Βικ, ακυρώνεται καθώς ο Καγκελάριος τον αναγνώριζε και πίστευε μάλιστα ότι με τα αιτήματα ρεπουμπλικανικού και αποσχιστικού χαρακτήρα, απειλούσε την Αυτοκρατορία με εδαφικό ακρωτηριασμό⁸⁵. Μία πολιτική περιορισμένης αποκέντρωσης, με την παραχώρηση κάποιων αντιπροσωπευτικών θεσμών (όπως και συνέβη στο Βασίλειο της Λομβαρδίας-Βενετίας), πέραν των γραφειοκρατικών και δημοσιονομικών πλεονεκτημάτων, θα αντιστάθμιζε επομένως ικανοποιητικά την επικίνδυνη άνοδο του ιταλικού ενοποιητικού εθνικισμού. Εν ολίγοις, ο Μέτερνιχ επένδυε στη δημιουργία τοπικιστικών-πατριωτικών ταυτοτήτων⁸⁶, οι οποίες θα είχαν ως σημείο αναφοράς τη μοναρχική εξουσία της Βιέννης, ενώ δεν αντιτάχθηκε στην καλλιέργεια του ιταλικού πολιτιστικού εθνικισμού. Ανάλογη πολιτική, η οποία φέρει τη σφραγίδα του Αυστριακού καγκελάριου, ακολουθήθηκε μετά το 1815 και στη Γαλικία⁸⁷, όπου παραχωρήθηκε τοπικό σύνταγμα ενώ έγιναν προσπάθειες ενδυνάμωσης της τοπικής αλλά και της πολωνικής πολιτιστικής ταυτότητας. Ο Τζάρετ, απεναντίας, δεν συμερίζεται την άποψη του Βικ περί αναγνώρισης του ιταλικού εθνικού αισθήματος από τον Μέτερνιχ. Υποστηρίζει πως ο Μέτερνιχ ενδιαφερόταν βασικά για τον πλήρη αποκλεισμό των Γάλλων από την ιταλική χερσόνησο. Όταν αυτό επετεύχθη, μέσω των εδαφικών διακανονισμών που εξασφάλιζαν τον πλήρη έλεγχο των εξελίξεων σε Βόρεια και Κεντρική Ιταλία από την Αυστρία, ο Μέτερνιχ απέδειξε πως αγνοούσε πλήρως τον ιταλικό εθνικισμό,

⁸⁴ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 700.

⁸⁵ Brian E. Vick, ό. π., σ. 275.

⁸⁶ Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Βικ, οι Μέτερνιχ και Φερδινάνδος ήλπιζαν ότι το “πνεύμα της Λομβαρδίας” θα αντιστάθμιζε το “υποτιθέμενο ιταλικό πνεύμα”. Βλ. Brian E. Vick, ό. π., σ. 275.

⁸⁷ Η Γαλικία άνηκε στην αψβουργική Αυτοκρατορία από το 1772 και τον πρώτο διαμελισμό της Πολωνίας (τότε Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία).

αντιτιθέμενος κάθετα στη δημιουργία μίας ιταλικής Λίγκας⁸⁸, ανάλογων αρμοδιοτήτων της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, ενώ πήρε ξεκάθαρη θέση έναντι οποιασδήποτε συνταγματικής παραχώρησης στη Νάπολη, μετά την παλινόρθωση των Βουρβόνων.

Ανακεφαλαιώνοντας, σύμφωνα με τον Βικ, οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου επέδειξαν ένα, έστω περιορισμένο, ενδιαφέρον για τα εθνικά αιτήματα. Το δίχως προηγούμενο κύμα συνταγματισμού του 1814-1815 ανταποκρίνεται άλλωστε σε αυτήν την παραδοχή και αποδεικνύει μία συμβιβαστική διάθεση των συντηρητικών δυνάμεων έναντι του φιλελεύθερου εθνικισμού. Ο Τζάρετ έχει διαφορετική άποψη: μιλάει για εργαλειοποίηση του εθνικιστικού αισθήματος από τις πολιτικές ηγεσίες των Μεγάλων Δυνάμεων, υποστηρίζοντας πως μετά την εξασφάλιση της ειρήνης και της ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη, το ενδιαφέρον τους για τον εθνικισμό, μία ιδέα στενά συνδεδεμένη ούτως ή άλλως με τη Γαλλική Επανάσταση, μειώθηκε αισθητά, με τις αποφάσεις του Συνεδρίου να απαξιώνουν τα εθνικά αιτήματα αλλά και τα δικαιώματα των μικρών κρατών⁸⁹. Επίσης, δείχνει να συμφωνεί με την άποψη του Schroeder, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα εθνικιστικά αιτήματα προέρχονταν ακόμη από μειωηφούσες ομαδοποιήσεις. Ωστόσο, ο Τζάρετ υποστηρίζει πως οι εδαφικοί διακανονισμοί του Συνεδρίου έδωσαν το προβάδισμα σε Πρωσία και Πεδεμόντιο, ως τους μελλοντικούς φορείς της γερμανικής και ιταλικής ενοποίησης αντίστοιχα⁹⁰. Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το Συνέδριο αποτέλεσε κομβικό γεγονός για τον χαρακτήρα που έμελλε να πάρουν οι διαδικασίες της ενοποίησης αυτών των δύο μεγάλων ευρωπαϊκών εθνών.

Μία άλλη οπτική: Η ενσωμάτωση της ουδετερότητας σε εθνικές ταυτότητες⁹¹

Στο πλαίσιο της εξέτασης της ουδετερότητας ως βασικής αρχής του διεθνούς συστήματος της περιόδου 1815-1914 που θα δούμε στη συνέχεια της εργασίας, η

⁸⁸ Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 134 και 136. Ο Βικ, πάντως, υποστηρίζει πως η άποψη ότι ο Μέτερνιχ αντιτάχθηκε στη δημιουργία μίας ιταλικής Λίγκας είναι εν μέρει αποπροσανατολιστική, καθώς ο Αυστριακός καγκελάριος υποστήριξε την ιδέα μίας Λίγκας, η οποία όμως θα είχε ως αρμοδιότητες μόνο την εσωτερική ασφάλεια και την εξωτερική πολιτική. Η δημιουργία μίας τέτοιας Λίγκας δεν κατέστη δυνατή λόγω των αντιδράσεων του Πεδεμοντίου και, κυρίως, του Βατικανού. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 276.

⁸⁹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 86 και σ. 155.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 157.

⁹¹ Στην υποενότητα αυτή κρίνω σκόπιμο να επικεντρωθώ αποκλειστικά στη σχέση ουδετερότητας και εθνικών ταυτοτήτων. Στο επόμενο κεφάλαιο η ουδετερότητα θα μας απασχολήσει πιο διεξοδικά, ως βασική αρχή οργάνωσης του διεθνούς συστήματος του 1815.

Άμπενχουις παρουσιάζει μία ενδιαφέρουσα πλευρά της διαμόρφωσης των εθνικών ταυτοτήτων και του εθνικισμού κατά τον 19^ο αιώνα: την ενσωμάτωση της ουδετερότητας στις εθνικές ταυτότητες, ως αναπόσπαστο μάλιστα τμήμα τους, κρατών, όπως η Ολλανδία ή η Ελβετία. Οι δύο αυτές χώρες επιλέγονται ως παραδείγματα, καθώς η σχέση ουδετερότητας και εθνικής ταυτότητας σχετίζεται άμεσα με το ουδέτερο καθεστώς που τους αποδόθηκε το 1814-1815⁹².

Εν αρχή, η Ελβετία αποτελεί άλλο ένα δείγμα του δόγματος του περιορισμένου συνταγματισμού. Ρώσοι και Αυστριακοί είχαν δεσμευθεί πριν από τη λήξη των εχθροπραξιών το 1814, για ένα «περιορισμένο» σύνταγμα στην Ελβετία: η νέα Ομοσπονδιακή Συνθήκη (Federal Treaty, στα γερμανικά: Bundesvertrag) προέβλεπε τη δημιουργία ομοσπονδιακού στρατού και ενός αντιπροσωπευτικού οργάνου, το οποίο είχε και τον πρώτο λόγο επί της κήρυξης πολέμου και επί της εξωτερικής πολιτικής. Γενικότερα όμως, αναστράφηκε το πιο συγκεντρωτικό-ρεπουμπλικανικό μοντέλο της ναπολεόντειας περιόδου, με πλειάδα βασικών εξουσιών να περνούν στα καντόνια. Η Ομοσπονδιακή Συνθήκη ενσωματώθηκε στο τελικό κείμενο του Συνεδρίου της Βιέννης, γεγονός που πολλοί ιστορικοί χαρακτήρισαν κατάφωρη παραβίαση της ελβετικής κρατικής κυριαρχίας, ταυτόχρονα όμως και ως ένα αναπόφευκτο αντίτιμο της διεθνούς αναγνώρισης της ελβετικής ουδετερότητας⁹³.

Η ουδετεροποίηση της Ελβετίας εντός του οικοδομήματος του Συνεδρίου οδήγησε στη στενή σύνδεση της ουδετερότητας με τη διαδικασία της ολοκλήρωσης και παγίωσης της ταυτότητας του ελβετικού εθνικισμού. Ακόμα και σήμερα, παραμένει ένας βασικός παράγοντας αυτοπροσδιορισμού του ελβετικού έθνους⁹⁴. Η ουδετερότητα διαφοροποίησε και ισχυροποίησε την εθνική ταυτότητα ενός πολυεθνικού (με βάση τον εθνικισμό του έθνους-κράτους) και πολύγλωσσου κράτους όπως η Ελβετία, έναντι της ορμητικής επέλασης των γειτονικών εθνικισμών, ιδίως κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όποτε και η ιταλική και γερμανική ενοποίηση είχαν διαμορφώσει ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο σε σχέση με το 1815.

⁹² Ο βελγικός και ο σουηδικός εθνικισμός επίσης επεδίωξαν και, ιδιαίτερα ο δεύτερος, πέτυχαν την ένταξη της ουδετερότητας στην εθνική ταυτότητα. Ωστόσο, η ένταξη αυτή δεν έχει άμεση, χρονική τουλάχιστον, σχέση με το οικοδόμημα του Συνεδρίου της Βιέννης. Η αναγνώριση της βελγικής ανεξαρτησίας το 1830 παραχωρήθηκε ως αλληλένδετη με την ουδετερότητά του, ωστόσο στο εσωτερικό υπήρχε μία συνεχής και έντονη διάσταση μεταξύ εθνικισμού και ουδετερότητας. Στη δε Σουηδία, η οποία άνηκε στο νικητήριο στρατόπεδο του 1815, η ουδετερότητα είχε μάλλον ευκαιριακό και περιστασιακό χαρακτήρα μέχρι και τη δεκαετία του 1860. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 170-71.

⁹³ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 138.

⁹⁴ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 169.

Στην περίπτωση της Ελβετίας, βλέπουμε την προσέγγιση του εθνικισμού που επιχειρεί ο Βικ να αποκτήσει ένα ισχυρό έρεισμα: η πατριωτική αφοσίωση στο κράτος και ο πολιτιστικός εθνικισμός απεδείχθησαν πολύ πιο ισχυροί παράγοντες από ενδεχόμενες αποσχιστικές τάσεις των γερμανόφωνων ή γαλλόφωνων τμημάτων του πληθυσμού, προς ενσωμάτωση στα ομόγλωσσα γειτονικά έθνη-κράτη. Ο ελβετικός πολιτιστικός εθνικισμός μάλιστα προσέδιδε στο εθνικό αίσθημα μία αίσθηση ανωτερότητας, που προέκυπτε από τη συνειδητοποίηση του ανήκειν σε ένα πολιτισμένο έθνος, το οποίο ξεπερνούσε τους δεσμούς αίματος και γλώσσας⁹⁵.

Η παγίωση της ολλανδικής ουδετερότητας έχει επίσης τις ρίζες της στο σύστημα του Συνεδρίου και προέκυψε κυρίως λόγω της επιδίωξης των Βρετανών να δημιουργήσουν μία ζώνη ουδετέρων κρατών στα βορειοδυτικά και νοτιοδυτικά σύνορα της Γαλλίας. Η ουδετερότητα δεν συνάντησε καθολική αποδοχή στο εσωτερικό, όπως στην Ελβετία, αλλά αποτέλεσε βασικό εργαλείο του ολλανδικού εθνικισμού, στην εξυπηρέτηση του στόχου της διατήρησης των υπερπόντιων κτήσεων, μέσω του μη ανταγωνισμού με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Ολλανδοί εθνικιστές, μετά το πλήγμα της βελγικής απόσχισης το 1830, επεδίωξαν τη δημιουργία μίας εθνικής ταυτότητας με βασικό συστατικό της την ουδετερότητα, βασισμένοι στην ολλανδική εμπορική και οικονομική παράδοση των δύο προηγούμενων αιώνων, που προσέφερε την απαραίτητη αίσθηση μεγαλείου. Η ουδετερότητα καθίσταντο επιπλέον απόλυτα συμβατή με τη στήριξη του ελεύθερου εμπορίου, με έμφαση στην προώθηση και προστασία των ουδετέρων δικαιωμάτων στη θάλασσα. Εν ολίγοις, η ουδετερότητα θεωρούνταν ότι θα ενίσχυε τη θέση της Ολλανδίας στο διεθνές σύστημα και θα αναδείκνυε την ιδιαίτερη αξία της χώρας σε αυτό⁹⁶. Με αυτόν τον τρόπο, η ουδετερότητα συνδέθηκε άρρηκτα με το εθνικό συμφέρον και εν τέλει ενσωματώθηκε στην ολλανδική εθνική ταυτότητα.

Ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας του Συνεδρίου: η κατάργηση του δουλεμπορίου και η προώθηση των θρησκευτικών ελευθεριών

Ίσως ένα από τα πιο εντυπωσιακά στοιχεία του Συνεδρίου της Βιέννης αποτελεί το γεγονός ότι, για πρώτη φορά στην ιστορία, υπήρξε ένα οικουμενικό momentum στις διαβουλεύσεις επί ζητημάτων ανθρωπιστικού χαρακτήρα, όπως η θρησκευτική ανοχή

⁹⁵ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 170.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 171.

και ισότητα και η κατάργηση του δουλεμπορίου. Κατά τη γνώμη μου, αυτή η διάσταση των διαπραγματεύσεων, σε μεγάλο βαθμό εκτός του πλαισίου των πολιτικών ισχύος και των στρατηγικών υπολογισμών των Μεγάλων Δυνάμεων, απομακρύνει το Συνέδριο της Βιέννης από όρους όπως «παλινόρθωση» ή και «αντίδραση», με τους οποίους επιχειρήθηκε, από μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας, να καλυφθούν όλες οι πλευρές του. Μπορεί να υποστηριχθεί μάλιστα, ότι ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας του Συνεδρίου το καθιστά, έστω και εμμέσως, παράγωγο του Διαφωτισμού και όχι μία μείζονα απόπειρα αντιστροφής του⁹⁷. Σύμφωνα με τον Βικ ο τρόπος, με τον οποίο ανταποκρίθηκαν στα ανθρωπιστικά ζητήματα η ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα και το ίδιο το διεθνές σύστημα, καθιστά το Συνέδριο της Βιέννης τομή για τον –πρωτόλειο ακόμη- «οικουμενικό ανθρωπισμό» και σηματοδοτεί ένα πρώιμο στάδιο θεσμοποίησής του σε διεθνές επίπεδο⁹⁸. Επίσης, η βούληση για συλλογική αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων από την πλευρά των Μεγάλων Δυνάμεων αποτελούν επιπλέον αποδείξεις της τάσης για πίστη στη «διπλωματία των συνεδρίων» (conference diplomacy) και στην αρχή της ειλικρινούς διαπραγμάτευσης, καθώς και της επικράτησης μίας συμβιβαστικής λογικής, στο πλαίσιο του μετασχηματισμού των διεθνών σχέσεων που σήμανε το Συνέδριο.

α. Οι διαπραγματεύσεις για την κατάργηση του δουλεμπορίου

Η κατάργηση του δουλεμπορίου υπήρξε ένα θέμα το οποίο απασχόλησε τις εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, σε σχέση με αυτόν που, κατά τον Βικ, αναδεικνύει η βιβλιογραφία. Συστάθηκε ξεχωριστή επιτροπή με αντικείμενο τις διαπραγματεύσεις για το δουλεμπόριο, με διευρυμένη μάλιστα σύνθεση, καθώς περιελάμβανε, εκτός των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων, την Ισπανία, την Πορτογαλία (οι οποίες θίγονταν άμεσα ως αποικιοκρατικές δυνάμεις), αλλά και τη Σουηδία, κάτι που φανερώνει την ευρεία συναίνεση που επιδιώκονταν⁹⁹.

⁹⁷ Όπως υποστηρίζει ο Τζάρετ και θα δούμε στη συνέχεια της παρούσας υποενότητας, ιδιαιτέρως η συλλογική προσπάθεια εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων, και δη των δύο γερμανικών (Αυστρίας και Πρωσίας), να κατοχυρωθούν τα δικαιώματα των Εβραίων της Γερμανικής Συνομοσπονδίας αποτελεί μία περίπτωση όπου οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου ανέλαβαν τον ρόλο των πραγματικών κληρονόμων του Διαφωτισμού. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 141.

⁹⁸ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 193.

⁹⁹ Οι «8» (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Αυστρία, Πρωσία, Ρωσία, Σουηδία, Ισπανία, Πορτογαλία) αποτελούσαν και τα συμβαλλόμενα μέρη της Συνθήκης των Παρισίων τον Μάιο του 1814. Με δεδομένο ότι σχεδόν για όλα τα ζητήματα βαρύνουσας σημασίας οι διαπραγματεύσεις στο Συνέδριο της Βιέννης διεξάγονταν μεταξύ των τεσσάρων νικητριών Μεγάλων Δυνάμεων ή μεταξύ των «5» (με την προσθήκη της Γαλλίας), η επιλογή μίας διευρυμένης επιτροπής για το δουλεμπόριο δείχνει ότι αναζητούνταν η μέγιστη δυνατή συναίνεση επί του θέματος.

Ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδαν οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου στην κατάργηση του δουλεμπορίου αποτελεί το γεγονός ότι οι εργασίες της επιφορτισμένης με το ζήτημα επιτροπής δεν σταμάτησαν ακόμα και όταν οι διαπραγματεύσεις απειλήθηκαν με πλήρη εκτροχιασμό, κατά την κορύφωση της πολωνο-σαξονικής κρίσης, στις αρχές του 1815¹⁰⁰.

Η συναίνεση επί της κατάργησης του δουλεμπορίου στο Συνέδριο της Βιέννης δεν αποτελεί ωστόσο αποκλειστικό κληροδότημα της ναπολεόντειας εποχής, καθώς ο Ναπολέοντας δεν εφήρμοσε καθολική απαγόρευση του δουλεμπορίου στις γαλλικές αποικίες, ενώ μάλιστα υπάρχει και το παράδειγμα της αποκατάστασης της δουλείας στη Γουαδελούπη το 1802, παρ' ότι τυπικά η Γαλλική Εθνοσυνέλευση είχε θέσει εκτός νόμου τη δουλεία σε όλες τις αποικίες από το 1794¹⁰¹. Η αφετηρία του κινήματος κατά του δουλεμπορίου ανιχνεύεται στη Μεγάλη Βρετανία κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Την προμετωπίδα του κινήματος κατά της δουλείας, το οποίο εκτεινόταν από θρησκευόμενους συντηρητικούς μέχρι και ρεπουμπλικανικούς – ριζοσπαστικούς κύκλους, αποτέλεσαν οι ανερχόμενοι Βρετανοί Ευαγγελικοί (Evangelicals). Ο Βικ εντοπίζει την ανάπτυξη μίας «προτεσταντικής διεθνούς» (protestant international)¹⁰², με επίκεντρο την άνοδο των Ευαγγελικών σε Βρετανία και Γερμανία, η οποία περιελάμβανε οικονομικούς, εκδοτικούς και πνευματικούς κύκλους και διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην προώθηση της κατάργησης του δουλεμπορίου. Τα προτεσταντικά διεθνικά δίκτυα ανέπτυξαν επαφές και με άλλα χριστιανικά δόγματα, κυρίως με Ρώσους και Έλληνες Ορθόδοξους αλλά και Καθολικούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διεθνικής (transnational) και διαδογματικής διάδρασης αποτελεί η μεγάλη επιρροή που δέχθηκε ο Τσάρος Αλέξανδρος από τους Ευαγγελικούς υπέρμαχους της κατάργησης του δουλεμπορίου, κατά την επίσκεψη και διαμονή του στο Λονδίνο το 1814¹⁰³. Ο ρόλος αυτών των διεθνικών δικτύων, καθώς και η μεγάλη επιρροή που άσκησε η βρετανική κοινή γνώμη στις διαπραγματεύσεις για το δουλεμπόριο¹⁰⁴, τροφοδοτούν περαιτέρω το

¹⁰⁰ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 146. Ο Βικ μάλιστα πιστεύει πως η συλλογική δράση των Μεγάλων Δυνάμεων στο θέμα της κατάργησης του δουλεμπορίου και γενικότερα η συναίνεση στα ανθρωπιστικά ζητήματα λειτούργησαν αντισταθμιστικά ως προς τις επικίνδυνες συνέπειες της πολωνο-σαξονικής κρίσης. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 194.

¹⁰¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 144.

¹⁰² Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 201.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 199-200.

¹⁰⁴ Τον Ιούνιο του 1814, οι υποστηρικτές της κατάργησης του δουλεμπορίου παρουσίασαν στο βρετανικό κοινοβούλιο κείμενο με πάνω από 1 εκατομμύριο υπογραφές υπέρ της, προκειμένου να ασκήσουν περαιτέρω πίεση για άμεση και καθολική εφαρμογή της κατάργησης σε παγκόσμια κλίμακα.

επιχείρημα του Βικ περί της δημιουργίας μίας νεωτερικής δημόσιας σφαίρας¹⁰⁵ και της διαμόρφωσης μίας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας, ως διαδικασίες που αποτυπώνονται στις διεργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης. Παρατηρείται, ωστόσο, μία διαφορά φάσης μεταξύ της Βρετανίας και της ηπειρωτικής Ευρώπης, όσον αφορά την πολιτική κουλτούρα. Η ύπαρξη ενός ισχυρού κινήματος, όπως αυτό κατά του δουλεμπορίου, με οικουμενικά αιτήματα στη Βρετανία και η αντίστοιχη απουσία ενός τέτοιου κινήματος στην ηπειρωτική Ευρώπη σχετίζεται ακριβώς με αυτή τη διαφορά, η οποία εδράζεται μάλλον στην βρετανική κοινοβουλευτική εμπειρία και την επίδρασή της στη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας της Γηραιάς Αλβιόνας. Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Βικ θεωρεί τομή για την εξέλιξη της πολιτικής κουλτούρας στην κυρίως Ευρώπη τη δράση του φιλελληνικού κινήματος με την πολιτική, οικονομική και πνευματική υποστήριξη του ελληνικού Αγώνα της Ανεξαρτησίας κατά τη δεκαετία του 1820. Πρόκειται για την παρθενική εμφάνιση πολιτικών οργανώσεων στην ηπειρωτική Ευρώπη, με διεκδικήσεις διεθνούς χαρακτήρα, έξω από τα στενά κρατικά όρια¹⁰⁶.

Το ιδιαίτερο βάρος της κοινής γνώμης στις διαπραγματεύσεις για το δουλεμπόριο χρησιμοποιήθηκε ως μέσο πίεσης από τη βρετανική πλευρά, η οποία διά του Κάσλρη υπήρξε ο στυλοβάτης της προώθησης της κατάργησης του δουλεμπορίου στο Συνέδριο. Οι σημαντικότεροι υποστηρικτές του Κάσλρη υπήρξαν η Ρωσία, η Πρωσία, αλλά και το Βατικανό. Οι ιβηρικές χώρες και ιδιαιτέρως η Γαλλία χρησιμοποίησαν την αρνητική τοποθέτηση της δικιάς τους κοινής γνώμης απέναντι στον νομικό εξοστρακισμό του δουλεμπορίου ώστε να αντισταθούν στις βρετανικές πιέσεις¹⁰⁷. Ο Κάσλρη κατέθεσε τις εξής προτάσεις, οι οποίες, κατά την άποψή μου, θα αποτελέσουν βασικές νόρμες της διεθνούς οργάνωσης τον 20^ο και 21^ο αιώνα: πρότεινε την επιβολή οικονομικών κυρώσεων έναντι των χωρών που δεν θα εφάρμοζαν τη συμφωνία και την σύσταση μίας μόνιμης ειδικής επιτροπής με

Η Βουλή των Κοινοτήτων και η Βουλή των Λόρδων τοποθετήθηκαν θετικά ομοφώνως. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 195-196.

¹⁰⁵ Βλ. σ. 20-23.

¹⁰⁶ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 196-197.

¹⁰⁷ Στη Γαλλία υπήρχαν ισχυρά συμφέροντα κατά της κατάργησης του δουλεμπορίου κυρίως από πληθυσμιακές ομάδες που είχαν υποστηρίξει την παλινόρθωση των Βουρβόνων, όπως οι ιδιοκτήτες μεγάλων φυτειών και οι κάτοικοι των δυτικών παραθαλάσσιων περιοχών. Ο Λουδοβίκος 18^{ος} και ο Ταλειράνδος, αν και φιλικά διακείμενοι απέναντι στο κίνημα υπέρ της κατάργησης του δουλεμπορίου, δεν μπορούσαν να παρακάμψουν τις ισχυρές αντιδράσεις αυτών των πληθυσμιακών ομάδων. Ωστόσο, μάλλον ισχυρότερη αποτρεπτική επίδραση είχε η σύνδεση της αγγλοφοβίας στη Γαλλία με το κίνημα υπέρ της κατάργησης του δουλεμπορίου σε αντιδιαστολή με την ενσωμάτωση της θέσης υπέρ της κατάργησης στην αγγλική εθνική ταυτότητα. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 144-145 και Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 196-197.

αντικείμενο το δουλεμπόριο. Οι προτάσεις αυτές αποτέλεσαν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα για το πώς θα λειτουργούσε το «Σύστημα των Συνεδρίων» (Congress System): οι Μεγάλες Δυνάμεις θα προχωρούσαν στη λήψη συλλογικών αποφάσεων και έπειτα θα τις επέβαλαν στα μικρότερα κράτη αλλά και στο εσωτερικό τους¹⁰⁸. Τελικά, αυτό που ουσιαστικά κατάφερε ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών ήταν κυρίως να δεσμεύσει τη Γαλλία και τις ιβηρικές χώρες σε ένα συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα και να υπάρξει μία ομόφωνη αποκήρυξη του δουλεμπορίου. Οι υπόλοιπες στοχεύσεις του Κάσλρη ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν από τη στιγμή που δεν υπήρχε κάποιος μηχανισμός διαφύλαξης και επιβολής των συμφωνηθέντων. Αυτή η έλλειψη θα χαρακτηρίσει και άλλες αποφάσεις του Συνεδρίου, όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Τη λειτουργία ενός τέτοιου μηχανισμού, που απαιτούσε δυνατότητα επέμβασης σε μία τεράστια θαλάσσια έκταση, μπορούσε να επιτελέσει μόνο το βρετανικό ναυτικό, ενδεχόμενο που αρκετά κράτη, με πρώτη τη Γαλλία, απέκλειαν¹⁰⁹.

β. Ο θρησκευτικός παράγοντας στις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου

Η θρησκεία έπαιξε έναν σημαντικό και πολυδιάστατο ρόλο στο Συνέδριο της Βιέννης. Τα θρησκευτικά στοιχεία ήταν έντονα, σύμφωνα με τον Βικ, στην εορταστική κουλτούρα του Συνεδρίου αλλά και στις παρασκηνιακές διαπραγματεύσεις, όπου έπαιρναν την μορφή μέσων άσκησης πολιτικής πίεσης¹¹⁰. Ωστόσο, η θρησκεία έπαιξε σημαντικό ρόλο και στις κυρίως διαπραγματεύσεις που αφορούσαν το νέο εδαφικό καθεστώς της Ευρώπης, με τα ζητήματα των θρησκευτικών μειονοτήτων να τυγχάνουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης και προσοχής. Αυτό συνέβη διότι η ευρωπαϊκή πολιτική ελίτ αντελήφθη τη σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας για τη σταθερότητα του μεταπολεμικού οικοδομήματος, με δεδομένο ότι τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και λόγω των μεταπολεμικών εδαφικών μεταβολών μεγάλοι πληθυσμοί βρέθηκαν να ζουν υπό νέες κρατικές αρχές, με τις οποίες δεν υπήρχε θρησκευτική ταύτιση ως προς το κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα και, επομένως, προέκυπτε μία επικίνδυνη αναντιστοιχία¹¹¹. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν η ενσωμάτωση των καθολικών Βέλγων στην προτεσταντική Ολλανδία και οι εδαφικές αλλαγές στον γερμανικό χώρο, με την Πρωσία να αποκτά

¹⁰⁸ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 145-146.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 145.

¹¹⁰ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 153.

¹¹¹ Στο ίδιο, *ό. π.*, σ. 162-163.

τον έλεγχο εδαφών με καθολική πλειοψηφία στις περιοχές περί του Ρήνου στη Γερμανία. Επομένως, η προστασία των θρησκευτικών ελευθεριών από το Σύστημα του Συνεδρίου είχε σαφώς πολιτική στόχευση, ως ένα μέσο ενδυνάμωσης της κυριαρχίας κρατών με κρίσιμη θέση στο νέο ευρωπαϊκό σύστημα, όπως η Ολλανδία, η Ελβετία και η Πρωσία που προορίζονταν να αποτελέσουν ισχυρά αναχώματα έναντι της Γαλλίας, βάσει βρετανικής, κυρίως, επιδίωξης. Η κρατική εξουσία θα αντλούσε ισχύ και νομιμοποίηση μέσω της ενσωμάτωσης ή και της αφομοίωσης των νέων κατοίκων, διαδικασία που δεν θα μπορούσε να επιτύχει χωρίς την εγγύηση των θρησκευτικών ελευθεριών.

Ο Βικ πάντως εκτός της πολιτικής στόχευσης σχετικά με την προστασία των θρησκευτικών ελευθεριών, αναδεικνύει και το ιδεαλιστικό κίνητρο των πρωταγωνιστών του Συνεδρίου, το οποίο ανάγει στην ευρύτερη αποδοχή της αρχής της ανεξιθρησκείας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα¹¹². Επομένως, στοιχειοθετείται εκ νέου η σημαντική επίδραση του Διαφωτισμού στους Ευρωπαίους πολιτικούς της “Παλινόρθωσης”, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των προσπαθειών για την κατάργηση του δουλεμπορίου. Ωστόσο, ο ιστορικός καθιστά σαφές ότι η συναίνεση για τη θρησκευτική ανοχή αφορούσε περισσότερο την ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών δικαιωμάτων και όχι τόσο την πλήρη θρησκευτική ισότητα, επί της οποίας το οικουμενικό πνεύμα υπήρξε πράγματι πιο αδύναμο. Το 1815 στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών η εκκοσμίκευση δεν είχε προχωρήσει και συνέχιζε να αναγνωρίζεται μία κυρίαρχη κρατική θρησκεία, κάτι που σήμαινε την απονομή διαφόρων ειδών προνομίων και αυτομάτως διακρίσεις σε βάρος των θρησκευτικών μειονοτήτων¹¹³. Η πιο προωθημένη περίπτωση στο Σύστημα του Συνεδρίου υπήρξε η Ολλανδία, όπου το Σύνταγμα του 1814/1815 εγγυάτο την πλήρη πολιτική ισότητα ανεξαρτήτως θρησκευτικής πίστης, με πρόσθετες προβλέψεις για κρατική προστασία και ενίσχυση της καθολικής Εκκλησίας, μετά την προσάρτηση του Βελγίου το 1815. Στην ηττημένη Γαλλία ο

¹¹² Ο συγκερασμός των πρακτικών και των ιδεαλιστικών κινήτρων ως προς την προώθηση των θρησκευτικών ελευθεριών αποτυπώνεται με σαφήνεια στις «Παρατηρήσεις» (Remarks) του προσχεδίου του νέου ολλανδικού συντάγματος: «το κράτος δεν μπορεί να αποκομίσει οποιοδήποτε όφελος έχοντας υποκείμενα τα οποία διαμαρτύρονται για κακομεταχείριση ή απάθεια στο θέμα της θρησκείας». Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 163.

¹¹³ Η Βρετανία, η Ρωσία και η Αυστρία αποτελούν παραδείγματα σύνδεσης κράτους και κυρίαρχου θρησκευτικού δόγματος. Στην περίπτωση της Βρετανίας παρατηρείται μία μείζονα αντίφαση στην ευρεία υποστήριξη της κατάργησης του δουλεμπορίου και στην ύπαρξη μίας ισχυρής τάσης θρησκευτικής επιβολής, η οποία αποτυπώνονταν στη διάκριση και καταπίεση έναντι των μη προτεσταντικών ομάδων στη Βρετανία και ιδιαίτερα έναντι του ιρλανδικού καθολικισμού. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 163-164.

καθολικισμός αποκαταστάθηκε ως κρατική θρησκεία. Ταυτόχρονα όμως, στη Charte ενσωματώθηκαν προβλέψεις για την ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών δικαιωμάτων. Ανάλογο καθεστώς αποδόθηκε και στην Κρακοβία από τους τρεις εγγυητές της πόλης-κράτους (Αυστρία, Πρωσία, Ρωσία). Στην περίπτωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, αποκαλύφθηκαν τα όρια μίας ομαλής και σταδιακής πορείας εκκοσμίκευσης, καθώς οι διαπραγματεύσεις μεταξύ κρατικών και θρησκευτικών αρχών υπήρξαν ιδιαίτερος δύσκολες και περίπλοκες. Ωστόσο, είναι γεγονός πως υπήρξε συναίνεση ως προς την ισότητα ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων ανεξαρτήτως χριστιανικού δόγματος¹¹⁴.

Γενικότερα, ο Βικ αναδεικνύει μία διαδικασία ανασυγκρότησης της καθολικής Εκκλησίας, η οποία εκπονήθηκε από το Συνέδριο της Βιέννης¹¹⁵. Η ιστορική συγκυρία ωφέλησε ιδιαίτερα το Βατικανό, το οποίο υπήρξε σθεναρός αντίπαλος του Ναπολέοντα καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, κερδίζοντας έτσι υποστήριξη από προτεσταντικά κράτη όπως η Πρωσία και η παραδοσιακά έντονα αντικαθολική Βρετανία. Σε αυτό το πλαίσιο, επεστράφησαν στο Βατικανό το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών των Παπικών Κρατών, ενώ υποστηρίχθηκε από το Συνέδριο η ανασυγκρότηση της καθολικής Εκκλησίας στη Γερμανία, όπου και είχε δεχθεί βαρύτατο πλήγμα κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Η Συνομοσπονδιακή Πράξη (Bundesakte) προέβλεπε ένα προστατευτικό και ενισχυτικό πλαίσιο για τη γερμανική καθολική Εκκλησία, ωστόσο ο οριστικός διακανονισμός αφέθηκε στη Δίαιτα της Φρανκφούρτης. Τελικά, η καθολική Εκκλησία επεδίωξε και κατάφερε να διαπραγματευτεί ξεχωριστά με τα σημαντικότερα γερμανικά κράτη, γεγονός που υπονόμωσε τη συνομοσπονδιακή εξουσία και αποτέλεσε, κατά τον Vick, σημαντικό ανασχετικό παράγοντα στην προοπτική ενοποίησης της Γερμανίας υπό την αιγίδα της Συνομοσπονδίας.

Το θρησκευτικό ζήτημα στο οποίο οι ηγεσίες των Μεγάλων Δυνάμεων επέδειξαν αξιοσημείωτη πολιτική και ιδεολογική συναίνεση δεν είναι άλλο από αυτό των δικαιωμάτων των Γερμανοεβραίων. Ο Μέτερνιχ, ο Κάσλρη, ο Ταλεϋράνδος, ο Τσάρος διά του κόμη Νέσελροντ (ο οποίος είχε εβραϊκές ρίζες) και το πρωσικό

¹¹⁴ Το άρθρο 16 της Bundesakte προέβλεπε με σαφήνεια πως η πίστη σε κάποιο από τα κύρια χριστιανικά δόγματα «δεν μπορούσε να στοιχειοθετήσει κάποια διαφορά στην απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων». Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας μεταξύ των πιστών των κύριων χριστιανικών δογμάτων δεν έδωσε, όμως, τέλος στις δύσκολες και χρονοβόρες διαπραγματεύσεις για το καθεστώς της καθολικής Εκκλησίας σε πολλά γερμανικά κρατίδια, όπως για παράδειγμα στη Βρέμη και τη Φρανκφούρτη. Βλ. Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 162-163.

¹¹⁵ Στο ίδιο, "Reconstruction of the Catholic Church", σ. 154-162.

δίδυμο Χάρντενμπεργκ και Χούμπολτ υπήρξαν σταθεροί υποστηρικτές της χειραφέτησης των Εβραίων, αποτελώντας έτσι πραγματικούς φορείς των ιδεών του Διαφωτισμού¹¹⁶. Πάντως το ζήτημα των δικαιωμάτων των Εβραίων δεν έτυχε της κανονιστικής διεθνοποίησης που χαρακτήρισε την αντιμετώπιση του δουλεμπορίου, αλλά παρέμεινε ένα ζήτημα κρατικής ευχέρειας και αρμοδιότητας. Οι προσπάθειες χειραφέτησης των Εβραίων επικεντρώθηκαν συγκεκριμένα στη Γερμανική Συνομοσπονδία, όπου το εκκρεμές μεταξύ συνομοσπονδιακής και κρατικής εξουσίας προσέδιδε μία ιδιαιτερότητα στη φύση των διαπραγματεύσεων. Υπήρξε βέβαια η περίπτωση της Ολλανδίας, όπου οι Εβραίοι ευνοήθηκαν από τη συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ισότητας. Το ολλανδικό σύνταγμα, το οποίο πάντως δεν αναφερόταν συγκεκριμένα στην εβραϊκή κοινότητα αλλά γενικότερα σε όλες τις θρησκείες, υπήρξε το πρώτο ιστορικά παράδειγμα μίας διεθνούς συμφωνίας προς όφελος της χειραφέτησης των Εβραίων¹¹⁷. Στην ανεξάρτητη Κρακοβία ακολουθήθηκε πολιτική «ημι-χειραφέτησης» (semi-emancipation), η οποία αντανάκλυνε τις θέσεις και αποτέλεσε το ιδανικό μοντέλο των δύο μεγάλων γερμανικών δυνάμεων για έναν συνταγματικό διακανονισμό του ζητήματος των εβραϊκών δικαιωμάτων στη Γερμανία.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι σε αντίθεση με το θέμα του δουλεμπορίου, η ναπολεόντεια εποχή είχε αφήσει θετική κληρονομιά, καθώς στη Συνομοσπονδία του Ρήνου είχαν αποδοθεί στους Εβραίους πλήρη και ισότιμα πολιτικά δικαιώματα. Τα μικρά και μεσαία γερμανικά κράτη και κυρίως η Φρανκφούρτη, η Σαξονία, η Βαυαρία και οι χανσεατικές πόλεις, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, θέλησαν να ανατρέψουν το νέο νομικό καθεστώς για τους Εβραίους υπηκόους τους¹¹⁸. Αντιπαρατέθηκαν με σφοδρότητα στις επιδιώξεις Αυστρίας και Πρωσίας, καθώς ταύτισαν την εγγύηση των δικαιωμάτων των Εβραίων με ένα μηχανισμό περαιτέρω συνομοσπονδιακής διείσδυσης στην εσωτερική τους έννομη τάξη και διάβρωσης της κυριαρχίας τους. Η αντίδρασή τους δεν οφείλεται μόνο στην έγνοια για την προστασία της κρατικής τους κυριαρχίας αλλά και στις παραδοσιακές τους αντισημιτικές αντιλήψεις. Ένα άλλο ακανθώδες ζήτημα, πέραν του αν την

¹¹⁶ Πέραν πάντως της αποδεδειγμένης πίστης τους στη θρησκευτική ανοχή, οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου σύχναζαν σε παρασκηνιακές συναντήσεις εβραϊκών κύκλων στη Βιέννη, ενώ είχαν και χρέη προς πανίσχυρους Εβραίους τραπεζίτες, όπως οι Rothschild και Herz. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 141-142.

¹¹⁷ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 167.

¹¹⁸ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 141-142.

αρμοδιότητα της εφαρμογής ενός καθεστώτος ημι-χειραφέτησης θα την είχε η Συνομοσπονδία ή τα επιμέρους κράτη, υπήρξε η τύχη των Εβραίων που είχαν εγκατασταθεί, λόγω της ευνοϊκής νομοθετικής μεταβολής στις χανσεατικές πόλεις κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το σθένος με το οποίο οι χανσεατικές πόλεις, ιδιαίτερα η Βρέμη και το Λύμπεκ (Λυβέκη), υπερασπίστηκαν στο Συνέδριο το δικαίωμά τους να προχωρήσουν σε απελάσεις των Εβραίων αποδεικνύει, σύμφωνα με τον Βικ, τις βαθιές ρίζες και την ισχύ του αντισημιτισμού στη Γερμανία¹¹⁹.

Στις διαπραγματεύσεις συμμετείχαν και εκπρόσωποι των εβραϊκών πληθυσμών από διάφορα γερμανικά κρατίδια¹²⁰. Ο Χάρντενμπεργκ και ο Χούμπολτ υποστήριξαν μία προωθημένη πρόταση, η οποία συνίστατο στη συνταγματική εγγύηση των δικαιωμάτων των Εβραίων σε συνομοσπονδιακό επίπεδο, με ταυτόχρονη υποχρέωση όλων των κρατών-μελών να συμμορφωθούν¹²¹. Εν τέλει όμως υποχώρησαν έναντι των πιέσεων των μικρών κρατών, με αποτέλεσμα να ενσωματωθεί στη Bundesakte μία πιο αόριστη διάταξη, η οποία άφηνε στην αρμοδιότητα της Δίαιτας τη διαμόρφωση ενός οριστικού πλαισίου για την βελτίωση του νομικού καθεστώτος των Εβραίων της Γερμανίας. Επαναλήφθηκε και σε αυτήν την περίπτωση η αποφυγή σαφούς συνταγματικής εγγύησης, όπως είχε συμβεί και με το καθεστώς της γερμανικής καθολικής Εκκλησίας. Εκδηλώνεται, επομένως, η σημαντική παρακωλυτική δύναμη των μικρών αλλά κυρίαρχων κρατών, διαπίστωση που με τη σειρά της δείχνει ότι ο τοπικισμός και ο «κρατικός εθνικισμός» παρέμεναν ισχυροί ανασταλτικοί παράγοντες έναντι του γερμανικού ενοποιητικού εθνικισμού. Οι μετέπειτα εξελίξεις, εν τέλει, διέψευσαν τις προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί: πολλά γερμανικά κράτη προχώρησαν σε παλινόρθωση των παλαιών περιοριστικών νομοθεσιών. Ακολούθησε η απέλαση των Εβραίων εμπόρων από Βρέμη και Λύμπεκ

¹¹⁹ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 171.

¹²⁰ Ο Τζάρετ αναφέρει την παρουσία του J. Gumprecht από τη Φρανκφούρτη και του Δρ. Carl August Buchholz, ως εκπροσώπων των Εβραίων της Βρέμης, του Αμβούργου και του Λύμπεκ. Οι δύο άνδρες απειλήθηκαν με απέλαση από την αυστριακή αστυνομία, καθώς είχαν εισέλθει στη Βιέννη χωρίς διπλωματική βίσα. Ο Μέτερνιχ επενέβη προσωπικά στο πλευρό τους ώστε να αποτραπεί αυτό το ενδεχόμενο. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 142.

¹²¹ Το συνταγματικό σχέδιο της πρωσικής αντιπροσωπείας, το οποίο κατατέθηκε τον Απρίλιο του 1815, προέβλεπε τα εξής: «τα τρία χριστιανικά δόγματα θα απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα στα γερμανικά κράτη, καθώς επίσης και στους θιασώτες της εβραϊκής πίστης, εφ' όσον αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις της ιδιότητας του πολίτη, θα απονέμονται ανάλογα δικαιώματα». Τελικά, τον Ιούνιο του 1815, τα γερμανικά κράτη κατέληξαν στην εξής φόρμουλα, στην οποία αποτυπωνόταν η υποχώρηση των δύο μεγάλων γερμανικών κρατών έναντι των μικρότερων και άφηνε στη Δίαιτα τον ορισμό του τελικού νομικού πλαισίου: «η Δίαιτα θα αποφασίσει για τα μέσα εφαρμογής, με τον πιο ομοίμορφο τρόπο, μίας βελτίωσης του καθεστώτος ιδιότητας του πολίτη αυτών που ασπάζονται την εβραϊκή θρησκεία στη Γερμανία... Έως τότε θα απολαμβάνουν τα δικαιώματα που τους έχουν παραχωρηθεί μέχρι και τώρα σε αρκετά (γερμανικά) κράτη». Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 142-143.

(όσων είχαν εγκατασταθεί κατά την περίοδο της Συνομοσπονδίας του Ρήνου) και η επαναφορά του προπολεμικού νομικού καθεστώτος στη Φρανκφούρτη, κάτι που είχε ιδιαίτερα αρνητική συμβολική σημασία, καθώς η πόλη ήταν η έδρα της Γερμανικής Συνομοσπονδίας. Πολλοί ιστορικοί μάλιστα, κατά τον Βικ, εντοπίζουν στην εποχή του Συνεδρίου τις ρίζες του σύγχρονου αντισημιτισμού. Ο Βικ πιστεύει ότι η αναγνώριση της αρχής της χειραφέτησης ακόμα και από το «παλινορθωτικό» Συνέδριο και η σταδιακή κοινωνική ενσωμάτωση των Εβραίων, που τους έφερε στο προσκήνιο της γερμανικής οικονομικής ζωής, ενεργοποίησε επιθετικά και ανταγωνιστικά αντανακλαστικά άλλων κοινωνικών ομάδων στη Γερμανία¹²², τα οποία σε συνδυασμό με τον παραδοσιακό αντισημιτισμό, οδήγησαν στην πιο σύγχρονη εκδοχή του φαινομένου.

Γιατί όμως, εφ' όσον το εγχείρημα του Συνεδρίου της Βιέννης να εξασφαλίσει τα δικαιώματα των Εβραίων της Γερμανίας φαινομενικά απέτυχε, έχει μεγάλη σημασία για την ερμηνεία του; Ο Τζάρετ υποστηρίζει πως για πρώτη φορά συνάφθηκε μία διεθνής πολυμερής συμφωνία που συγκεκριμενοποιούσε μέτρα προστασίας των δικαιωμάτων των εβραϊκών μειονοτήτων¹²³. Επίσης, και σε σύμπνοια με τα συμπεράσματα που αναδείχθηκαν προηγουμένως για τη συμφωνία επί του δουλεμπορίου, η συμφωνία αυτή αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο οι Ευρωπαίοι ηγέτες σκόπευαν να στηρίξουν τη λειτουργία του νέου διεθνούς συστήματος καθώς και τον αρνητικό αντίκτυπο που είχε, ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, η έλλειψη ενός μηχανισμού εφαρμογής των συμφωνηθέντων. Ο Βικ, από την πλευρά του, ενώ παραδέχεται ότι το Συνέδριο δεν υπήρξε η αφετηρία μίας γραμμικά προοδευτικής πορείας χειραφέτησης των Εβραίων, στέκεται στην ευρεία συναίνεση μεταξύ των ηγετών των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς τη θρησκευτική ανοχή, θεωρώντας πως η στάση αυτή έδωσε στο Συνέδριο της Βιέννης έναν οικουμενικό και ανθρωπιστικό χαρακτήρα. Ακριβώς για αυτό το λόγο, κατά τη δική μου άποψη, το Συνέδριο της Βιέννης δεν δύναται να τοποθετηθεί στην αντίπερα όχθη του Διαφωτισμού. Αντίθετα, οι διαπραγματεύσεις για την κατάργηση του δουλεμπορίου και η προσήλωση των πολιτικών πρωταγωνιστών του 1815 στην υπεράσπιση της αρχής της θρησκευτικής ανοχής αποδεικνύουν τον πολυδιάστατο και σύνθετο χαρακτήρα του Συνεδρίου, ο οποίος εκτείνεται από την αντίδραση εκ μέρους του Παλαιού Καθεστώτος μέχρι και την υπεράσπιση της κληρονομιάς του Διαφωτισμού.

¹²² Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 170.

¹²³ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 143.

3. Το διεθνές σύστημα του 1815

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρακολουθήσαμε πώς το Συνέδριο ανταποκρίθηκε στα φιλελεύθερα και εθνικά αιτήματα, ακολουθώντας μία μέση οδό ανάμεσα στην παλινόρθωση και τη ριζοσπαστική αλλαγή αλλά και πώς αναδείχθηκαν ζητήματα ανθρωπιστικού χαρακτήρα κατά τη διάρκεια των εργασιών του, γεγονός που του προσδίδει, σύμφωνα με τους Βικ και Τζάρετ, ένα ρόλο κληρονόμου του Διαφωτισμού. Σε ότι αφορά το διεθνές σύστημα του 1815, η βιβλιογραφία των τελευταίων δεκαετιών αναδεικνύει διαφορετικές προσεγγίσεις και ποικιλόμορφα συμπεράσματα για τον χαρακτήρα του Συστήματος των Συνεδρίων. Υφίσταται ωστόσο, κατά την άποψή μου, μία γενική συμφωνία επί μίας μάλλον αδιαμφισβήτητης παραδοχής: το Συνέδριο της Βιέννης υπήρξε η αφετηρία μίας μακράς και πρωτοφανούς περιόδου σταθερότητας.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επικεντρωθούμε σε τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις: του ηγεμονικού συστήματος από τον Paul Schroeder, του “Συστήματος των Συνεδρίων”(Congress System) από τον Mark Jarrett και της ουδετερότητας, ως βασικής αρχής του διεθνούς συστήματος του 1815, από την Maartje Abbenhuis. Οι τρεις προσεγγίσεις έχουν την ίδια χρονική αφετηρία, που δεν είναι άλλη από το 1815, αλλά διαφορετικές απολήξεις: ο Τζάρετ, ο οποίος ταυτίζει το Σύστημα των Συνεδρίων αποκλειστικά με την πρώτη φάση της θεσμοποιημένης λειτουργίας του σε επίπεδο συναντήσεων κορυφής, τοποθετεί το τέλος του Συστήματος των Συνεδρίων ήδη από τη δεκαετία του 1820 με δύο ορόσημα: το Συνέδριο της Βερόνας, το οποίο υπήρξε η τελευταία (ατυχής) συνάντηση κορυφής των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων και τις επαναστάσεις του 1830. Ο Σρέντερ θεωρεί πως οι επαναστάσεις του 1848 και κυρίως ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856), κατά τον οποίο οι δύο ηγεμονικές δυνάμεις, η Βρετανία και η Ρωσία, συγκρούστηκαν¹²⁴, σηματοδοτούν και το τέλος του “συστήματος της Βιέννης”, όπως προτιμά να ονομάζει το σύστημα του 1815. Η Άμπενχους, η οποία αποδέχεται την ύπαρξη του ηγεμονικού συστήματος, επεκτείνει τη ζωή του διεθνούς συστήματος του 1815 ουσιαστικά μέχρι το 1914 και το ξέσπασμα του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με την ιστορικό, το σύστημα της Βιέννης επιβιώνει των επαναστατικών κυμάτων, του Κριμαϊκού Πολέμου και της

¹²⁴ Κατά τον Σρέντερ, ο Κριμαϊκός Πόλεμος «διέλυσε» (wrecked) το ηγεμονικό σύστημα της Βιέννης. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 693.

ανόδου του νέου ιμπεριαλισμού με βασικά μέσα επιβίωσης την αρχή της ουδετερότητας και τη συλλογική διπλωματία¹²⁵.

Χωρίς αμφιβολία, το Συνέδριο της Βιέννης υπήρξε μία καινοτόμος προσπάθεια, από την πλευρά των πολιτικών ιθυνόντων του 1815, να εγκαθιδρυθούν θεσμικοί μηχανισμοί επίβλεψης των διακρατικών σχέσεων με κύριο στόχο τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και σταθερότητας. Πρόκειται πράγματι για θαυμαστό επίτευγμα, δεδομένου ότι οι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου είχαν να αντιμετωπίσουν μία μεγάλη πρόκληση, η οποία ήταν ο συγκερασμός δύο αντίρροπων τάσεων¹²⁶: των «δυνάμεων της κίνησης» (forces of movement), που εξαπέλυσαν οι δύο μεγάλες αστικές επαναστάσεις των τελών του 18^{ου} αιώνα (οι οποίες δεν είναι άλλες από την Αμερικανική και τη Γαλλική) και οι οποίες προωθούσαν αιτήματα λαϊκής κυριαρχίας και κοινωνικοπολιτικής ισότητας και, από την άλλη πλευρά, των «δυνάμεων της τάξης» (forces of order), οι οποίες στόχευαν στη διατήρηση των νομικών συστημάτων και των μηχανισμών πολιτικής εξουσίας. Ο συγκερασμός αυτός μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω ενός σταθερού διεθνούς συστήματος, βασισμένου αφ' ενός στη συναίνεση και την πολυμερή διπλωματία και αφ' ετέρου σε ένα αποτελεσματικό θεσμικό πλαίσιο.

Το ηγεμονικό σύστημα της Βιέννης και το «ευρωπαϊκό equilibrium»

Οι περισσότεροι ιστορικοί, όσες διαφορές και αν έχουν μεταξύ τους ως προς την ερμηνεία διάφορων πλευρών του Συνεδρίου, συμφωνούν στο εξής: το διεθνές σύστημα του 1815 περιελάμβανε την «ισορροπία της ισχύος» (balance of power) ως βασικό συστατικό του. Το ζητούμενο για τον Paul Schroeder, συγκεκριμένα στο άρθρο του “Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?”, αλλά και στο βιβλίο του *The Transformation of European Politics 1763-1848* (Oxford University Press, 1994), είναι να αποδείξει ότι κάθε ερμηνεία του συστήματος της Βιέννης, βάσει της ισορροπίας ισχύος, είναι λανθασμένη και παραπλανητική. Την διετία 1813-1815, κατά την οποία το μεταπολεμικό τοπίο βρισκόταν υπό διαμόρφωση,

¹²⁵ Προκειμένου να στηρίζει το επιχείρημά της περί επιβίωσης της πολυμερούς διπλωματίας μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Άμπενχους αναφέρεται στα εξής παραδείγματα: τη Συνθήκη του Λονδίνου (1867), με την οποία ουδετεροποιήθηκε το Λουξεμβούργο, τη Σύμβαση των Βρυξελλών (1874), η οποία ενίσχυσε σημαντικά το διεθνές δίκαιο των αιχμαλώτων πολέμου και τα Συνέδρια Ειρήνης της Χάγης το 1899 και 1907, τα οποία πάντως αντιμετωπίστηκαν με μεγάλο σκεπτικισμό από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 42

¹²⁶ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 353-354.

συντελέστηκε ένας επαναστατικός μετασχηματισμός του διεθνούς συστήματος¹²⁷, ο οποίος το απομάκρυνε από τις παραδοσιακές πολιτικές ισχύος και βασίστηκε σε μία ανακατανομή της ισχύος με ηγεμονικούς όρους.

Πού, όμως, βασίζει την ύπαρξη ενός ηγεμονικού συστήματος ο Σρέντερ; Αρχικά καταπιάνεται με την έννοια της ισχύος, της οποίας διευρύνει τον ορισμό¹²⁸. Η ισχύς ενός κράτους δεν συναρτάται μόνο με τις «δυνατότητες» (capabilities) που διαθέτει (εδαφική έκταση, πληθυσμός, στρατιωτικό μέγεθος, επίπεδο βιομηχανικής και τεχνολογικής εξέλιξης, οικονομία) αλλά και με τρεις άλλες κρίσιμες μεταβλητές: τη διαθεσιμότητα των πόρων, την ικανότητα αξίωσης επί πόρων στο διεθνές πεδίο και κυρίως την ασφάλεια, η οποία καθορίζεται από το ισοζύγιο δυνατοτήτων και αδυναμιών ενός κράτους. Με βάση αυτή την ευρεία διάσταση της ισχύος, προκύπτουν μείζονες ανισορροπίες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων του 1815. Ακριβώς αυτές οι ανισορροπίες, κυρίως όσον αφορά την ασφάλεια και τη διαθεσιμότητα πόρων, αποτελούν τον βασικό παράγοντα που οδηγούν τον Σρέντερ στην «ηγεμονική» ερμηνεία του συστήματος της Βιέννης.

Έτσι, ο Σρέντερ προχωρά σε έναν διαχωρισμό, με βάση τη γεωγραφία, ανάμεσα στις ακραίες δυνάμεις (Βρετανία, Ρωσία), οι οποίες είναι απόρθητες από γεωγραφικής άποψης, όπως αποδείχθηκε και από την αποτυχία του Ναπολέοντα να τις καταλάβει ή να τις ελέγξει και τις κεντρικές δυνάμεις (Γαλλία, Αυστρία, Πρωσία), τις οποίες η γεωγραφική τους θέση καθιστούσε ευάλωτες και τρωτές. Η Ρωσία απολάμβανε απόλυτη εδαφική και πληθυσμιακή υπεροχή έναντι των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ διέθετε και το μεγαλύτερο στρατό ξηράς¹²⁹. Από την πλευρά της, η θαλασσοκράτειρα Βρετανία αποτελούσε τη μεγαλύτερη αποικιοκρατική, εμπορική, οικονομική και βιομηχανική δύναμη παγκοσμίως. Επιπλέον, οι δύο ηγεμονικές δυνάμεις δεν χρειάζονταν να βασιστούν σε συμμαχίες για την εξυπηρέτηση των βασικών τους αναγκών ασφαλείας, σε αντίθεση με τις άλλες τρεις Δυνάμεις, οι οποίες ήταν εξαρτημένες από τη δημιουργία συμμαχιών και δεν κατάφεραν μάλλον ποτέ να αποκτήσουν πλήρη ασφάλεια από στρατιωτική άποψη¹³⁰. Ένας άλλος καθοριστικός

¹²⁷ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 684.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 685-686.

¹²⁹ Η κατοχή μάλιστα της Σαξονίας και της Πολωνίας από τη Ρωσία, με μεγάλο μέρος του ρωσικού στρατού να βρίσκεται εκεί κατά την έναρξη του Συνεδρίου της Βιέννης, έδινε στον Τσάρο, εκτός από ένα πανίσχυρο διαπραγματευτικό όπλο, τη δυνατότητα αμέσου ελέγχου των εξελίξεων στην Κεντρική Ευρώπη. Βλ. Mark Jarrett, ό. π., σ. 156-157.

¹³⁰ Βέβαια αυτό δε σημαίνει πως οι τρεις κεντρικές Δυνάμεις ζούσαν σε ένα καθεστώς συνεχούς ανασφάλειας. Κατά τον Σρέντερ, η περίοδος 1815-1848 αποτέλεσε μία περίοδο κατά την οποία

παράγοντας της ανισορροπίας μεταξύ των δύο ηγεμονικών και των υπολοίπων Δυνάμεων είναι η ηγεμονική θέση της Βρετανίας και της Ρωσίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Η παγκόσμια ηγεμονία τους μάλιστα βασιζόταν σε ξεχωριστές σφαίρες επιρροής¹³¹, χωρίς να υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ τους για επέκταση και χωρίς, επίσης, να υπάρχει κάποια σοβαρή απειλή για την ηγεμονία τους. Επιπλέον, Βρετανία και Ρωσία ήλεγχαν περιοχές-κλειδιά περιμετρικά της ηπειρωτικής Ευρώπης. Η Βρετανία ήλεγχε τη Δυτική Μεσόγειο, μέσω της κατοχής της Μάλτας και του Γιβραλτάρ αλλά και το Λεβάντε, στο οποίο η Γαλλία έχασε την πρωτοκαθεδρία της. Η Ρωσία είχε το πάνω χέρι στη Βαλτική, ενώ είδε την επιρροή της να αυξάνεται κατά πολύ στα Βαλκάνια έναντι της Αυστρίας αλλά και στις σκανδιναβικές χώρες έναντι της Πρωσίας. Με λίγα λόγια, οι δύο ηγεμονικές δυνάμεις διέθεταν αποκλειστικές σφαίρες επιρροής εκτός Ευρώπης, τις οποίες δεν διέθεταν οι κεντρικές δυνάμεις, που ήταν υποχρεωμένες μάλιστα να μοιράζονται τις δικές τους σφαίρες επιρροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο είτε με τη Βρετανία είτε με τη Ρωσία.

Επομένως, κατά τον Σρέντερ, οι μεγάλες ανισότητες στη διαθεσιμότητα πόρων και κυρίως στο πεδίο της ασφάλειας θεμελιώνουν τον ηγεμονικό χαρακτήρα του συστήματος της Βιέννης και αναιρούν τον ισχυρισμό ότι η πενταρχία των Μεγάλων Δυνάμεων, που υποτίθεται πως αποτέλεσε το διευθυντήριο του συστήματος, προέκυψε βάσει ισορροπίας ισχύος. Για αυτόν τον λόγο μάλλον, ο Σρέντερ αποφεύγει να χρησιμοποιήσει τον όρο «Congress System», χωρίς να αμφισβητεί βέβαια ότι η πενταρχία των Μεγάλων Δυνάμεων δεν έπαιξε κεντρικό ρόλο στη διεθνή πολιτική μετά το 1815. Εστιάζει, ωστόσο, στις μεγάλες ανισότητες ισχύος για να αποδείξει ότι δεν υπήρχε κάποιο πραγματικό πλαίσιο ισορροπίας ισχύος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «..η ισορροπία ισχύος του 1815 αποτελούνταν από μία πενταρχία, η οποία απαρτιζόταν από δύο υπερδυνάμεις (Βρετανία, Ρωσία), μία αυθεντική αλλά ευάλωτη μεγάλη δύναμη (Γαλλία), μία οριακά και ακόμα πιο ευάλωτη μεγάλη δύναμη

Γαλλία, Αυστρία και Πρωσία απήλυσαν ασφάλεια από εξωτερικές απειλές πολύ περισσότερο από άλλες περιόδους πριν το 1815, αλλά και μετά το 1848. Αυτό που κυρίως θέλει να καταδείξει είναι ότι αυτή η ασφάλεια για τις κεντρικές Δυνάμεις διασφαλίστηκε χάρη στη λειτουργία του ηγεμονικού συστήματος και όχι βάσει της ισορροπίας ισχύος ή εναλλαγόμενων συμμαχιών. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 687.

¹³¹ Οι σφαίρες επιρροής της Βρετανίας δεν ήταν άλλες από τις κτήσεις της ανά την υφήλιο, ενώ η Ρωσία είχε υπό τον έλεγχό της ένα τεράστιο τμήμα της Ευρασίας, από τον Καύκασο και την Περσία μέχρι την Άπω Ανατολή και την Αλάσκα. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 689.

(Αυστρία) και μία δύναμη η οποία αποκαλούνταν μεγάλη μόνο από ευγένεια (Πρωσία)»¹³².

Το ηγεμονικό σύστημα δεν μπόρεσε να απειληθεί από τις εναλλαγές συμμαχιών, τις συγκρούσεις συμφερόντων σε διαφιλονικούμενες περιοχές όπως η Εγγύς Ανατολή και την ιδεολογική αντιπαράθεση των δυτικών συνταγματικών κρατών (Βρετανία, Γαλλία) και της Ανατολικής Ιεράς Συμμαχίας, η οποία οξύνθηκε από το 1830 και έπειτα (όπως θα δούμε παρακάτω, ο Τζάρετ πιστεύει αντίθετα πως η ιδεολογική σύγκρουση δυτικών και ανατολικών δυνάμεων ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες κατάρρευσης του Συστήματος των Συνεδρίων). Ο Σρέντερ υποστηρίζει ότι τίποτα δεν μπορούσε να αποτρέψει τις δύο ηγεμονικές δυνάμεις από το να επιβάλλουν τη θέλησή τους, ιδιαίτερα όταν αναλάμβαναν δράση από κοινού, ανεξαρτήτως των συμφερόντων ή ακόμα και της ακεραιότητας άλλων δυνάμεων. Η κοινή ρωσοβρετανική επέμβαση στην ελληνική (1826-1829) και την αιγυπτιακή κρίση (1839-1841) αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα¹³³.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό του ηγεμονικού συστήματος είναι η δημιουργία στο πλαίσió του «υπο-ηγεμονιών» (sub-hegemonies)¹³⁴. Με αυτόν τον όρο περιγράφει ο Σρέντερ τη συγκυριαρχία Αυστρίας και Πρωσίας στη Γερμανική Συνομοσπονδία, την ηγεμονία της Αυστρίας στην ιταλική χερσόνησο αλλά και την κυριαρχία της Ανατολικής Ιεράς Συμμαχίας στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη. Κεφαλαιώδους σημασίας για τη διαμόρφωση του ηγεμονικού συστήματος της Βιέννης, υπήρξε ο μετασχηματισμός των ίδιων των ηγεμονικών πολιτικών είτε όσον αφορά το δίπολο Βρετανίας-Ρωσίας είτε τις υπο-ηγεμονίες. Ο Σρέντερ θεωρεί πως η βασική αιτία των Ναπολεόντειων Πολέμων δεν υπήρξε ο γαλλικός ιμπεριαλισμός αλλά ο ανταγωνισμός μεταξύ των επιθετικών ηγεμονικών πολιτικών

¹³² Ιδιαίτερα όσον αφορά την Πρωσία, ο Σρέντερ πιστεύει πως ο χαρακτηρισμός της ως “Μεγάλη Δύναμη” είναι μη ρεαλιστικός, με δεδομένη την αδυναμία αντιμετώπισης από μέρους της οποιασδήποτε σοβαρής απειλής χωρίς εξωτερική βοήθεια αλλά και τους περιορισμένους πόρους της. Δεν αναιρεί βέβαια ο Σρέντερ τη σημασία της Πρωσίας στο σύστημα της Βιέννης. Βλ. Paul Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 688.

¹³³ Κατά την τελευταία φάση της ελληνικής επανάστασης, Βρετανία και Ρωσία επενέβησαν στο πλευρό των Ελλήνων, αναγκάζοντας ουσιαστικά τους Γάλλους να τους συνδράμουν, την ώρα που η Αυστρία έδειχνε παντελώς ανήμπορη να αντιδράσει στον, επίσημο για τα συμφέροντά της, εδαφικό ακρωτηριασμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1839-1841, η Γαλλία βάσει της πιο επιθετικής πολιτικής του Θιέρσου, αντιπαράτέθηκε με Ρωσία και Βρετανία με αφορμή την αιγυπτιακή κρίση. Προσπαθώντας να επεκτείνει την επιρροή της στη Βόρεια Αφρική στήριξε ενεργά τον πασά Μοχάμεντ Άλι της Αιγύπτου στην επανάστασή του κατά των Οθωμανών. Ωστόσο, μετά τη συντονισμένη παρέμβαση Ρωσίας και Βρετανίας στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Γαλλία βρέθηκε απομονωμένη. Η κρίση έληξε με μία μείζονα γαλλική υποχώρηση που σηματοδοτήθηκε από την παραίτηση του Θιέρσου, μετά από παρέμβαση του Λουδοβίκου-Φιλίππου.

¹³⁴ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 693.

της Βρετανίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας¹³⁵. Κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης του μεταπολεμικού οικοδομήματος στη Βιέννη το 1814-1815, υπήρξε μία σαφής μεταστροφή της βρετανικής και ρωσικής πολιτικής από την επιθετική ηγεμονία, βασισμένης σε σκληρές πολιτικές ισχύος σε ένα νέο είδος ηγεμονίας, το οποίο ο Σρέντερ χαρακτηρίζει «αβλαβές»¹³⁶. Η Βρετανία πριν το 1815 ακολουθούσε μία ανταγωνιστική αποικιακή πολιτική, ιδιαίτερα έναντι της Ισπανίας και της Γαλλίας. Μετά το Συνέδριο αναθεώρησε την αποικιακή της πολιτική, επιτρέποντας στους ανταγωνιστές της να διατηρήσουν τις αποικιακές τους αυτοκρατορίες και να ασκήσουν τις μερκαντιλιστικές πολιτικές τους. Το βασικότερο, ωστόσο, είναι ότι αφού εξασφάλισε τον περιορισμό της Γαλλίας μέσα από τον εδαφικό διακανονισμό του Συνεδρίου, άρχισε να αναπτύσσει μία πιο σταθερή σχέση μαζί της, η οποία της επέτρεψε να απαγκιστρωθεί από την ηπειρωτική Ευρώπη. Η αποσύνδεση των βρετανικών συμφερόντων από την ηπειρωτική Ευρώπη επέτρεψε στη Βρετανία να επικεντρωθεί στον έλεγχο των θαλασσών, ακολουθώντας πολιτικές με οικουμενικά οφέλη, όπως η καταπολέμηση του δουλεμπορίου και της πειρατείας. Το πιο σημαντικό όμως, κατά την Άμπενχους, είναι ότι η απελευθέρωση της Βρετανίας από τα ευρωπαϊκά -στρατιωτικά και πολιτικά- «δεσμά», ιδιαίτερα μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, έδρασε καταλυτικά για τη στροφή της από τον μερκαντιλισμό στο ελεύθερο εμπόριο και ενίσχυσε το ρόλο της, ως βασικού πυλώνα υποστήριξης της λεγόμενης πρώτης παγκοσμιοποίησης¹³⁷.

Η στροφή της Ρωσίας υπήρξε ακόμη πιο εντυπωσιακή. Αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα αποτελεί η πολιτική της έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: πριν το 1815 η Ρωσία στόχευε στην αρπαγή εδαφών ή ακόμη και στην πλήρη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ μετά το Συνέδριο της Βιέννης, στόχευε στο να τη διασώσει από την πλήρη κατάρρευση, όπως φάνηκε και από την ρωσική παρέμβαση στο πλευρό των Οθωμανών στην αιγυπτιακή κρίση του 1839-1841. Παρόμοια στροφή της ρωσικής πολιτικής πραγματοποιήθηκε και απέναντι στις γερμανικές δυνάμεις. Η Ρωσία, πριν το Συνέδριο, υποδαύλιζε συνεχώς τον ανταγωνισμό Αυστρίας-Πρωσίας, προκειμένου να τις κρατήσει αποδυναμωμένες και να ενισχύσει την επιρροή της στην Κεντρική Ευρώπη, ενώ μετά στήριξε την αυстро-πρωσική

¹³⁵ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 690-692.

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 694.

¹³⁷ Βλ. “The neutral’s war: Britain and the global implications of the Crimean War”, στο Maartje Abbenhuis, ό. π., σ. 66-95.

ηγεμονία στη Γερμανική Συνομοσπονδία¹³⁸. Έτσι γίνεται κατανοητό το πώς το ηγεμονικό σύστημα οδηγούσε σε συναινέσεις και σταθερότητα: η αντικατάσταση του αυстро-πρωσικού ανταγωνισμού από ένα συναινετικό υπο-ηγεμονικό σύστημα στη Γερμανία οδήγησε στην πολιτική υπεροχή της Αυστρίας (η οποία πήρε πάντως πιο καταπιεστική μορφή από το 1819 και έπειτα) αλλά και έδωσε τη δυνατότητα στην Πρωσία να αναλάβει το ρόλο του οικονομικού ηγέτη της Συνομοσπονδίας, με τη δημιουργία της Τελωνειακής Ένωσης (Zollverein) το 1834. Η δημιουργία της Zollverein υπό πρωσική ηγεσία αποτελεί, κατά τον Σρέντερ, ιδανικό παράδειγμα «αβλαβούς» ηγεμονίας¹³⁹.

Ένα βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών της ερμηνείας του Συστήματος του Συνεδρίου βάσει της ισορροπίας ισχύος είναι ότι η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε από τους πρωταγωνιστές του Συνεδρίου ανταποκρίνεται σε παραδοσιακές πολιτικές ισχύος. Οι όροι που χρησιμοποιήθηκαν σε τακτική μορφή από τους πολιτικούς του Συνεδρίου είναι οι εξής: «equilibrium», «political equilibrium» και «European equilibrium»¹⁴⁰. Ποια η διαφορά όμως του «equilibrium» και του «balance», από τη στιγμή που και οι δύο λέξεις μεταφράζονται στην ελληνική ως «ισορροπία»; Ο Σρέντερ δεν παρουσιάζει κάποια διαφορά στην ακριβή σημασία των λέξεων. Κατά την άποψή μου, και αυτό πιστεύω συμπεραίνεται από τα συμφραζόμενα του άρθρου του Σρέντερ, η λέξη «balance» χρησιμοποιείται για να δηλώσει την επίτευξη ισορροπίας μέσω κάποιας αντισταθμιστικής δύναμης, ενώ το «equilibrium» έχει μία πιο ευρεία σημασία, που δύναται να καταστεί συνώνυμη της «σταθερότητας»¹⁴¹. Ο ίδιος ο Σρέντερ πιστεύει ότι υπάρχει μία διπλή ερμηνεία του «equilibrium» στην προκειμένη περίπτωση¹⁴²: μία νομική-ηθική, η οποία συνδέεται με τη διεθνή

¹³⁸ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 701.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 702.

¹⁴⁰ Ο Σρέντερ αποδίδει στους υποστηρικτές της ερμηνείας του διεθνούς συστήματος του 1815 βάσει της ισορροπίας ισχύος, ιδιαίτερα σε Βρετανούς και Αμερικανούς, ακούσια λάθος μετάφραση λόγω συνήθειας, όρων που χρησιμοποιήθηκαν στο Συνέδριο όπως «équilibre européen» (ευρωπαϊκή ισορροπία, European equilibrium) και «politisches Gleichgewicht» (πολιτική ισορροπία, political equilibrium) σε «balance of power». Με αυτόν τον τρόπο παραγνωρίζουν όμως, κατά τον ιστορικό, την ακριβολογία των λεγόμενων των πρωταγωνιστών του Συνεδρίου, οι οποίοι με τον όρο «political equilibrium» εννοούσαν κάτι διαφορετικό και ταυτόχρονα ευρύτερο από την παραδοσιακή σημασία της ισορροπίας ισχύος. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 695.

¹⁴¹ Παρόμοιο συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί από μία προσεκτική μελέτη των σημασιών που αποδίδονται στις δύο λέξεις στο Oxford Dictionary: «balance» μπορεί να σημαίνει “ένα αντισταθμιστικό βάρος ή δύναμη”, ενώ η λέξη «equilibrium» περιγράφει καταστάσεις, όπως για παράδειγμα «social equilibrium» (κοινωνική ισορροπία-σταθερότητα). Επίσης το «equilibrium» περιγράφει την ισορροπία της αγοράς, όταν εξισώνονται η προσφορά με τη ζήτηση. Η κατάσταση ισορροπίας στην αγορά στην οικονομική επιστήμη περιγράφεται ως «economic equilibrium».

¹⁴² Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 695.

σταθερότητα, το σεβασμό του νόμου και των δικαιωμάτων των κρατών, τη διατήρηση της τάξης και την επίβλεψη του διεθνούς συστήματος. Με λίγα λόγια, το «equilibrium» αποτελούσε τη νομιμοποιητική βάση του μετασχηματισμού που επιχειρούσε το Συνέδριο της Βιέννης. Η δεύτερη ερμηνεία είναι πολιτικής φύσης και σχετίζεται με την ισορροπία της ισχύος, δηλαδή τον έλεγχο της κατανομής της ισχύος μέσω των αντισταθμιστικών λειτουργιών των βασικών πόλων ενός τέτοιου συστήματος¹⁴³. Ο Σρέντερ δίνει ιδιαίτερο βάρος στην πρώτη, νομικού-ηθικού χαρακτήρα, ερμηνεία, θεωρώντας πως αυτή αποτέλεσε τη βάση του διεθνούς συστήματος του 1815 και υποστηρίζοντας πως οι πολιτικές ισορροπίες ισχύος υπήρξαν απλά ένα επιμέρους στοιχείο στη διαδικασία διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού equilibrium.

Ο μετασχηματισμός της διεθνούς πολιτικής από τις ανταγωνιστικές πολιτικές ισχύος των τελευταίων δεκαετιών του 18^{ου} αιώνα στο ευρωπαϊκό equilibrium του 1815 έγκειται επίσης στο γεγονός ότι βασίστηκε στη νομιμότητα¹⁴⁴. Νομιμότητα σήμαινε ότι η ομοφωνία μεταξύ των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων επί της ηθικής και νομικής πλευράς του ευρωπαϊκού equilibrium ήταν αυτή που κατέστησε εφικτή την ευρεία συναίνεση και τους συμβιβασμούς στις εδαφικές διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου. Αυτή η νομικής και ηθικής φύσης συναίνεση οδήγησε σε μία «σοφή αναδιανομή ισχύος» (*sage répartition des forces*), η οποία για πρώτη φορά λάμβανε υπόψη, εκτός από τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, το κοινό ευρωπαϊκό συμφέρον. Ακριβώς για αυτό το λόγο χαρακτηρίζεται από τους πρωταγωνιστές του Συνεδρίου ως “σοφή” η ανακατανομή της ισχύος: επειδή προέκυψε από μία ιδεατή ισορροπία μεταξύ των νόμιμων δικαιωμάτων των κρατών και του κοινού συμφέροντος της Ευρώπης ως συνόλου. Το κοινό ευρωπαϊκό συμφέρον συνδέθηκε με τη διατήρηση ενός σταθερού διεθνούς συστήματος, το οποίο εγγυάτο ο ηγεμονικός συσχετισμός ισχύος αλλά και, σύμφωνα με την Άμπενχουις, η πίστη στον

¹⁴³ Ο Σρέντερ δίνει τον εξής ορισμό της ισορροπίας της ισχύος: «Ένα σύστημα ισορροπίας ισχύος πρέπει να είναι ένα τέτοιο (σύστημα) στο οποίο η ισχύς, η οποία κατέχεται και ασκείται από τα κράτη του συστήματος, ελέγχεται και εξισορροπείται από την ισχύ των υπολοίπων (κρατών). Όλοι οι βασικοί παίκτες του συστήματος πρέπει να υπόκεινται σε αυτή τη μορφή περιορισμού», ο οποίος προκύπτει από την αντισταθμιστική ισχύ ενός συνασπισμού-αναχώματος σε τυχόν επεκτατικές τάσεις ενός κράτους ή από το φόβο αποτρεπτικής δράσης άλλων κρατών. Η αντισταθμιστική λειτουργία της ισχύος των κρατών αποτελεί το μέσο επίτευξης των βασικών στόχων ενός συστήματος ισορροπίας ισχύος, είτε πρόκειται για ειρήνη και σταθερότητα είτε απλώς για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας των κρατών-μελών του συστήματος. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 685.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 696.

αυτοπεριορισμό των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁴⁵. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν αυτοπεριορίζονταν τόσο λόγω του υπολογισμού ενός ισοζυγίου κερδών και κόστους από την είσοδο σε ένα νέο πόλεμο, αλλά κυρίως λόγω της ισχυρής νομικής και θεσμικής θεμελίωσης του νέου διεθνούς συστήματος, του σεβασμού στο νόμο και το διεθνές δίκαιο αλλά και της αίσθησης ικανοποίησης από τη δίκαιη «ισορροπία δικαιωμάτων» (balance of rights) που επέτυχε το Συνέδριο της Βιέννης. Η αντιμετώπιση της ηττημένης Γαλλίας από το Συνέδριο της Βιέννης επιβεβαιώνει αφ' ενός τον πραγματιστικό του χαρακτήρα¹⁴⁶ και αφ' ετέρου τη ρήξη με τις πολιτικές ισορροπίας ισχύος του 18^{ου} αιώνα. Η ανακατανομή ισχύος, που είχε ως πρώτο μέλημα τον περιορισμό της Γαλλίας, τελικά της επέτρεψε να διατηρήσει μεγάλο μέρος της δύναμής της και τη δυνατότητα να σταθεί πολύ γρήγορα μετά το τέλος του πολέμου ισότιμα ανάμεσα στις νικήτριες Μεγάλες Δυνάμεις. Η μετριοπαθής αντιμετώπιση της Γαλλίας¹⁴⁷, αλλά και η ευαισθησία που επέδειξαν οι Μεγάλες Δυνάμεις για την ανεξαρτησία και την ασφάλεια των μικρών κρατών¹⁴⁸, δείχνει ότι οι διαβουλεύσεις για το μέλλον της Ευρώπης έγιναν περισσότερο με νομικούς, ηθικούς και κοινωνικοπολιτικούς όρους παρά με όρους ισορροπίας ισχύος. Ο Σρέντερ υποστηρίζει ότι το οικοδόμημα του 1815, όπως και κάθε μεταπολεμικό οικοδόμημα, δεν μπορεί να κριθεί από τον αντίκτυπό του στο εσωτερικό των κρατών και τις κοινωνίες του αλλά από τον αντίκτυπό του στο ίδιο το διεθνές σύστημα, βάσει του πόσο αποτελεσματικά «συμβιβάζει (μεταξύ τους) τις αξιώσεις επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων»¹⁴⁹. Κυρίως όμως, η νομική και ηθική βάση του ευρωπαϊκού equilibrium και η ισορροπία μεταξύ των ιστορικών δικαιωμάτων των κρατών και του κοινού συμφέροντος αποτελούν, κατά τον Σρέντερ, τα δύο στοιχεία που καθιστούν το διακανονισμό της Βιέννης έναν από τους πιο επιτυχημένους διακανονισμούς ειρήνης στην ιστορία, προσδίδοντας στο ηγεμονικό σύστημα του 1815-1848 μία λειτουργία με πολλαπλά οφέλη για το διεθνές σύστημα.

Στο τέλος του άρθρου του, ο Σρέντερ πραγματοποιεί μία σύντομη αναφορά στο πολωνο-σαξονικό ζήτημα¹⁵⁰, με σκοπό να ενισχύσει το επιχείρημά του για τον μετασχηματισμό των πολιτικών ισχύος από το Συνέδριο της Βιέννης. Πιστεύει πως η

¹⁴⁵ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 40-41.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 39.

¹⁴⁷ Paul W. Schroeder, "Did the Vienna...", *ό. π.*, σ. 697.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 698.

¹⁴⁹ Paul W. Schroeder, *The Transformation...*, *ό. π.*, σ. 577. Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 150.

¹⁵⁰ Paul W. Schroeder, "Did the Vienna...", *ό. π.*, σ. 702-704.

απειλή του πολέμου μετά τη συμφωνία της 3^{ης} Ιανουαρίου μεταξύ Βρετανίας, Αυστρίας και Γαλλίας, σήμανε παράλληλα και τον κίνδυνο της επιστροφής και επικράτησης των πολιτικών ισχύος του 18^{ου} αιώνα, οι οποίες είχαν οδηγήσει στους καταστροφικούς Ναπολεόντειους Πολέμους. Ο Σρέντερ αποδίδει κατά κύριο λόγο στη Ρωσία την επιτυχή επίλυση της κρίσης. Ο Τσάρος, αφού είχε επικρατήσει με σχετική ευκολία στις διαπραγματεύσεις για την Πολωνία, δέχθηκε να προβεί στις απαραίτητες υποχωρήσεις¹⁵¹, με γνώμονα τη σταθερότητα, τη διαφύλαξη της ειρήνης και το κοινό ευρωπαϊκό συμφέρον. Κατά την εξέλιξη της κρίσης, σύμφωνα με τον ιστορικό, δοκιμάστηκαν πολιτικές ισορροπίας ισχύος, όπως το αρχικό σχέδιο του Τσάρου ή η τριπλή συμμαχία εναντίον της Ρωσίας και της Πρωσίας. Ωστόσο, όταν οι πρωταγωνιστές της κρίσης αντελήφθησαν ότι οι πολιτικές ισορροπίας ισχύος οδηγούσαν σε γενικευμένο πόλεμο, επέστρεψαν στις πρακτικές του «πολιτικού equilibrium», ιεραρχώντας εκ νέου τη σταθερότητα ως βασική προτεραιότητα. Επρόκειτο για μία καθοριστική νίκη του ηγεμονικού συστήματος έναντι της ισορροπίας ισχύος. Ο Σρέντερ θεωρεί, επομένως, ότι η τελική έκβαση της πολωνο-σαξονικής κρίσης δε σήμανε σε καμία περίπτωση την επικράτηση πολιτικών ισορροπίας ισχύος αλλά, αντιθέτως, πιστεύει πως ενδυναμώθηκαν περαιτέρω το ηγεμονικό σύστημα και το «ευρωπαϊκό equilibrium». Με λίγα λόγια, η διαχείριση της πολωνο-σαξονικής κρίσης, σύμφωνα με τον Σρέντερ, επιβεβαιώνει τη μετασχηματιστική λειτουργία του Συνεδρίου¹⁵².

¹⁵¹ Η κύρια υποχώρηση του Τσάρου, σε σχέση με το αρχικό του σχέδιο, υπήρξε η παραχώρηση κάποιων πολωνικών εδαφών στην Πρωσία και στην Αυστρία, χωρίς όμως η Ρωσία να απολέσει σε καμία περίπτωση τη μερίδα του λέοντος στην Πολωνία, καθώς και η μη προσάρτηση ολόκληρης της Σαξονίας από τη σύμμαχό του Πρωσία. Βλ. χάρτη σ. 89 και Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 125-131. Ο Σρέντερ πιστεύει πως ο Τσάρος αναγνώρισε εγκαίρως τις «παράπλευρες απώλειες» του διπλωματικού του θριάμβου στην Πολωνία: τη συμμαχία της Βρετανίας με την ηττημένη Γαλλία, τη στροφή της Αυστρίας προς τη Δύση καθώς και τον κίνδυνο που διέτρεχε η ευρωπαϊκή συμμαχία, που ο ίδιος είχε εμπνευστεί. Η συνειδητοποίηση αυτών των παραγόντων οδήγησε, μεταξύ άλλων, τον Αλέξανδρο να επιδιώξει έναν συμβιβασμό. Βλ. Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, *ό. π.*, σ. 704.

¹⁵² Ο Βικ επίσης διακρίνει στοιχεία της μετασχηματιστικής λειτουργίας του Συνεδρίου της Βιέννης στην διαχείριση του πολωνο-σαξονικού ζητήματος, σε ένα πιο ευρύ πλαίσιο. Επιστρατεύει και σε αυτήν την περίπτωση την τριγωνική προσέγγιση που περιλαμβάνει τις πολιτικές ισχύος, την ιδεολογία και την πολιτική κουλτούρα. Θεωρεί πως τον τελικό διακανονισμό του ζητήματος διαμόρφωσαν όχι μόνο οι πολιτικές ισχύος, αλλά και η κοινή γνώμη (βλ. σ. 21-22), καθώς και η πίστη των πρωταγωνιστών του Συνεδρίου στον περιορισμένο συνταγματισμό και τον υπερεθνικό πατριωτισμό. Βλ. Brian E. Vick, “Poland, Saxony and the Crucible of Diplomacy”, στο *ό. π.*, σ. 278-320.

Το “Σύστημα των Συνεδρίων” (Congress System)

Σε αυτό το σημείο η εργασία θα επικεντρωθεί στην προσέγγιση του συστήματος του Συνεδρίου της Βιέννης που επιχειρεί ο Mark Jarrett στο *The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon*. Ο Τζάρρετ προκειμένου να καταλήξει σε μία σύνοψη των βασικών χαρακτηριστικών του Συστήματος των Συνεδρίων πραγματοποιεί μία ανάλυση τριών επιπέδων. Αρχικά εστιάζει στους τρεις μεγάλους πρωταγωνιστές του Συνεδρίου της Βιέννης και στις προσωπικές διαπραγματευτικές τους στρατηγικές και επιδιώξεις. Σε δεύτερη φάση επικεντρώνεται στο γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό περιβάλλον του 1815 και στο πως αυτό επηρέασε και διαμόρφωσε τις στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές προτεραιότητες των βασικών παικτών του συστήματος. Τέλος, επιχειρεί μία συστημική προσέγγιση από τη σκοπιά της ανάλυσης του διεθνούς συστήματος.

Πριν περάσουμε όμως στην ανάλυση που περιγράφηκε παραπάνω, θεωρώ σημαντικό να αναδειχθεί ένα ζήτημα που καθόρισε το χαρακτήρα και την κληρονομιά του Συστήματος των Συνεδρίων. Αυτό δεν είναι άλλο από το ζήτημα μίας συνολικής εγγύησης των συμφωνηθέντων στη Βιέννη, το οποίο απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό όλες τις εξέχουσες μορφές του Συνεδρίου. Ο Τζάρρετ φαίνεται πεπεισμένος πως εάν είχε εγκαθιδρυθεί ένα σύστημα κανονιστικού χαρακτήρα, το οποίο θα εγγυάτο το σύνολο των νέων ευρωπαϊκών συνόρων και επομένως το Σύστημα των Συνεδρίων συνολικά, το Συνέδριο της Βιέννης θα είχε υπάρξει μία τομή ακόμη μεγαλύτερων διαστάσεων, κοσμοϊστορικού χαρακτήρα¹⁵³. Αυτό δε συνέβη λόγω της απροθυμίας να συμπεριληφθούν στην εγγύηση τα ευρωπαϊκά σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με ρωσική κυρίως υπαιτιότητα¹⁵⁴. Τελικά, αυτό το οποίο έγινε ήταν όλες οι ξεχωριστές συνθήκες που συνομολογήθηκαν στη Βιέννη¹⁵⁵ να ενσωματωθούν σε ένα ενιαίο έγγραφο, το οποίο ονομάστηκε «Τελική Πράξη» (Final Act). Η λύση αυτή ενίσχυε τη νομιμοποιητική βάση των αποφάσεων

¹⁵³ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 147-149.

¹⁵⁴ Οι Ρώσοι θα συμφωνούσαν σε μία συνολική εγγύηση με την προϋπόθεση ότι θα είχαν πρώτα λυθεί όλες οι εκκρεμότητές τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Σουλτάνος απέρριψε με απόλυτο τρόπο την ρωσική πρόταση. Ο Σρέντερ μάλιστα πιστεύει πως οι Ρώσοι σκοπίμως συμπεριέλαβαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην πρότασή τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν εξ' αρχής την απόρριψή της. Βλ. Paul W. Schroeder, *The Transformation...* *ό. π.*, σ. 573-574. Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 148.

¹⁵⁵ Όπως είδαμε στην εισαγωγή, αλλά και στις περιπτώσεις των διαπραγματεύσεων για την κατάργηση του δουλεμπορίου ή του συνταγματικού καθεστώτος της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, υπήρχαν διαφορετικές επιτροπές επιφορτισμένες με τα επιμέρους ζητήματα. Το Συνέδριο δεν συνήλθε ποτέ σε ολομέλεια.

του Συνεδρίου, καθώς κάθε κράτος, ως συμβαλλόμενο μέρος, δεσμεύονταν επί του συνόλου των συμφωνηθέντων. Δημιουργούνταν με αυτόν τον τρόπο ένα νέο σύστημα δημόσιου διεθνούς δικαίου, κάτι που αποτέλεσε, κατά την άποψή μου, ένα από τα βασικά μετασχηματιστικά χαρακτηριστικά του Συνεδρίου ως προς το διεθνές σύστημα. Ο Τζάρετ περιγράφει τη λύση του «Final Act» ως την αμέσως επόμενη καλύτερη εναλλακτική έπειτα από μία εγγύηση ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας. Η ειδοποιός διαφορά της λύσης που επιλέχθηκε έναντι μίας συνολικής εγγύησης είναι η έλλειψη ενός μηχανισμού ελέγχου και επιβολής των συμφωνηθέντων. Όπως είδαμε και στις περιπτώσεις του δουλεμπορίου και των δικαιωμάτων των Γερμανοεβραίων, η έλλειψη αυτή έδρασε ανασταλτικά ως προς την εφαρμογή των αποφάσεων του Συνεδρίου.

Οι τρεις μεγάλοι και αδιαμφισβήτητοι πρωταγωνιστές του Συνεδρίου της Βιέννης, οι οποίοι συνέδεσαν το όνομά τους με αυτό, ήταν ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Κάσλρη, ο Τσάρος Αλέξανδρος και ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών και μετέπειτα καγκελάριος Μέτερνιχ. Το Σύστημα των Συνεδρίων υπήρξε εν πολλοίς το αποτέλεσμα των διαπραγματευτικών επιλογών και επιδιώξεων αυτών των τριών ισχυρών προσωπικοτήτων. Ο Κάσλρη είδε όλους τους βασικούς του στόχους, την περικύκλωση της Γαλλίας από κράτη-αναχώματα, την ένωση της Γερμανίας υπό συνομοσπονδιακή μορφή και τον έλεγχο της Ιταλίας από την Αυστρία να περιλαμβάνονται στις συνθήκες ειρήνης με τη Γαλλία και την «Τελική Πράξη» του Συνεδρίου της Βιέννης¹⁵⁶. Ο Κάσλρη χρησιμοποίησε τη δεινή διαπραγματευτική του ικανότητα προκειμένου να φέρει τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις κοντά στα βρετανικά συμφέροντα. Με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούσε τη διατήρηση ενός πρωτεύοντα ρόλου της Βρετανίας στις ηπειρωτικές υποθέσεις χωρίς να υπάρχει η ανάγκη αφιέρωσης στρατιωτικών πόρων. Οι μεγάλες χρηματοδοτικές ενισχύσεις των Βρετανών προς τις σύμμαχες ηπειρωτικές χώρες είχαν άλλωστε αποτελέσει ένα εναλλακτικό μέσο «διείσδυσης» των βρετανικών συμφερόντων στην Ευρώπη αλλά και ένα ισχυρό διαπραγματευτικό μέσο πίεσης στα χέρια του Κάσλρη. Αυτός ο πιο αφανής τρόπος βρετανικής παρεμβατικότητας στην Ευρώπη, την οποία ο Κάσλρη συνέχιζε να θεωρεί απαραίτητη, τον εξυπηρετούσε στο να αποφεύγει την πίεση των ισχυρών απομονωτιστικών τάσεων του βρετανικού κοινοβουλίου. Αν και διακατέχονταν από αντιεπαναστατικά αισθήματα, δεν έθετε ως προτεραιότητα τη

¹⁵⁶ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 154

μετατροπή του «Congress System» σε ένα όχημα αντεπανάστασης, αλλά τον ενδιέφερε κυρίως η αποτροπή ενός νέου γαλλικού επεκτατισμού¹⁵⁷.

Ο Μέτερνιχ δεν υπόκειταν σε κοινοβουλευτικές πιέσεις, όπως ο Κάσλρη, ούτε διακατέχονταν από έντονα ιδεαλιστικά αισθήματα, όπως ο Τσάρος. Είχε εξασφαλίσει την αμέριστη εμπιστοσύνη του αψβουργικού θρόνου, γεγονός που του έδινε μεγάλη ελευθερία κινήσεων. Ο Μέτερνιχ είχε αφ' ενός επιδιώξεις στο πλαίσιο μίας *realpolitik*: επιθυμούσε τον όσο δυνατόν μεγαλύτερο περιορισμό της Γαλλίας, της Πρωσίας και της Ρωσίας, ώστε να μην υπάρχει ζωτική απειλή ασφάλειας, η οποία θα μπορούσε να υπονομεύσει την εύθραυστη ενότητα της πολυεθνικής Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Αφ' ετέρου απέδιδε μεγάλη σημασία στη διεθνή συνεργασία για την αντιμετώπιση του επαναστατικού ρεύματος, στο οποίο προσέδιδε έναν μονολιθικό και συνομοσιολογικό χαρακτήρα¹⁵⁸. Η σταθερότητα ενός στενά δεμένου και ανελαστικού διπλωματικού συστήματος, όπως φαινόταν να είναι στην αρχή το Σύστημα των Συνεδρίων, εξυπηρετούσε αυτές τις δύο βασικές στοχεύσεις του Μέτερνιχ. Ο Αλέξανδρος υπήρξε αναμφίβολα ο περισσότερος ιδεαλιστής εκ των τριών. Εξυπηρέτησε φυσικά την παραδοσιακή πολιτική δημιουργίας επιπλέον προστατευτικών εξεχουσών στα ρωσικά σύνορα¹⁵⁹ και σε αυτό το πλαίσιο επεδίωξε την ενσωμάτωση του μεγαλύτερου μέρους της Πολωνίας στη ρωσική επικράτεια. Ταυτόχρονα, όμως, υποστήριξε ένα αυτόνομο καθεστώς για την «Πολωνία του Συνεδρίου» και γενικότερα περιορισμένες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, ευνοώντας για παράδειγμα τη δημιουργία αντιπροσωπευτικών θεσμών συμβουλευτικού χαρακτήρα. Ο Τσάρος ενσαρκώνει ένα μεγάλο παράδοξο: εκπροσωπεί μία αυταρχική μοναρχική εξουσία έχοντας ταυτόχρονα ισχυρή πίστη σε ένα μετριοπαθές φιλελεύθερο πρόγραμμα¹⁶⁰. Δεν μπορεί να αγνοηθεί επίσης, η μεγάλη σημασία που έδινε ο Τσάρος σε ένα είδος χριστιανικής αλληλεγγύης μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, ως σημαντικού συνδετικού κρίκου του Συστήματος των Συνεδρίων.

¹⁵⁷ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 355-356.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 356-357.

¹⁵⁹ Ο Σρέντερ ονομάζει αυτή την πολιτική “*glacis policy*” (“*glacis*” στη στρατιωτική μηχανική είναι η δημιουργία πρόσθετων τεχνητών πλαγιών με ανηφορική κλίση, μπροστά από ήδη υπάρχουσες οχυρωματικές δομές). Η πολιτική αυτή μετά το 1815 βασίστηκε σε ένα νέο, συντηρητικό πλαίσιο με σκοπό την εξασφάλιση των δυτικών και νότιων συνόρων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας αλλά και την ενίσχυση της επιρροής και του πρεστίτζ της. Βλ. Paul W. Schroeder, “*Did the Vienna...*”, *ό. π.*, σ. 690.

¹⁶⁰ Πρόκειται για μία αντίφαση με βαθιές ρίζες στη ρωσική ιστορία, η οποία, κατά τον Jarrett, αποτελεί κληρονομιά της εμπειρίας του “*εκ των άνω*” εκσυγχρονισμού επί Μεγάλου Πέτρου. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 354.

Στο δεύτερο επίπεδο ανάλυσης που αναπτύσσει ο Τζάρρετ¹⁶¹ διαπιστώνει μία κατανομή των πέντε Δυνάμεων σε δύο διακριτά στρατόπεδα, η οποία διαφέρει από το ηγεμονικό σύστημα του Σρέντερ. Διαπιστώνει μία σύμπτωση συμφερόντων Βρετανίας και Αυστρίας¹⁶², οι οποίες επεδίωκαν πρωτίστως τη σταθερότητα στην ευρωπαϊκή ήπειρο και τη διατήρηση της υφιστάμενης το 1815 κατανομής της ισχύος. Αντίθετα, οι υπόλοιπες τρεις Δυνάμεις είχαν επεκτατικές στρατηγικές: η Ρωσία επιθυμούσε να αποκτήσει το πάνω χέρι στην Πολωνία αλλά και να αυξήσει την επιρροή της στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Πρωσία να εξασφαλίσει πραγματικό στάτους Μεγάλης Δύναμης μέσω της εδαφικής της μεγέθυνσης, ενώ η Γαλλία ήθελε να αποκατασταθεί ως Μεγάλη Δύναμη και να επεκταθεί εκ νέου στα “φυσικά σύνορά” της, όπου αυτό ήταν δυνατό. Η στενή σχέση και συμμαχία Κάσλρη – Μέτερνιχ στηρίχτηκε στη συνειδητοποίηση του κοινού συμφέροντος των “δυνάμεων της σταθερότητας” έναντι των επεκτατικών βλέψεων των τριών υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Τζάρρετ αποδίδει στην αγγλοαυστριακή συμμαχία σημασία ανάλογη του ηγεμονικού συστήματος. Αποδίδει επιπλέον μεγάλη προσοχή και σε ένα τρίτο παράλληλο σύστημα συμμαχιών, το οποίο έχει ιδεολογική θεμελίωση. Πρόκειται για την ιδεολογική αντιπαράθεση των δύο δυτικών φιλελεύθερων δυνάμεων και της Ανατολικής Ιεράς Συμμαχίας, η οποία πάντως έλαβε χώρα κυρίως στη δύση του Συστήματος του Συνεδρίου, τη δεκαετία του 1830. Η ιδεολογική σύγκρουση δυτικών και ανατολικών δυνάμεων, οξύνθηκε μετά την εγκαθίδρυση της συνταγματικής μοναρχίας στη Γαλλία το 1830 και την ψήφιση της αντιπροσωπευτικής μεταρρύθμισης στη Βρετανία το 1832 και έδωσε, κατά τον Τζάρρετ, τη χαριστική βολή στο Σύστημα του Συνεδρίου¹⁶³.

Όσον αφορά το διεθνές σύστημα, ο Τζάρρετ πιστεύει καταρχάς ότι το Συνέδριο υπήρξε μία αποφασιστική καμπή στη δημιουργία του σύγχρονου συστήματος κρατών¹⁶⁴. Η συλλογική στήριξη των εδαφικών διακανονισμών του Συνεδρίου της Βιέννης στόχευε στην αποκατάσταση της σταθερότητας του διεθνούς συστήματος, το οποίο είχε κλονιστεί από την αναρχία και την κρίση νομιμοποίησης που είχαν επιφέρει οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι. Βασικό στοιχείο του Συστήματος του Συνεδρίου

¹⁶¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 155-157

¹⁶² Όπως σημειώνει ο Τζάρρετ και οι δύο Δυνάμεις είχαν ένα πλεονεκτικό σημείο εκκίνησης στο Συνέδριο της Βιέννης, δεδομένου ότι οι βασικοί τους εδαφικοί στόχοι (η ενσωμάτωση του Βελγίου στο ολλανδικό βασίλειο για τους Βρετανούς και ο έλεγχος της Βόρειας Ιταλίας για τους Αυστριακούς) είχαν διασφαλιστεί ήδη από τη Συνθήκη των Παρισίων. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 156.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 350-351.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 157.

υπήρξε ο σεβασμός του νόμου, βάσει της αρχής ότι οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται («pacta sunt servanda»), που απέκτησε έκτοτε ακόμη μεγαλύτερη υπόσταση ως θεμελιώδης αρχή του διεθνούς δικαίου. Επίσης, το Συνέδριο προχώρησε σε μία απλοποίηση του χάρτη, συνεχίζοντας στο δρόμο που χάραξε ο Ναπολέοντας. Η κατακερματισμένη Κεντρική Ευρώπη είχε υπάρξει πρόσφορο έδαφος για μεγάλες συγκρούσεις τους δύο προηγούμενους αιώνες, ενώ η αποδιοργάνωση και το κενό εξουσίας, ως συνέπεια του κατακερματισμού, λειτουργούσαν ως μαγνήτης για τους ανταγωνισμούς και τις συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Το Συνέδριο προχώρησε αποφασιστικά στον εξορθολογισμό και την απλοποίηση της ευρωπαϊκής «κεντρικής ζώνης» (middle zone), κυρίως με τη δημιουργία της Γερμανικής Συνομοσπονδίας και τη μεγέθυνση της Πρωσίας και του Πεδεμοντίου, ανοίγοντας μία διαδικασία, η οποία θα κλείσει αρκετές δεκαετίες αργότερα με τη γερμανική και ιταλική ενοποίηση. Επιπλέον, ο Τζάρρετ σε αντιδιαστολή με τον Σρέντερ, αποδίδει πολυπολικό χαρακτήρα στο Σύστημα των Συνεδρίων, υποστηρίζοντας πως κανένα από τα κράτη του Συστήματος δεν διέθετε ηγεμονική ισχύ¹⁶⁵. Τέλος, θεωρεί πως ο αυτοπεριορισμός των Μεγάλων Δυνάμεων υπήρξε μάλλον συμπτωματικό και όχι εγγενές χαρακτηριστικό του διεθνούς συστήματος, όπως πιστεύει ο Σρέντερ, ούτε και ταυτίστηκε με το εθνικό τους συμφέρον, όπως υποστηρίζει η Άμπενχους. Ο φόβος της επανάστασης, η απαξίωση των εθνικών αιτημάτων και η διασύνδεση των ευρωπαϊκών κοσμοπολίτικων ελίτ αποτελούν ήδη από μόνοι τους ικανούς παράγοντες οι οποίοι, κατά τον Τζάρρετ, οδηγούν στην ενίσχυση της μετριοπάθειας και της αυτοσυγκράτησης¹⁶⁶. Πιστεύει, ότι από τη στιγμή που το Συνέδριο της Βιέννης δεν έκανε το μεγάλο βήμα προς την επίτευξη μίας συνολικής εγγυητικής συμφωνίας, οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν ουσιαστικά πάντα ελεύθερες να επιδιώξουν τα συμφέροντά τους.

¹⁶⁵ Ο Τζάρρετ στηρίζεται στην άποψη του γνωστού νέο-ρεαλιστή θεωρητικού των Διεθνών Σχέσεων John Mearsheimer, ο οποίος πιστεύει ότι η εποχή του Συστήματος των Συνεδρίων υπήρξε μία περίοδος “ισορροπημένης πολυπολικότητας” (balanced multipolarity) που ισούται με απουσία ενός ηγεμόνα με σαφή στρατιωτική και οικονομική υπεροχή. Βλ. John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, 2001, σ. 334-359. Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 358.

¹⁶⁶ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 360.

Η ουδετερότητα ως βασική αρχή του διεθνούς συστήματος

Στο *An Age of Neutrals: Great Power Politics 1815-1914* η Maartje Abbenhuis επιχειρεί μία προσέγγιση του Συστήματος του Συνεδρίου και κατ' επέκταση του διεθνούς συστήματος ολόκληρου σχεδόν του μακρού 19^{ου} αιώνα από μία σκοπιά αρκετά, κατά τη γνώμη μου, πρωτότυπη. Υποστηρίζει πως η ουδετερότητα υπήρξε μία βασική αρχή της διεθνούς πολιτικής, η οποία συντέλεσε σε μεγάλο βαθμό στη σταθερότητα του διεθνούς συστήματος και στην αποφυγή γενικευμένης πολεμικής σύγκρουσης για έναν αιώνα. Η προσέγγιση της Άμπενχους, αν και εκτείνεται χρονικά σε μία πολύ μακρά περίοδο, σχετίζεται άμεσα με το Συνέδριο της Βιέννης, καθώς το 1815 υπήρξε το σημείο εκκίνησης της ανάδειξης της ουδετερότητας σε μείζον χαρακτηριστικό του διεθνούς συστήματος.

Η Άμπενχους υιοθετεί την άποψη του Σρέντερ όσον αφορά το μεταναπολεόντειο διεθνές σύστημα¹⁶⁷. Πιστεύει, δηλαδή, ότι υπήρξε πράγματι ένας μετασχηματισμός από τις πολιτικές ισχύος του 18^{ου} αιώνα στον εγγυητικό ρόλο που έπαιζε η Ευρωπαϊκή Συμφωνία ως προς την αποφυγή ενός μεγάλου πολέμου. Αυτό σήμαινε πως είχε καλλιεργηθεί η συνειδητοποίηση ενός κοινού (ευρωπαϊκού) συμφέροντος, το οποίο ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τη διεθνή σταθερότητα και ειρήνη. Ο μετασχηματισμός του διεθνούς συστήματος το 1815 ακολουθήθηκε από έναν - άνευ προηγουμένου - αιώνα «περιορισμένου πολέμου» (limited war), βάσει της συνειδητοποίησης ότι η αποφυγή μίας σύγκρουσης μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων αποτελούσε ουσιώδη προϋπόθεση για τη διατήρηση της διεθνούς σταθερότητας. Ακριβώς αυτή η συνειδητοποίηση, σύμφωνα με την Άμπενχους, καθιστά την ουδετερότητα βασικό στοιχείο της ευρωπαϊκής πολιτικής του 19^{ου} αιώνα.

Η ιστορικός, ωστόσο, αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την άποψη του Σρέντερ, πως το σύστημα της Βιέννης υπήρξε ένας από τους πιο επιτυχημένους μεταπολεμικούς διακανονισμούς της ιστορίας, δεδομένου πως καθ' όλη τη διάρκεια του μακρού 19^{ου} αιώνα οι Μεγάλες Δυνάμεις ενεπλάκησαν σε πολυάριθμες συγκρούσεις ανά την υφήλιο. Το γεγονός ότι αυτές οι συγκρούσεις δεν μετατράπηκαν σε πολέμους μεγάλης κλίμακας οφείλεται στη θέληση των κρατών να υιοθετήσουν την ουδετερότητα και ανεπίσημα, ως υπόσχεση μη-ανάμειξης, αλλά και επισήμως, ως αρχή του διεθνούς δικαίου. Επίσης, η ουδετερότητα αποτέλεσε ένα μηχανισμό

¹⁶⁷ Υιοθετεί επίσης και την ορολογία του Σρέντερ («political equilibrium»). Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 39-41.

διαμεσολαβητικής παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων σε συγκρούσεις μεταξύ μικρών κρατών. Η χρήση της ουδετερότητας ως παρεμβατικού μέσου ενίσχυσε τον ευέλικτο χαρακτήρα του Συστήματος των Συνεδρίων, εντός του οποίου ευδοκίμησε η *realpolitik* σε συνδυασμό, όμως, με αυτοπεριορισμούς πραγματιστικού χαρακτήρα από την πλευρά ιδίως των Μεγάλων Δυνάμεων. Επιπλέον, η ουδετερότητα υπήρξε παράγοντας διατήρησης της μεταναπολεόντειας διεθνούς τάξης σε κρίσιμες καμπές, όπως κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, όπου η ουδέτερη στάση Αυστρίας και Πρωσίας περιόρισε την πιο επικίνδυνη σύγκρουση κατά τη διάρκεια του μακρού 19^{ου} αιώνα¹⁶⁸. Επομένως, κατά την Άμπενχους, η ουδετερότητα υπήρξε ένα ενεργό μέσο παρέμβασης στο διεθνές σύστημα και για αυτό ενσωματώθηκε στο εθνικό συμφέρον Μεγάλων Δυνάμεων όπως η Βρετανία αλλά και, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στις εθνικές ταυτότητες χωρών όπως η Ελβετία ενώ, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, αναδείχθηκε σε βασικό στοιχείο του οικουμενικού-πασιφιστικού ιδεαλισμού¹⁶⁹. Έτσι προκύπτει μία θεμελιώδης διαφορά με την ουδετερότητα του 20^{ου} αιώνα, που στις συνειδήσεις των περισσότερων σήμαινε παθητικότητα και ανυπαρξία επεμβατικής δυνατότητας στο διεθνές σύστημα.

Η Άμπενχους διακρίνει τρεις διαφορετικές μορφές ουδετερότητας στο Σύστημα του Συνεδρίου¹⁷⁰: τη «μόνιμη ουδετερότητα» (*permanent neutrality*), την «εθελοντική-μακροπρόθεσμη ουδετερότητα» (*voluntarily – long term neutrality*) και την «περιστασιακή ουδετερότητα» (*occasional neutrality*). Η πρώτη είναι αυτή που συνδέεται περισσότερο με το Συνέδριο της Βιέννης. Η μόνιμη ουδετερότητα είχε χαρακτήρα έξωθεν επιβολής και είχε ως βασικό στόχο τη διαφύλαξη του κοινού συμφέροντος της διεθνούς κοινότητας και, κυρίως, των Μεγάλων Δυνάμεων. Η επιβαλλόμενη ουδετερότητα συνεπάγονταν αυτόματα έναν περιορισμό της διεθνούς δράσης για τα κράτη¹⁷¹.

Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση μόνιμης ουδετερότητας είναι φυσικά αυτή της Ελβετίας. Η ουδετερότητα δεν διακηρύχθηκε αυτοβούλως από την Ελβετία αλλά της

¹⁶⁸ Η Άμπενχους αναφέρει και άλλα παραδείγματα σύγκρουσης μεταξύ Μεγάλων Δυνάμεων, όπου η μη-ανάμειξη των υπολοίπων περιόρισε αυτόματα την έκταση του πολέμου, όπως κατά την πρώτη κρίση του Σλέσβιχ - Χολστάιν μεταξύ Αυστρίας και Πρωσίας (1850), όπου Βρετανοί και Γάλλοι τήρησαν αυστηρώς ουδέτερη στάση και τον πόλεμο Αυστρίας – Γαλλίας το 1859, με Πρώσους και Βρετανούς να επιμένουν στην ουδετερότητά τους. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 43.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 4-9.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 15-17.

¹⁷¹ Ωστόσο, αυτός ο περιορισμός δεν είχε απόλυτη εφαρμογή. Το Βέλγιο, για παράδειγμα, δεν εμποδίστηκε σε καμία περίπτωση στην αποικιοκρατική του επέκταση.

επιβλήθηκε από το Συνέδριο της Βιέννης¹⁷², καθιστώντας την ακρογωνιαίο λίθο του Συστήματος του Συνεδρίου αλλά και ενσωματώνοντας το καθεστώς ουδετερότητας της Ελβετίας στο διεθνές δίκαιο. Η Ελβετία είχε άλλωστε υψηλή στρατηγική αξία λόγω της γεωγραφικής της θέσης ενώ το γεγονός ότι είχε αποτελέσει φυτώριο επαναστατικών και φιλελεύθερων κινήσεων, την καθιστούσε επικίνδυνη για το αντιεπαναστατικό οικοδόμημα. Σύμφωνα με την Άμπενχους, η εγγύηση της ελβετικής ουδετερότητας υπήρξε μία από τις πιο επιτυχημένες αποφάσεις του Συνεδρίου της Βιέννης, δεδομένου ότι επιβιώνει μέχρι και σήμερα. Επίσης, η εγγύηση της ελβετικής ουδετερότητας υπήρξε το έναυσμα για την περαιτέρω προώθηση του ουδετερισμού από το Συνέδριο της Βιέννης, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση την πόλη-κράτος της Κρακοβίας. Η Άμπενχους θεωρεί γεγονός κομβικής σημασίας την καταστρατήγηση της ανεξαρτησίας της Κρακοβίας το 1848 από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις (Αυστρία, Πρωσία, Ρωσία), καθώς υπήρξε η πρώτη αποτυχία του «ουδετερισμού» (neutrality)¹⁷³. Πρέπει να σημειωθεί επίσης, ότι το Συνέδριο της Βιέννης υπήρξε η αρχή μιας σειράς ουδετεροποιήσεων περιοχών, νησιών, όπως τα Ιόνια, ποταμών, ακόμη και σιδηροδρομικών γραμμών, με πρωτοβουλία των Μεγάλων Δυνάμεων. Αυτές οι συμφωνίες ουδετεροποίησης (neutralization) υπήρξαν, κατά την Άμπενχους, ιδιαίτερα επιτυχημένες, συμβάλλοντας ως σημαντικές προστατευτικές δικλείδες έναντι πολέμων μεγάλης κλίμακας¹⁷⁴. Η πιο γνωστή τέτοιου είδους περίπτωση ουδετεροποίησης από το Συνέδριο της Βιέννης, που να μην αφορά δηλαδή κάποια κρατική οντότητα, είναι αυτή του ποταμού Ρήνου, επί του οποίου εξασφαλίστηκε η ελεύθερη ναυσιπλοΐα¹⁷⁵.

Εάν η εγγύηση της ελβετικής ουδετερότητας υπήρξε η αρχή της «Εποχής των Ουδετέρων», η επιβολή του ουδέτερου καθεστώτος στο ανεξάρτητο Βέλγιο το 1831 της προσέδωσε μακροπρόθεσμη δυναμική¹⁷⁶. Σύμφωνα με τον Σρέντερ, το Βέλγιο αποτελούσε, λόγω της νευραλγικής του γεωγραφικής του θέσης, το «πυλώριον»

¹⁷² Ενώ, το συνομοσπονδιακό σύνταγμα είχε ενσωματωθεί στην «Τελική Πράξη» του Συνεδρίου της Βιέννης, η διεθνής διακήρυξη της ελβετικής ουδετερότητας καθυστέρησε λόγω της επιστροφής του Ναπολέοντα και της ανάγκης που παρουσιάστηκε για τα συμμαχικά στρατεύματα να προελάσουν μέσα από την ελβετική επικράτεια κατά τη διάρκεια των Εκατό Ημερών. Τελικά, οι συμμαχικές δυνάμεις εξέδωσαν μία διακήρυξη στο Παρίσι στις 20 Νοεμβρίου 1815, με την οποία αναγνώριζαν την ανεξαρτησία, την ουδετερότητα και το απαραβίαστο των συνόρων της Ελβετίας. Βλ. Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 138.

¹⁷³ Η δεύτερη υπήρξε η ακύρωση του ουδέτερου καθεστώτος της Μαύρης Θάλασσας το 1871 και η τρίτη και καθοριστική, η παραβίαση της βελγικής ουδετερότητας από τα γερμανικά στρατεύματα το 1914. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 52.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 239.

¹⁷⁵ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 146.

¹⁷⁶ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 54-56.

(cockpit) τη Ευρώπης¹⁷⁷, κάτι που προσδίδει το χαρακτήρα επιτεύγματος στην ουδετεροποίησή του και αποτελεί εξήγηση του γιατί η παραβίαση της ουδετερότητάς του το 1914 σήμαινε ταυτόχρονα και την έναρξη ενός γενικευμένου πολέμου. Η επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων να προτιμήσουν ένα ανεξάρτητο και ουδέτερο Βέλγιο, αφαιρώντας εδάφη από το ολλανδικό βασίλειο (το οποίο αποτελούσε ζωτικό σημείο των εδαφικών αναδιατάξεων του 1814-1815) και πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζονταν η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος, αποδεικνύει κατά την Άμπενχους τα εξής: πρώτον, τον ευέλικτο χαρακτήρα του Συστήματος των Συνεδρίων, που επέτρεπε τις απαραίτητες αλλαγές ώστε να διασφαλίζεται η βιωσιμότητά του. Δεύτερον, την προτεραιότητα που είχε για τις Μεγάλες Δυνάμεις η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος έναντι της δογματικής υποστήριξης των παραδοσιακών μοναρχιών. Ο Τζάρρετ έχει αντίθετη άποψη: πιστεύει ότι η ανεξαρτησία του Βελγίου, μαζί με τις άλλες δύο μείζονες εδαφικές μεταβολές του 1830-1831 (την ελληνική ανεξαρτησία και το τέλος της «Πολωνίας του Συνεδρίου») επισφράγισαν το τέλος του Συστήματος των Συνεδρίων¹⁷⁸.

Η εθελοντική – μακροπρόθεσμη ουδετερότητα αφορά περιπτώσεις όπως την Ολλανδία, τη Δανία και τη Σουηδία¹⁷⁹ και υπήρξε μία εξέλιξη κυρίως των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα. Η ουδετερότητα αυτών των χωρών υπήρξε μακροπρόθεσμη αρχή της εξωτερικής τους πολιτικής και επισήμως αφορούσε τις περιόδους πολέμου. Ο σεβασμός των χωρών με εγγυημένη ουδετερότητα από τις Μεγάλες Δυνάμεις έδωσε κίνητρο σε αυτές τις χώρες να καλλιεργήσουν ένα ουδέτερο στάτους και να την ενσωματώσουν στην εθνική τους ταυτότητα. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο με την περίπτωση της Ολλανδίας, η υιοθέτηση της εθελοντικής ουδετερότητας είχε και οικονομικά κίνητρα, συνδεδεμένα κυρίως με το ελεύθερο εμπόριο και τα ουδέτερα δικαιώματα στη θάλασσα. Υπήρχε όμως και η σκοπιμότητα της κατάκτησης ενός διακριτού και χρήσιμου ρόλου στο διεθνές σύστημα. Η Ολλανδία το πέτυχε, καθώς έγινε κατά κάποιον τρόπο το κέντρο του παγκόσμιου πασιφισμού, οργανώνοντας για παράδειγμα τα δύο μεγάλα συνέδρια ειρήνης στη Χάγη το 1899 και το 1907. Επομένως, ανεπισήμως, οι μακροπρόθεσμα

¹⁷⁷ Paul W. Schroeder, *The Transformation...* ό. π., σ. 564. Όπως παρατίθεται στο Maartje Abbenhuis, ό. π., σ. 57.

¹⁷⁸ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, η ελληνική και βελγική ανεξαρτησία και το αιματηρό τέλος της «Πολωνίας του Συνεδρίου» υπήρξαν οι «πρώτες σχισμές στην πανοπλία του εδαφικού διακανονισμού της Βιέννης». Βλ. Mark Jarrett, ό. π., σ. 350.

¹⁷⁹ Maartje Abbenhuis, ό. π., σ. 63-64.

ουδέτερες χώρες εξασφάλιζαν στην ουσία ένα καθεστώς ουδετερότητας με πιο μόνιμα χαρακτηριστικά.

Η περιστασιακή ουδετερότητα ασκούνταν από διάφορα κράτη και κυρίως, τις Μεγάλες Δυνάμεις. Υπήρξε, κατά την Άμπενχουις, η πιο διαδεδομένη μορφή ουδετερότητας αλλά και η λιγότερο μελετημένη από τους ιστορικούς και ήταν επίσης αυτή εκ των τριών που συνέβαλε περισσότερο στη σταθερότητα του Συστήματος των Συνεδρίων.¹⁸⁰ Υπάρχουν απόψεις, οι οποίες προβάλλουν μία οπτική που μάλλον υποβαθμίζει τη σημασία της ουδετερότητας των Μεγάλων Δυνάμεων. Σύμφωνα με αυτές τις απόψεις, η υιοθέτηση της ουδετερότητας ανά περιστάσεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν εντάσσονταν σε κάποιο μακροπρόθεσμο σχέδιο εξωτερικής πολιτικής αλλά είχε έναν πιο συγκυριακό χαρακτήρα¹⁸¹. Η Άμπενχουις διαφωνεί με αυτές τις απόψεις, υποστηρίζοντας πως οι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων επέλεξαν συνειδητά την ουδετερότητα ως εναλλακτική επιλογή έναντι της εμπλοκής σε έναν πόλεμο καθαρά βάσει υπολογισμού του ρίσκου που ενείχε μία τέτοια επιλογή. Επομένως, η διπλωματική στρατηγική της περιστασιακής ουδετερότητας δεν σήμαινε για τις Μεγάλες Δυνάμεις αποφυγή εμπλοκής ή και ένα είδος απομονωτισμού αλλά αντίθετα αποτελούσε συνειδητή επιλογή προώθησης των εθνικών τους συμφερόντων¹⁸². Επίσης, η ουδετερότητα έδινε ευχέρεια στις Μεγάλες Δυνάμεις να παρέμβουν διαμεσολαβητικά σε διάφορες κρίσεις, στις οποίες δεν διακυβεύονταν άμεσα συμφέροντά τους. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα μίας τέτοιας παρέμβασης αποτελεί ο διαμεσολαβητικός ρόλος του Βίσμαρκ στα Βαλκάνια με το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Η Άμπενχουις, σε όλη την έκταση του έργου της, αναδεικνύει ωστόσο τη Μεγάλη Βρετανία ως τη Μεγάλη Δύναμη που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εμπέδωση της ουδετερότητας ως βασικής αρχής του διεθνούς συστήματος. Η Βρετανία υπήρξε η δύναμη που εγγυήθηκε και προστάτεψε την ελβετική ουδετερότητα όσο καμία άλλη¹⁸³, ενώ πολύ σημαντική υπήρξε και η υποστήριξή της στην ουδετερότητα του Βελγίου, της Σουηδίας και της Ολλανδίας. Εξαιρετικά κρίσιμη ήταν, κατά την Άμπενχουις, η στροφή της βρετανικής πολιτικής μετά τον

¹⁸⁰ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 16.

¹⁸¹ Η Άμπενχουις παρουσιάζει, μεταξύ άλλων, την άποψη του Roderick Ogley, ο οποίος προτιμά τον όρο «ad hoc neutrals» για τους περιστασιακούς ουδέτερους. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 16.

¹⁸² Στο ίδιο, σ. 44.

¹⁸³ Η Βρετανία υπήρξε αταλάντευτα προσηλωμένη στην ελβετική ουδετερότητα, ενώ η Γαλλία, η Αυστρία και ιδιαιτέρως η Πρωσία έδειξαν σε διάφορες περιστάσεις πως θα ήταν διατεθειμένες να την παραβιάσουν, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους. Βλ. Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 48-51.

Κριμαϊκό Πόλεμο, ο οποίος σύμφωνα με τον Σρέντερ σήμανε το τέλος του ηγεμονικού συστήματος¹⁸⁴. Ο οικονομικός αντίκτυπος του πολέμου οδήγησε στην κατανόηση, εκ μέρους της Βρετανίας, ότι ένα δόγμα «μη-ανάμειξης» (non-belligerency), ιδιαίτερα στους ευρωπαϊκούς πολέμους, ήταν πιο συμβατό με τη διατήρηση και ενίσχυση της Pax Britannica. Εκτός από τα οφέλη που συνεπάγονταν η αποχή από δαπανηρούς πολέμους, βασικό κίνητρο υπήρξε για τους Βρετανούς η διασφάλιση ενός ουδέτερου καθεστώτος στις θάλασσες, το οποίο θα ασφάλιζε τις, κρίσιμες για τη βρετανική υπερπόντια κυριαρχία, εμπορικές και χρηματοοικονομικές ροές. Η αλλαγή της βρετανικής αντίληψης, σύμφωνα με την Άμπενχουις, οδήγησε στην ενίσχυση της παγκοσμιοποίησης, δεδομένου ότι η πολιτική της ουδετερότητας προστάτευε και επέκτεινε το ελεύθερο εμπόριο. Το κυριότερο είναι όμως το ότι η σύνδεση της ουδετερότητας με το εθνικό συμφέρον της μεγαλύτερης παγκόσμιας δύναμης υπήρξε ένα μέσο διατήρησης της σταθερότητας του διεθνούς συστήματος της Βιέννης, για μισό σχεδόν ακόμη αιώνα, μέχρι και το 1914.

Ο ουδετερισμός του 19^{ου} αιώνα άφησε, κατά την Άμπενχουις, σημαντική κληρονομιά που υφίσταται μέχρι και σήμερα¹⁸⁵. Στοιχεία του πασιφισμού του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος είχε συνδεθεί άμεσα με την αρχή της ουδετερότητας, επιβιώνουν στο σύγχρονο ειρηνιστικό κίνημα. Η ουδετερότητα επίσης, ως νομική αρχή, δημιούργησε ένα πλαίσιο συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας του διεθνούς δικαίου και ενός σταθερού και κανονιστικού συστήματος διπλωματικών και οικονομικών συναλλαγών. Ακόμη, η ουδετερότητα επιβιώνει έως και σήμερα ως βασικό στοιχείο εθνικών ταυτοτήτων, όπως για παράδειγμα της ελβετικής και της σουηδικής. Τέλος, η επιτυχία της ουδετερότητας του 19^{ου} αιώνα άσκησε επίδραση σε κράτη όπως η Ιρλανδία να ακολουθήσουν μακροπρόθεσμη πολιτική ουδετερότητας κατά τον 20^ο αιώνα. Αυτό σημαίνει ότι η ουδετερότητα, τουλάχιστον όσον αφορά τη μόνιμη εκδοχή της, είχε σημαντική επιτυχία στην εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος μικρών κρατών, η οποία έτυχε ευρείας αναγνώρισης.

¹⁸⁴ Βλ. “The neutral’s war: Britain and the global implications of the Crimean War”, στο Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 66-95.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 243-246.

Συμπεράσματα για το διεθνές σύστημα του 1815

Το πιο ασφαλές συμπέρασμα που, κατά την άποψή μου, μπορεί να εξαχθεί για τον χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος της Βιέννης, με βάση τις προσεγγίσεις που περιγράφηκαν παραπάνω, είναι ότι αποτέλεσε ένα σύστημα ασφάλειας με μία υπερεθνική θεσμική υπόσταση, το οποίο όμως ταυτόχρονα δεν παρακώλυε τη συνέχιση του ανταγωνισμού και των συγκρούσεων συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων. Είναι εύστοχη η παρατήρηση της Άμπενχουις, ότι το Σύστημα του Συνεδρίου υπήρξε ουσιαστικά μία ισορροπία μεταξύ της συνειδητοποίησης ενός υπερεθνικού συμφέροντος, το οποίο συνδέονταν άρρηκτα με την ειρήνη και τη σταθερότητα, και της *realpolitik*. Η ισορροπία αυτή αποτυπώνονταν στον αυτοπεριορισμό της δράσης των Μεγάλων Δυνάμεων, ο οποίος αποτελούσε έναν βασικό παράγοντα σταθερότητας στο διεθνές σύστημα.

Ο Τζάρετ παρουσιάζει δύο βασικές σχολές σκέψης με αντίθετες απόψεις για την χρονική περίοδο, κατά την οποία αποδίδει ο ίδιος τη λειτουργία του Συστήματος των Συνεδρίων: τους φιλελεύθερους θεσμιστές, οι οποίοι τείνουν να υπερασπίζονται το Σύστημα του Συνεδρίου και τους ρεαλιστές, οι οποίοι το θεωρούν ένα «τέχνασμα» των παραδοσιακών πολιτικών ισχύος, υποβαθμίζοντας την θεσμική και υπερεθνική του διάσταση. Εκ της πρώτης ομάδας, ξεχωρίζουν οι απόψεις δύο Αμερικανών πολιτικών επιστημόνων. Ο Robert Jervis υποστηρίζει ότι το Σύστημα του Συνεδρίου υπήρξε ένα διεθνές καθεστώς ασφάλειας, με ένα ρυθμιστικό πλαίσιο, το οποίο περιλάμβανε διαδικασίες και κανόνες που οδηγούσαν στον αυτοπεριορισμό των Μεγάλων Δυνάμεων. Πιστεύει πως η πρωτοφανής έκταση των Ναπολεόντειων Πολέμων, οι οποίοι προέκυψαν λόγω της απόπειρας ηγεμονικής επιβολής του Ναπολέοντα στην Ευρώπη, δημιούργησε δυνατούς δεσμούς μεταξύ των συμμάχων, υποβάθμισε τον πόλεμο ως εργαλείο πολιτικής και, το σημαντικότερο, αύξησε κατά πολύ τα κίνητρα για συνεργασία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁸⁶. Η Louise Richardson πιστεύει πως το Σύστημα των Συνεδρίων υπήρξε θεσμός διεθνούς ασφάλειας, ο οποίος επέτυχε την προσαρμογή του διεθνούς συστήματος στην

¹⁸⁶ Ο Jervis, προκειμένου να αναδείξει την ισχυρή βούληση για συνεργασία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων στα πρώτα χρόνια του Συστήματος του Συνεδρίου, παραθέτει τις οδηγίες του Κάσλρη προς τους Βρετανούς διπλωμάτες το 1816. Ο Κάσλρη τους καλεί να υποβαθμίσουν κάθε είδους «μικροπρεπείς ίντριγκες» και «δευτερεύοντα και ξεχωριστά συμφέροντα» προκειμένου να εξυπηρετηθεί ο κοινός σκοπός της ειρήνης και της καλής θέλησης. Βλ. Robert Jervis, "Security Regimes", *International Organization* 36/2, 1982, σ. 360-368. Όπως παρατίθεται στο Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 360-361.

ανακατανομή της ισχύος που προέκυψε από το Συνέδριο της Βιέννης¹⁸⁷. Άλλες παρεμφερείς απόψεις παρουσιάζουν το Σύστημα των Συνεδρίων ως μία «συλλογική ηγεμονία», μία «κοινότητα ασφάλειας», κάτι αντίστοιχο του σημερινού Συμβουλίου Ασφαλείας ή ακόμη και μία μορφή παγκόσμιας διακυβέρνησης. Οι ρεαλιστές, αντιθέτως, δεν διακατέχονται από αυτόν τον ενθουσιασμό για το Σύστημα των Συνεδρίων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Branislav Slantchev, ο οποίος πιστεύει ότι ο εδαφικός διακανονισμός της Βιέννης είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία σφαιρών επιρροής. Το βασικό κίνητρο αυτοπεριορισμού για τις Μεγάλες Δυνάμεις υπήρξε η σταθερότητα αυτών των σφαιρών επιρροής. Επομένως, η υπαρκτή ευθυγράμμιση συμφερόντων οφείλεται στον εδαφικό διακανονισμό της Βιέννης, ο οποίος προέκυψε βάσει πολιτικών ισχύος, και όχι σε ένα σύστημα νομικών και ηθικών κανόνων και περιορισμών. Σύμφωνα, επίσης, με την Korina Kagan, η ελληνική επανάσταση απέδειξε την αδυναμία και την αναποτελεσματικότητα του Συστήματος των Συνεδρίων, καθώς κάθε Μεγάλη Δύναμη έδρασε, κατά τη διάρκειά της, αποκλειστικά βάσει των δικών της συμφερόντων¹⁸⁸.

Η ανάλυση του Σρέντερ δεν μπορεί να τοποθετηθεί απόλυτα σε κάποια από τα δύο “στρατόπεδα”. Ο ιστορικός, κάτω από τη σκέπη του «ευρωπαϊκού equilibrium», περιλαμβάνει τόσο το νομικό και ηθικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος της Βιέννης όσο και τις παραδοσιακές πολιτικές ισχύος, δίνοντας ωστόσο σαφές προβάδισμα στο πρώτο. Επίσης, κατά τη γνώμη μου, η προσέγγιση του Σρέντερ, η οποία έχει στο κέντρο της την ηγεμονία, τον διαχωρίζει από τις προσεγγίσεις των θεσμιστών, οι οποίοι μάλλον τείνουν να αποδίδουν στο διεθνές σύστημα του 1815 πολυπολικό χαρακτήρα. Ο Σρέντερ δεν συμμερίζεται την άποψη, την οποία εξέφρασε αργότερα στο έργο του και ο Τζάρετ, ότι η μοναρχική-«αντεπαναστατική» αλληλεγγύη κράτησε ενωμένο το Σύστημα των Συνεδρίων, καθώς υποτιμά σημαντικά τον κίνδυνο της επανάστασης, όπως και τη δυναμική του εθνικισμού. Δεν θεωρεί, επίσης, επαρκές επιχείρημα ότι ο πολεμικός κορεσμός υπήρξε επαρκής παράγοντας για τη δημιουργία ενός σταθερού διεθνούς συστήματος. Η επιτυχία του συστήματος

¹⁸⁷ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 361-362. Ο Τζάρετ παραπέμπει στο Louise Richardson, “The Concert of Europe and Security Management in the Nineteenth Century”, στο Helga Haftendorn, Robert O. Keohane, Celeste A. Wallander (επιμ.), *Imperfect Unions: Security Institutions over Time and Space*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1999, σ. 105-132.

¹⁸⁸ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 362. Ο Τζάρετ παραπέμπει στο Branislav L. Slantchev, “Territory and Commitment: The Concert of Europe as Self-Enforcing Equilibrium”, *Security Studies* 14/4, Οκτώβριος 2005, σ. 565-606 και στο Korina Kagan, “The Myth of the European Concert”, *Security Studies* 7/2, 1997-1998, σ. 1-57.

της Βιέννης έγκειται, κατά τον Σρέντερ, σε δύο βασικούς παράγοντες: πρώτον, στη λειτουργία του ηγεμονικού συστήματος, που ουσιαστικά αχρήστευε τις πολιτικές ισορροπίας ισχύος και δεύτερον, στη νομική, ηθική και πολιτική φύση του οικοδομήματος, η οποία εξασφάλιζε την αποτρεπτική λειτουργία του. Η αποτροπή εδράζονταν στο φόβο ότι οποιαδήποτε επιθετική συμπεριφορά μιας Μεγάλης Δύναμης, βασισμένη στις πολιτικές ισχύος του 18^{ου} αιώνα, θα συνεπάγονταν αυτόματα την απομόνωσή της και τον αποκλεισμό της από τα οφέλη του ηγεμονικού συστήματος.

Δεν θα μπορούσε το ηγεμονικό σύστημα του 1815 να παραλληλιστεί με τον ψυχροπολεμικό διπολισμό; Ο Σρέντερ αποφαινεται αρνητικά. Την περίοδο 1815-1848, η Βρετανία και η Ρωσία δεν υπήρξαν ηγέτες δύο σαφώς οριοθετημένων συνασπισμών, ούτε επιδόθηκαν σε έναν οξύ ανταγωνισμό εξοπλισμών και επιρροής, όπως έκαναν οι δύο ψυχροπολεμικές υπερδυνάμεις¹⁸⁹. Επομένως, κατά τον Σρέντερ, το ηγεμονικό σύστημα του 1815 έχει μία μοναδικότητα, καθώς δεν υπάρχει ιστορικό αντίστοιχό του. Η ηγεμονία συνδέεται άμεσα με την επιτυχία του Συνεδρίου, σύμφωνα με τον ιστορικό. Το Συνέδριο της Βιέννης υπήρξε η μοναδική συμφωνία ειρήνης που δεν ακολουθήθηκε από κάποια μεγάλη σύγκρουση ή ανταγωνιστικές πολιτικές ισχύος, όπως συνέβη μετά το 1648, το 1763, το 1919 και το 1945. Υπήρξε, επίσης, η μοναδική φορά που η ευρωπαϊκή πολιτική ηγεσία κατόρθωσε να δημιουργήσει ένα επιτυχημένο σύστημα ειρήνης, μετά από μία πανευρωπαϊκή σύγκρουση¹⁹⁰.

Το Συνέδριο της Βιέννης καθιέρωσε επίσης νέες μορφές διεθνούς συνεργασίας, νόρμες και διαδικασίες, οι οποίες θα κατοχυρωθούν ως βασικές αρχές της σύγχρονης διπλωματίας. Παραδείγματα αποτελούν η διπλωματία κορυφής, η αρχή της ειλικρινούς διαπραγμάτευσης και η πολυμερής διαπραγμάτευση, η οποία έχει ως εγγενές στοιχείο της την τάση για συμβιβασμούς. Επίσης, εύκολα μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι το Συνέδριο της Βιέννης αποτέλεσε σταθμό για την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου. Ωστόσο, ο Τζάρετ δεν είναι τόσο ενθουσιώδης όσο ο Σρέντερ ή η Άμπενχουις. Θεωρεί πως υπήρξε σημαντική αλλά μικρή ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, καθώς το σύστημα συνέχιζε να βασίζεται κυρίως σε *ad hoc* μυστικές διπλωματικές διαδικασίες. Η πρόοδος ήταν μικρή επίσης λόγω της έλλειψης συνολικής εγγύησης αλλά και λόγω της έλλειψης πρόβλεψης για σύγκλιση

¹⁸⁹ Paul W. Schroeder, “Did the Vienna...”, ό. π., σ. 693.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 705.

συναντήσεων κορυφής ανά προκαθορισμένα χρονικά διαστήματα¹⁹¹. Ο Τζάρετ, ερχόμενος σε αντίθεση με την Άμπενχουις, η οποία την θεωρεί ως τον στυλοβάτη του συστήματος της Βιέννης, αποδίδει στη Μεγάλη Βρετανία την κύρια ευθύνη για την έλλειψη θεσμικής προόδου. Ο Κάσλρη επέμεινε στη διατήρηση της *ad hoc* διπλωματίας, καθώς μία πιο θεσμοποιημένη και, επομένως, “φανερή” λειτουργία του συστήματος θα το οδηγούσε σε μία δύσκολη έως και αδύνατη συνύπαρξη με το βρετανικό κοινοβούλιο¹⁹². Οι Βρετανοί υπουργοί θα αντιμετώπιζαν μεγάλες δυσκολίες στο να υπερασπιστούν ένα ισχυρό θεσμικά αντιεπανασταστικό οικοδόμημα στο κοινοβούλιο. Ουσιαστικά, το πιο φιλελεύθερο πολιτικό σύστημα της Ευρώπης λειτούργησε ανασταλτικά στην περαιτέρω θεσμοποίηση του Συστήματος των Συνεδρίων, λόγω του αντεπαναστατικού του χαρακτήρα. Το οξύμωρο είναι ότι ο ίδιος ο Κάσλρη ήταν υπέρμαχος της αντεπαναστατικής λειτουργίας του Συστήματος. Βέβαια, σύμφωνα με τον Τζάρετ, υπήρξε μία γενικότερη τάση άρνησης των κρατών να παραχωρήσουν τμήματα της κυριαρχίας τους έναντι υπερεθνικών θεσμών¹⁹³. Το διεθνές σύστημα παρέμεινε έτσι στη χομπσιανή κατάσταση αναρχίας και το Σύστημα των Συνεδρίων απεδείχθη εφήμερο¹⁹⁴.

Σύμφωνα με τον Τζάρετ, το διευρυνόμενο πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό χάσμα μεταξύ δυτικής και ανατολικής Ευρώπης υπήρξε βασικός λόγος κατάρρευσης του Συστήματος των Συνεδρίων. Η Βρετανία και η Γαλλία, με τα συνταγματικά τους συστήματα και τις ισχυρές μεσαίες τάξεις, απέκλιναν όλο και περισσότερο από την παράδοση του ανατολικού απολυταρχισμού σε Πρωσία, Αυστρία και Ρωσία. Το σύστημα της Βιέννης συνδέθηκε μάλιστα, στη συνείδηση της βρετανικής και γαλλικής κοινής γνώμης, με την Ανατολική Ιερά Συμμαχία, θέτοντάς το στον αντίποδα των ισχυρών φιλελεύθερων και εθνικιστικών τάσεων¹⁹⁵. Ο Τζάρετ, ωστόσο, αν και τοποθετεί ήδη την αρχή της κατάρρευσης του Συστήματος των Συνεδρίων το 1823 με το Συνέδριο της Βερόνας, υποστηρίζει ότι η κληρονομιά του διατηρήθηκε μέσα από την “Ευρωπαϊκή Συμφωνία”. Η βασική διαφορά ήταν ότι οι συναντήσεις κορυφής είχαν αντικατασταθεί από πρεσβευτικά συνέδρια και επομένως είχε διαβρωθεί σημαντικά η θεσμική υπόσταση του Συστήματος. Συμφωνώντας με τον

¹⁹¹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 359.

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 365-366.

¹⁹³ Την άποψη αυτή συμμερίζεται και η Aaslestad, θεωρώντας πως οι συνεχείς τριβές στο εκκρεμές μεταξύ κρατικής κυριαρχίας και «διεθνισμού» υπήρξαν βασικό εμπόδιο στην περαιτέρω επιτυχία του Συνεδρίου της Βιέννης. Βλ. Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 237

¹⁹⁴ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 368.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 367-368.

Σρέντερ, πιστεύει ότι ο Κριμαϊκός Πόλεμος αποτέλεσε το οριστικό τέλος της Ευρώπης του Συνεδρίου της Βιέννης. Πλέον, η αρχή της εθνικότητας καθίσταται η κινητήριος δύναμη των εξελίξεων.

Όπως προαναφέρθηκε, οι προσπάθειες επέκτασης του συστήματος της Βιέννης στη Λατινική Αμερική και κυρίως στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέτυχαν. Ο Τζάρετ πιστεύει ότι, παρά την αποτυχία επέκτασης, οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν θεωρούσαν ότι οι περιοχές αυτές αποκλείονταν από το διεθνές σύστημα¹⁹⁶. Ο Βικ παρουσιάζει μία ενδιαφέρουσα άποψη για τη σχέση του Συνεδρίου της Βιέννης με τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁹⁷. Θεωρεί πως αδίκως οι περισσότερες ιστορικές μελέτες καταλήγουν στο ότι δεν δόθηκε η πρέπουσα σημασία στο Συνέδριο της Βιέννης στη μεσογειακή περιφέρεια της Ευρώπης και την Εγγύς Ανατολή. Κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του Συνεδρίου υπήρξαν έντονες πιέσεις για τους Χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βόρειας Αφρικής, από στρατιωτικούς και διπλωματικούς κύκλους, από τμήματα της αριστοκρατίας, που συμμετείχε στις εκδηλώσεις της Βιέννης, αλλά και από την κοινή γνώμη. Ο Βικ πιστεύει ότι η ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα του 1815 επηρεάστηκε έντονα από θρησκευτικά στοιχεία. Οι διαπραγματεύσεις για το δουλεμπόριο, η έντονη κινητικότητα και ανησυχία για τα ελληνικά και τα σερβικά εθνικά αιτήματα και η ανάληψη δράσης κατά της απειλής, που αποτελούσε για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Βόρειας Αφρικής η πειρατεία, μαρτυρούν την παρουσία ενός έντονου θρησκευτικού παράγοντα. Πρόκειται για τη διαμόρφωση μίας νέας ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας, με κεντρικό στοιχείο τον Χριστιανισμό, σε μία περίοδο μετασχηματισμού του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού. Βέβαια, ο Βικ δεν υποστηρίζει ότι το θρησκευτικό στοιχείο υπερφαλάγγισε πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες στις διαπραγματεύσεις της Βιέννης. Κατά την άποψή μου, ωστόσο, η διαμόρφωση μίας νέας ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας συνδέεται τόσο με την συνειδητοποίηση και έκφραση του κοινού ευρωπαϊκού συμφέροντος στη Βιέννη όσο και με τον χαρακτήρα που θα λάβει ο νέος ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

Κλείνοντας, το Συνέδριο της Βιέννης πράγματι κατάφερε να δώσει τέλος στην αναρχία που κληροδότησαν στη γηραιά ήπειρο η Γαλλική Επανάσταση και οι

¹⁹⁶ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 360.

¹⁹⁷ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 193-195.

Ναπολεόντειοι Πόλεμοι¹⁹⁸. Ωστόσο, θεωρώ ότι το πιο ισχυρό επιχείρημα για τον μετασχηματιστικό χαρακτήρα του Συνεδρίου της Βιέννης ανιχνεύεται στον μεταβατικό ρόλο που ανέλαβε και στο γεγονός ότι αποτέλεσε τομή στην εξέλιξη του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Το Συνέδριο υπήρξε μία γέφυρα, η οποία εξασφάλιζε την όσο το δυνατόν αβλαβή μετακίνηση από την κατάρρευση του Ancien Régime στην εμπέδωση της νεωτερικής τάξης πραγμάτων. Μετέφερε τη διαδικασία συγκεντρωτισμού και γραφειοκρατικής επέκτασης που ξεκίνησε υπό το παλαιό καθεστώς και επιταχύνθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση στο διεθνές σύστημα: στο Συνέδριο της Βιέννης, το παλαιό καθεστώς ανέλαβε τον μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος, η διεκπεραίωση του οποίου θα περάσει στα χέρια του εθνικισμού κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Το επίτευγμα του Συστήματος του Συνεδρίου είναι ότι όλη αυτή η διαδικασία έγινε χωρίς να χρειαστεί η επιτάχυνση της μετασχηματιστικής διαδικασίας από κάποιον νέο μεγάλο πόλεμο. Η ιταλική και η γερμανική ενοποίηση, αμφότερες διαδικασίες συγκεντρωτισμού και «εξορθολογισμού» των συνόρων, αποτελούν άριστα παραδείγματα αυτού του μετασχηματισμού, καθώς καθορίστηκαν από την κατανομή ισχύος στο Συνέδριο και ολοκληρώθηκαν, εν τέλει, από τις δυνάμεις του εθνικισμού, ο οποίος βέβαια είχε μεταλλαχθεί σημαντικά. Το ακόμα εκπληκτικότερο κατόρθωμα, ωστόσο, του Συνεδρίου της Βιέννης ήταν ότι δημιούργησε το πλαίσιο, το οποίο επέτρεψε τις δομικές μεταρρυθμίσεις, την κοινωνική αλλαγή και την πρόοδο στην Ευρώπη του μακρού 19ου αιώνα. Όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να είχαν επιτευχθεί χωρίς ένα σταθερό και ειρηνικό διεθνές σύστημα, χωρίς τον απαραίτητο συγκερασμό των “δυνάμεων της τάξης” και των “δυνάμεων της κίνησης”. Ο Σρέντερ περιγράφει, εύστοχα και λακωνικά, αυτήν την επιτυχία του Συνεδρίου ως μία “μη ουτοπική επανάσταση¹⁹⁹”. Τέλος, μπορεί να ειπωθεί ότι η επιτυχία του μοντέλου της συλλογικής-πολυμερούς διπλωματίας του Συνεδρίου καθίσταται σήμερα ιδιαίτερα επίκαιρη²⁰⁰, με δεδομένη τη σοβαρή αστάθεια που χαρακτηρίζει το μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα.

¹⁹⁸ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 229.

¹⁹⁹ Paul W. Schroeder, ‘Did the Vienna...’, *ό. π.*, σ. 705.

²⁰⁰ Katherine B. Aaslestad, *ό. π.*, σ. 225.

4. Το ζήτημα των Επτανήσων στο Συνέδριο της Βιέννης

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, αυτό το κεφάλαιο θα επικεντρωθεί στο ζήτημα των Επτανήσων, το οποίο υπήρξε το μοναδικό ζήτημα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος που συζητήθηκε επισήμως και σε ανώτατο επίπεδο στο Συνέδριο της Βιέννης. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει εξειδικευμένη βιβλιογραφία σχετική με το κράτος των Ιονίων Νήσων²⁰¹, η οποία όμως δεν έχει ενσωματωθεί σε αυτό το κεφάλαιο. Η επισκόπηση του ζητήματος των Επτανήσων βασίζεται σε τμήματα της ήδη επιλεγείσας βιβλιογραφίας και πιο συγκεκριμένα στον Βικ, ο οποίος, σε μία υποενότητα²⁰² με εξαιρετικό ενδιαφέρον, παρουσιάζει τη διπλωματική δραστηριότητα για τα Επτάνησα στο Συνέδριο, με πρωταγωνιστή τον Ιωάννη Καποδίστρια. Επίσης, η Άμπενχουις αφιερώνει τμήμα του, σχετικού με το Συνέδριο της Βιέννης, κεφαλαίου του βιβλίου της στα Επτάνησα²⁰³. Η Άμπενχουις τους αποδίδει μεγάλη γεωστρατηγική σημασία και τα θεωρεί ως ένα κρίσιμο σημείο για την επιτυχία της αρχής της ουδετερότητας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Ο Τζάρρετ, παρ' όλο που επιχειρεί διεξοδική επισκόπηση όλων των συνθηκών ειρήνης και των Συνεδρίων από το 1814 ως και το 1824, δεν παραθέτει σε κανένα σημείο του έργου του κάποια εκτεταμένη αναφορά στα Επτάνησα²⁰⁴.

Τα Ιόνια Νησιά από τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο ως το Συνέδριο της Βιέννης

Τα Ιόνια Νησιά, τα όποια έμελλε να αποτελέσουν την πρώτη αυτόνομη ελληνική κρατική οντότητα μετά την οριστική κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπήρξαν η μόνη διαρκής εξαίρεση στην οθωμανική κυριαρχία στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων²⁰⁵, ευρισκόμενα κυρίως υπό την κατοχή της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Η νίκη της επαναστατικής Γαλλίας υπό τον Ναπολέοντα σε βάρος των Αυστριακών κατά τη διάρκεια της ιταλικής εκστρατείας είχε ως

²⁰¹ Ενδεικτικά: Αρς Γκρέγκορ, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας στη Ρωσία*, Αθήνα, εκδ. Ασίνη, Δεκέμβριος 2015.

Μοσχονάς Νικόλαος, «Τα Ιόνια Νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ', σ. 382-402, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975.

Επίσης, η διαδικτυακή σελίδα: <http://kapodistrias.digitalarchive.gr/aik.php>

²⁰² Βλ. “Greek Liberation Movements” στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 224-229 και κυρίως 230-232.

²⁰³ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 53-54.

²⁰⁴ Ο Τζάρρετ αναφέρεται ονομαστικά στα Επτάνησα μόνο στη σ. 70, συμπεριλαμβάνοντάς τα στα θέματα που εκκρεμούσαν μετά τη Συνθήκη των Παρισίων και επρόκειτο να συζητηθούν στο Συνέδριο της Βιέννης και στη σ. 249 που αναφέρεται στην πολιτική σταδιοδρομία του Καποδίστρια στην Επτάνησο Πολιτεία.

²⁰⁵ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 287.

κατάληξη την υπογραφή της Συνθήκης του Κάμπο Φόρμιο στις 17 Οκτωβρίου του 1797. Με τη συνθήκη αυτή, καταλύθηκε η υπερχλιετής Δημοκρατία της Βενετίας και τα Επτάνησα βρέθηκαν υπό γαλλική κατοχή. Η γαλλοκρατία²⁰⁶ υπήρξε σύντομη, αλλά άφησε έντονα τα αποτυπώματά της, καθώς η κατάργηση της αριστοκρατίας επέφερε σημαντικούς μετασχηματισμούς σε κοινωνικό επίπεδο. Ωστόσο, η αρχική υποστήριξη της πλειονότητας των Επτανησίων προς τους Γάλλους μετεβλήθη σύντομα σε απογοήτευση και αντίδραση, λόγω των σκληρών οικονομικών και φορολογικών μέτρων της γαλλικής διοίκησης.

Η συντονισμένη αντίδραση Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έβαλε γρήγορο τέλος στη γαλλική κατοχή των Επτανήσων. Στις 20 Φεβρουαρίου του 1799 ολοκληρώθηκε η κατάληψη των Επτανήσων από τον ρωσοτουρκικό στόλο, ανοίγοντας τον δρόμο για τη σύσταση του πρώτου αυτόνομου ελληνικού κράτους. Με τη Συνθήκη της 28^{ης} Μαρτίου 1800, η οποία υπογράφεται στην Κωνσταντινούπολη, αποφασίζεται η αυτονόμηση των Ιονίων Νήσων και η ίδρυση της Επτανήσου Πολιτείας²⁰⁷ (Septinsular Republic, ιταλικά: Repubblica Settinsulare), υπό την επικυριαρχία της Πύλης²⁰⁸ και την εγγύηση της Αγίας Πετρούπολης. Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα ρωσο-οθωμανικό προτεκτοράτο με σημαντικό, όμως, βαθμό αυτονομίας. Μέρος της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε η παραχώρηση ενός αριστοκρατικού συντάγματος, το οποίο ονομάστηκε «βυζαντινό». Ο Ιωάννης Καποδίστριας, γόνος ισχυρής κερκυραϊκής αριστοκρατικής οικογένειας, αναλαμβάνει ήδη από την ηλικία των 25 ετών σημαντικές θέσεις στη διοίκηση του επτανήσιου κράτους, αρχικά ως έκτακτος επίτροπος της κυβέρνησης και έπειτα ως Υπουργός ενός χαρτοφυλακίου με ευρείες αρμοδιότητες. Οι ισχυρές αντιδράσεις, κυρίως των Επτανήσιων αστών, οδήγησαν σε συνταγματική αλλαγή. Το νέο σύνταγμα του 1803, εκτός του ότι διεύρυνε τα εισοδηματικά κριτήρια για συμπερίληψη στον κατάλογο των ευγενών, οδήγησε σε περαιτέρω «εξελληνισμό» του κράτους: η Ορθοδοξία αναγνωρίστηκε ως η επίσημη κρατική θρησκεία ενώ αναγνωρίστηκε και η ελληνική (δημοτική) γλώσσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους,

²⁰⁶ Οι Γάλλοι προχώρησαν στην πλήρη διοικητική ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων στη γαλλική επικράτεια. Τα Επτάνησα ονομάστηκαν επισήμως «Départements français de Grèce» («γαλλικά διαμερίσματα της Ελλάδος») και διαιρέθηκαν σε τρεις νομούς (Κέρκυρας, Ιθάκης και Αιγαίου). Κάθε νομός εκπροσωπούνταν στη γαλλική Εθνοσυνέλευση από έναν αντιπρόσωπο.

²⁰⁷ Να σημειωθεί πως με τη Συνθήκη η Πρέβεζα και η Πάργα που άνηκαν διοικητικά στα Επτάνησα τόσο επί ενετικής κυριαρχίας, όσο και επί γαλλικής, πέρασαν υπό οθωμανική κατοχή.

²⁰⁸ Η επικυριαρχία του Σουλτάνου αποτυπώνονταν κυρίως στην υποχρέωση της Επτανήσου Πολιτείας προς καταβολή ετήσιου φόρου 75.000 γροσιών.

μαζί με τα ιταλικά. Ο Καποδίστριας ανέλαβε σημαντική δράση στον τομέα της εκπαίδευσης, ιδρύοντας τη Σχολή της Τενέδου²⁰⁹ στην Κέρκυρα αλλά και 40 σχολεία σε όλα τα νησιά του Ιονίου. Επίσης, ως έκτακτος στρατιωτικός διοικητής, ανέλαβε και διεκπεραίωσε επιτυχώς την υπεράσπιση της Λευκάδας από τα στρατεύματα του Αλή Πασά των Ιωαννίνων το 1804.

Οι στρατιωτικές επιτυχίες του Ναπολέοντα στην ηπειρωτική Ευρώπη επηρέασαν άμεσα την τύχη της Επτανήσου Πολιτείας. Στις 7 Ιουλίου του 1807 υπογράφεται μεταξύ του Βοναπάρτη και του Τσάρου Αλέξανδρου η Συνθήκη του Τιλσίτ. Μυστικός όρος της συνθήκης προέβλεπε την επανάκτηση των Ιονίων Νήσων από τους Γάλλους, όπερ και εγένετο. Ωστόσο, η γαλλική διοίκηση δεν προχώρησε σε συνταγματική μεταβολή. Η Επτανήσος Πολιτεία συνέχισε ουσιαστικά να υφίσταται ως γαλλικό προτεκτοράτο. Ο Καποδίστριας έφυγε για το εξωτερικό, ξεκινώντας την σταδιοδρομία του στη διπλωματική υπηρεσία του Τσάρου. Η επέμβαση του βρετανικού ναυτικού, από το 1809 και έπειτα, κατέστησε εκ νέου τα Επτάνησα εμπόλεμη ζώνη. Ο βρετανικός στόλος θα καθυστερήσει και θα δυσκολευτεί σημαντικά να ολοκληρώσει την κατάληψη των Επτανήσων. Η Κέρκυρα, η οποία αποτελούσε το τελευταίο εναπομείναν γαλλικό οχυρό στο Ιόνιο Πέλαγος αλλά και σε όλη την Αδριατική, θα καταληφθεί τελικά στις 26 Ιουνίου του 1814, γεγονός που θα σημάνει το τέλος της Επτανήσου Πολιτείας.

Η διατήρηση ενός αυτόνομου καθεστώτος των Επτανήσων είχε ήδη αποφασισθεί από τη Συνθήκη των Παρισίων τον Μάιο του 1814, με αρκετά, όμως, ασαφές πλαίσιο. Επομένως, το ζήτημα των Επτανήσων απασχόλησε τις εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης, όπου και ελήφθησαν οι οριστικές αποφάσεις για το καθεστώς των νησιών. Πρέπει να σημειωθεί πως το θέμα των Επτανήσων αποτέλεσε το μοναδικό ζήτημα που αφορούσε τους Έλληνες και την προοπτική ανεξαρτησίας τους που απασχόλησε τις διαπραγματεύσεις στο Συνέδριο σε ανώτατο και επίσημο επίπεδο²¹⁰. Το ζήτημα των Επτανήσων άρχισε να συζητείται σε ανώτατο επίπεδο την άνοιξη του 1815²¹¹, αφού είχε μπει οριστικά τέλος στην πολωνο-σαξονική κρίση. Το αποτέλεσμα ήταν οι Μεγάλες Δυνάμεις να αναγνωρίσουν την αυτονομία των Ιονίων Νήσων, υπό βρετανική επικυριαρχία. Σύμφωνα με την Άμπενχουις, βασικό ρόλο

²⁰⁹ Επρόκειτο για την πρώτη ελληνική σχολή δημόσιας εκπαίδευσης, με έδρα τη Μονή Τενέδου στην Κέρκυρα, όπου φοιτούσαν υποχρεωτικά όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι κληρικοί. Επιθεωρητής της σχολής ορίστηκε ο ίδιος ο Καποδίστριας.

²¹⁰ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 230.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 231.

στην συναίνεση των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων στη μετατροπή των Επτανήσων σε βρετανικό προτεκτοράτο έπαιξε η πεποίθησή τους ότι οι Βρετανοί είχαν περιορισμένα συμφέροντα στην περιοχή αλλά και η εκτίμηση της ικανότητας του βρετανικού ναυτικού να υπερασπιστεί αποτελεσματικά τα νησιά σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας εναντίον τους²¹². Ιδρύθηκε έτσι το Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων Νήσων (United States of the Ionian Islands, ιταλικά: Stati Uniti delle Isole Ionie), το οποίο είχε ομοσπονδιακό χαρακτήρα, όπως προδίδει και η ονομασία του. Στο πλαίσιο του «περιορισμένου συνταγματισμού» του 1815, τα Επτάνησα απέκτησαν ένα νέο συνταγματικό καθεστώς, το οποίο εγγυάτο σημαντικές πολιτικές ελευθερίες²¹³, υπό την εξουσία ενός Βρετανού κυβερνήτη. Υπήρχε σύστημα 2 Βουλών (Βουλή των Αντιπροσώπων και Γερουσία, καθώς και ανεξάρτητο ανώτατο δικαστήριο. Η εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών συνάντησε όμως δυσκολίες, καθώς, όπως αναφέρει και ο Βικ, η βρετανική διοίκηση γρήγορα παρεκτράπηκε σε αυταρχικές πολιτικές, με αποτέλεσμα να έρθει σε σύγκρουση με τον Καποδίστρια²¹⁴, ο οποίος πλέον ασκούσε τα καθήκοντά του ως Υπουργός Εξωτερικών του Τσάρου. Η διασφάλιση ενός καθεστώτος αρκετά ευρείας αυτονομίας για τα Ιόνια Νησιά στο Συνέδριο της Βιέννης, όμως, δεν ήταν μία απλή υπόθεση, ούτε ήταν κάτι αυτονόητο. Αμέσως παρακάτω, θα παρακολουθήσουμε τον διπλωματικό αγώνα του Καποδίστρια για τα Επτάνησα στη Βιέννη, όπως τον παρουσιάζει ο Βικ, ενώ θα δούμε και τη σημασία των Επτανήσων για τον ουδετερισμό του 19^{ου} αιώνα, βασισμένοι στο σχετικό τμήμα του έργου της Άμπενχουις.

Η δράση του Καποδίστρια για τα Επτάνησα στο Συνέδριο της Βιέννης

Ο Καποδίστριας, με καταγωγή από την Κέρκυρα και έχοντας υπηρετήσει, όπως είδαμε, την Επτάνησο Πολιτεία σε υψηλές διοικητικές θέσεις, υπήρξε ο ντε φάκτο εκπρόσωπος των Ιονίων Νήσων στο Συνέδριο της Βιέννης²¹⁵, χωρίς να τον εμποδίζει σε αυτό η θέση του ως βασικό μέλος της ρωσικής διπλωματικής αντιπροσωπίας στη Βιέννη. Η πρώτη κίνηση του Καποδίστρια, όπως αναφέρει ο Βικ, ήταν να διαμαρτυρηθεί εντόνως για τις αυταρχικές πολιτικές των Βρετανών στα νησιά. Η

²¹² Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 53.

²¹³ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 232.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 232.

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 230.

βρετανική κατοχική διοίκηση, υπό τον στρατηγό Κάμπελ (Cabell) προχώρησε σε κλείσιμο διάφορων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και κυρίως της Ιονίου Ακαδημίας, η οποία αποτελούσε σημείο αναφοράς για τους Έλληνες υπερμάχους της ανεξαρτησίας, όπως ο Καποδίστριας. Ο Έλληνας διπλωμάτης επεδίωξε στο Συνέδριο την παραχώρηση στα Επτάνησα ενός καθεστώτος σχεδόν πλήρους ανεξαρτησίας, υπό την εγγύηση όλων των Μεγάλων Δυνάμεων και την παραχώρηση ενός αριστοκρατικού συντάγματος, ομοίου με αυτό της Επτανήσου Πολιτείας. Επομένως, ο αρχικός στόχος του Καποδίστρια ήταν να υπάρξει μία διευθέτηση για τα Επτάνησα, βάσει του μοντέλου της Ελβετίας, που είχε τύχει της πλήρους αποδοχής από όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις και του οποίου ο ίδιος υπήρξε ένας από τους βασικούς αρχιτέκτονες.

Ωστόσο, οι προτεραιότητες του Καποδίστρια άλλαξαν λόγω της αυστριακής εμπλοκής στις διαπραγματεύσεις για τα Επτάνησα, την άνοιξη του 1815. Οι Αυστριακοί αξίωσαν διεκδικήσεις επικυριαρχίας ή ακόμη και κατοχής των νησιών²¹⁶, επικαλούμενοι κατά κύριο λόγο την ασφάλεια των παράκτιων περιοχών της Αδριατικής, τις οποίες είχε προσαρτήσει μετά το τέλος της γαλλικής κυριαρχίας²¹⁷. Η πλειονότητα των Επτανήσιων, όπως και ο ίδιος ο Καποδίστριας, αποστρέφονταν πολύ περισσότερο το ενδεχόμενο αυστριακής κυριαρχίας ακόμα και από τη ροπή της βρετανικής διοίκησης σε καταχρήσεις της εξουσίας της. Ο Καποδίστριας, όταν κατάλαβε ότι η ιδεατή λύση της πλήρους ανεξαρτησίας δεν είχε πιθανότητες να επιτευχθεί, έθεσε ως προτεραιότητα τη διασφάλιση της αυτονομίας των Επτανήσων, υπό βρετανική επικυριαρχία, με όσο το δυνατόν ευρύτερη συνταγματική αυτονομία και ελευθερίες των κατοίκων²¹⁸.

Ο Κάσληρ, αν και απέρριψε εξ αρχής το ενδεχόμενο πλήρους ανεξαρτησίας των νησιών, φάνηκε να αποδέχεται την αναθεωρημένη πρόταση του Καποδίστρια. Επρόκειτο, άλλωστε, για μία αμοιβαία επωφελής συμφωνία για τους δύο διπλωμάτες: ο Κάσληρ, αποφεύγοντας την παραχώρηση πλήρους ανεξαρτησίας στα Επτάνησα, εξυπηρετούσε τη δικιά του προτεραιότητα, που δεν ήταν άλλη από την αποτροπή της αύξησης της ρωσικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή. Ο Καποδίστριας εξασφάλιζε ένα ικανοποιητικό, βάσει των πραγματικών δεδομένων στις διαπραγματεύσεις,

²¹⁶ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 231.

²¹⁷ Επί Ναπολέοντα, οι περιοχές αυτές ονομάζονταν «Ιλλυρικές Επαρχίες». Αποτελούσαν μία αυτόνομη περιοχή εντός της Γαλλικής Αυτοκρατορίας. Αποτελούνταν από τη σημερινή Σλοβενία και από εδάφη της σημερινής Κροατίας και Αυστρίας. Πρωτεύουσα των Ιλλυρικών Επαρχιών ήταν το Λάιμπαχ (Λιουμπλιάνα). Οι ακτές των Ιλλυρικών Επαρχιών θεωρούνταν στρατηγικά αλληλένδετες με τα Επτάνησα τόσο για τους Γάλλους όσο και για τους Αυστριακούς.

²¹⁸ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 231.

καθεστώς αυτονομίας για τα νησιά καθώς και την αποφυγή κάθε αυστριακής εμπλοκής. Οι Αυστριακοί, ταυτιζόμενοι με τον Κάσληρ για άλλη μία φορά, έθεταν και αυτή ως ύψιστη προτεραιότητα την ανακοπή της ρωσικής επέκτασης. Επομένως, βλέποντας ότι οι Βρετανοί εξυπηρετούν αυτή την προτεραιότητα, παραιτήθηκαν από κάθε είδους διεκδικήσεις επί των Ιονίων Νήσων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία επίσης δεν προσπάθησε να εμποδίσει τη δρομολογημένη απόδοση αυτόνομου καθεστώτος στα Ιόνια Νησιά. Αυτό συνέβη αφ' ενός γιατί στο Συνέδριο της Βιέννης ήταν περιορισμένη στο καθεστώς παρατηρητή (με εκπρόσωπό της τον Φαναριώτη Ιωάννη Μαυρογένη) και, αφ' ετέρου, διότι η στρατηγική σύμπλευση Αυστρίας – Βρετανίας έναντι της ρωσικής επέκτασης σε Βαλκάνια και Ανατολική Μεσόγειο αποτελούσε από μόνη της μία αποτελεσματική προστατευτική δικλείδα των οθωμανικών συμφερόντων²¹⁹. Έτσι, αντί για το ελβετικό μοντέλο, τα Επτάνησα ακολούθησαν, όπως επιθυμούσε ο Κάσληρ, το μοντέλο της Γένοβας²²⁰, η οποία, όπως είδαμε και προηγουμένως, προσαρτήθηκε από το Πεδεμόντιο, διατηρώντας όμως συνταγματικά και εμπορικά προνόμια.

Το ζήτημα των Επτανήσων υπήρξε για τον Καποδίστρια το πιο σημαντικό προσωπικά καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη Βιέννη²²¹. Η προτεραιότητα των Επτανήσων για τον Καποδίστρια δεν πήγαζε μόνο από την καταγωγή του, αλλά και από την πεποίθησή του ότι τα Ιόνια Νησιά μπορούσαν να αποτελέσουν τον φάρο της πολιτιστικής αναγέννησης αλλά και της πολιτικής ανάπτυξης του ελληνικού έθνους²²². Για ποιον λόγο όμως ο Κερκυραίος διπλωμάτης υπεραμύνθηκε σθεναρά εν τέλει υπέρ της αγγλικής επικυριαρχίας και τάχθηκε χωρίς περιστροφές κατά οποιασδήποτε αυστριακής ανάμειξης; Ο ίδιος πίστευε ότι οι Βρετανοί ήταν το ίδιο πρόθυμοι με τους Αυστριακούς να καταπνίξουν εν τη γενέσει της οποιαδήποτε κίνηση προς την κατεύθυνση της ελληνικής ανεξαρτησίας, στον βωμό της διατήρησης του στάτους κβο και της αντεπαναστατικής αλληλεγγύης. Κατά τον Βικ, ο Καποδίστριας υποστήριξε τελικά τη βρετανική λύση λόγω της σταθερής πίστης του στη συνταγματική διακυβέρνηση αλλά και λόγω του γεγονότος ότι λάμβανε σοβαρά υπόψη τον παράγοντα της κοινής γνώμης. Ο Καποδίστριας, μετά

²¹⁹ Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 288.

²²⁰ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 231.

²²¹ Όπως είχε πει ο ίδιος ο Καποδίστριας, το ζήτημα των Επτανήσων αποτελούσε το «πιο ειλικρινές και το μόνο ζήτημα της καρδιάς μου» («the dearest and only affair of my heart»). Όπως παρατίθεται στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 231. (Δεν υπάρχει παραπομπή σε άλλη πηγή από τον Βικ).

²²² Στο ίδιο, σ. 231.

την αναχώρηση του Κάσλη για το Λονδίνο, διαπραγματεύτηκε το καθεστώς των Επτανήσων με τον Κόμη του Κλάνκαρτι (Clancarty). Προέβαλλε στον Κόμη ως βασικό επιχείρημα, για ένα καθεστώς ευρείας αυτονομίας των νησιών, την αναγκαιότητα της συνταγματικής διακυβέρνησης, εκθειάζοντας το βρετανικό πολίτευμα και δηλώνοντας πως δεν επιθυμεί καμία άλλη εγγύηση έναντι της κατάχρησης εξουσίας, πέραν του συνταγματικά κατοχυρωμένου κοινοβουλευτικού ελέγχου της εκτελεστικής εξουσίας, κατά το βρετανικό πρότυπο²²³. Ο Καποδίστριας έδινε ανάλογο βάρος και στο ρόλο της βρετανικής κοινής γνώμης. Ήταν πεπεισμένος, ότι όσο πρόθυμη και να ήταν η κυβέρνηση του Λονδίνου να καταστείλει οποιαδήποτε απόπειρα ελληνικής ανεξαρτησίας, θα προσέκρουε εν τέλει στην έντονη αντίδραση της κοινής γνώμης. Αντιθέτως, εάν οι Αυστριακοί, μέσω της κατοχής των Επτανήσων, προχωρούσαν σε αντίστοιχες ενέργειες, η βρετανική κυβέρνηση θα αποποιούνταν κάθε ευθύνης και η, επωφελής για τα ελληνικά εθνικά αιτήματα, αντίδραση της βρετανικής κοινής γνώμης δεν θα είχε ουσιαστικό αντίκρισμα. Ο Καποδίστριας αντιστέκονταν με τέτοια σφοδρότητα σε οποιαδήποτε αυστριακή εμπλοκή στα Επτάνησα, σε σημείο που έφτασε να πει στον Ρώσο ναύαρχο Πάβελ Σισακόφ (Pavel Chichagov), από τον οποίο είχε ζητήσει βοήθεια κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στην προσπάθειά του να πείσει τους Βρετανούς, ότι εάν η Αυστρία καταλάμβανε τα Επτάνησα ο ίδιος και οι συμπατριώτες του θα μεταναστεύσουν και «θα αναζητήσουμε σε άλλο ημισφαίριο την πατρίδα που μας αρνείται από την ευρωπαϊκή δικαιοσύνη στη γενέτειρα πατρίδα μας²²⁴». Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η προτίμηση των Επτανήσιων, και ιδιαιτέρως των Κερκυραίων, για τους Βρετανούς διέθετε και πρακτική θεμελίωση. Οι Επτανήσιοι πίστευαν πως θα διευρύνονταν οι εμπορικές τους δυνατότητες υπό αγγλική διοίκηση, ενώ πίστευαν επίσης ότι το αγγλικό ναυτικό θα αποτελούσε την αποτελεσματικότερη προστασία έναντι των πειρατικών επιδρομών²²⁵.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε πως ο Καποδίστριας ενσαρκώνει έναν «κεντρώο» πολιτικό, βάσει του ορισμού που δίνει ο Βικ, καθώς στο πρόσωπό του αποτυπώνεται

²²³ Στο επίσημο υπόμνημά του προς τον Κόμη του Κλάνκαρτι ο Καποδίστριας διατύπωνε συγκεκριμένα πως οι Επτανήσιοι θα αποδέχονταν την βρετανική επικυριαρχία «με την ελπίδα ότι τοποθετούν την εθνικότητά τους υπό την περιφρούρηση των συνταγματικών κανόνων αυτού του μεγάλου έθνους (του βρετανικού)». Όπως παρατίθεται στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 232. Ο Βικ παραπέμπει στην εξής πηγή: TNA FO 139/35, fol. 157-157v, Clancarty to Castlereagh (‘‘Private’’), 28 Sept. 1815; Rodocanachi, *Bonaparte*, 260 (memo).

²²⁴ Όπως παρατίθεται στο Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 231. Ο Βικ παραπέμπει στην εξής πηγή: Vneshniaia, 8:366, Capodistrias to Chichagov, 15/27 May-21 May/2 June 1815.

²²⁵ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 232.

έναν συγκεκριασμό απόψεων που απορρέουν από την αριστοκρατική του καταγωγή αφ' ενός και πεποιθήσεων φιλικών ως προς τις μετριοπαθείς συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και φυσικά ως προς τα εθνικά αιτήματα αφ' ετέρου. Διαπιστώνουμε επιπλέον, το μεγάλο διαπραγματευτικό χάρισμα, τη διπλωματική ιδιοφυΐα καθώς και τη διορατική ικανότητα του Καποδίστρια, στοιχεία της προσωπικότητάς του τα οποία εκθειάζει, με πιο έμμεσο τρόπο, και ο ίδιος ο Βικ στο βιβλίο του. Βλέπουμε επίσης, ότι ο Καποδίστριας επιθυμούσε διακαώς τα Επτάνησα να αποτελέσουν το κέντρο μίας «ελληνικής αναγέννησης», η οποία θα είχε ως κατάληξη την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Λειτουργούσε, επομένως, ο μεγάλος Έλληνας πολιτικός και διπλωμάτης, με «εθνική» συνείδηση καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη Βιέννη, ασκώντας ταυτόχρονα, με μεγάλη μάλιστα επιτυχία, τα καθήκοντά του ως βασικό μέλος της διπλωματικής αποστολής του Τσάρου. Τα Επτάνησα, μπορεί να μην αποτέλεσαν τελικά την κεφαλή μίας εθνικής αναγέννησης, όπως οραματίζονταν ο Καποδίστριας, ωστόσο είναι γεγονός πως η διατήρηση και ενίσχυση του αυτόνομου καθεστώτος τους στο Συνέδριο της Βιέννης οδήγησε στη δημιουργία και τη βιώσιμη λειτουργία του πρώτου ελληνικού κράτους. Η επιτυχία αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό, όπως είδαμε, στις προσπάθειες του Ιωάννη Καποδίστρια. Γενικότερα, ο Βικ θεωρεί πως η περίπτωση των Ιονίων Νήσων αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του πολυδιάστατου χαρακτήρα του Συνεδρίου της Βιέννης²²⁶, καθώς συμπλέκονται πολιτικές ισχύος μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα, η υποστήριξη στο «δόγμα» του περιορισμένου συνταγματισμού, ο περιορισμένος σεβασμός της αρχής της εθνικότητας καθώς φυσικά και τα ίδια τα εθνικά αιτήματα.

Τα Επτάνησα και η αρχή της ουδετερότητας

Η περίπτωση των Επτανήσων, κατά την Άμπενχουις, εντάσσεται στο πλαίσιο του ουδετερισμού, το οποίο όπως είδαμε έχει ως αφετηρία το 1815 και το Συνέδριο της Βιέννης. Βέβαια, ένα καθεστώς «περιορισμένης ουδετερότητας», που αποτυπώνονταν κυρίως στη συμφωνία αποστρατιωτικοποίησης των νησιών, είχε επιβληθεί στα Ιόνια Νησιά και επί Επτανήσου Πολιτείας, βάσει σχετικής ρωσο-οθωμανικής συμφωνίας. Στο Συνέδριο της Βιέννης, υπήρξε ομοφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς την

²²⁶ Brian E. Vick, *ό. π.*, σ. 232.

ανάγκη ουδετεροποίησης των Επτανήσων, λόγω της κρίσιμης στρατηγικής τους σημασίας. Η Άμπενχουις σημειώνει για άλλη μία φορά τον καθοριστικό ρόλο της Βρετανίας στην υποστήριξη της ουδετερότητας ως βασικής αρχής του διεθνούς συστήματος, αναφέροντας πως καθ' όλη τη διάρκεια της ελληνικής Επανάστασης διατηρήθηκε απαρεγκλίτως η ουδετερότητα των Επτανήσων υπό βρετανική εγγύηση²²⁷. Μάλιστα, η ουδετερότητα των νησιών προστατεύθηκε, παρά την ισχυρή φιλελληνική τάση της εποχής στην Ευρώπη και τη συσσώρευση φιλελεύθερων και επαναστατικών στοιχείων από όλη την ήπειρο στην Ελλάδα, στο πλευρό των επαναστατών²²⁸.

Το ζήτημα της ουδετερότητας των Επτανήσων προέκυψε εκ νέου το 1863, εν όψει της παραχώρησής τους στο Βασίλειο της Ελλάδας. Υπήρξαν ισχυρές πιέσεις για διατήρηση, και με αυστηρούς όρους μάλιστα, ενός καθεστώτος ουδετερότητας των Επτανήσων, κυρίως από την Αυστρία, τη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι δυνάμεις αυτές φοβόντουσαν ότι η Ελλάδα δεν είχε την ικανότητα να προστατέψει τα στρατηγικής σημασίας χωρικά της ύδατα εν γένει²²⁹, τα οποία είχαν τεράστια στρατηγική σημασία για την επικοινωνία Ανατολικής Μεσογείου και Ευξείνου Πόντου. Εν τέλει, όντως στη Συμφωνία του Λονδίνου της 29^{ης} Μαρτίου 1864, προβλέπονταν ένα είδος μόνιμης ουδετερότητας και αποστρατιωτικοποίησης των Επτανήσων, με επίκεντρο την Κέρκυρα, κάτι που η ελληνική πλευρά αποδέχτηκε. Βάσει της συμφωνίας κατεδαφίστηκε και το μεγαλύτερο μέρος του οχυρού της πόλης της Κέρκυρας, το οποίο είχε αποδειχθεί ιδιαιτέρως ανθεκτικό κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων. Μετά την αποδοχή της συμφωνίας και από την Πύλη, τα Ιόνια Νησιά πέρασαν οριστικώς και αμετακλήτως στην ελληνική κυριαρχία στις 28 Μαΐου του 1864.

Η Άμπενχουις θεωρεί τη διαφύλαξη της αυτονομίας και της ουδετερότητας των Επτανήσων κατά την περίοδο του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων, αλλά και τη μονιμοποίηση της ουδετερότητας των νησιών και μετά την προσάρτησή τους από

²²⁷ Η Άμπενχουις παραθέτει τα λόγια του Κάνινγκ προς την αντιπροσωπεία της ελληνικής εθνοσυνέλευσης το 1825, με σκοπό να αναδείξει τη βρετανική προσήλωση στη σταθερότητα και στην τήρηση των συμφωνιών με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις: «η παγκόσμια ειρήνη βασίζεται σε γενικές συνθήκες μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, των οποίων (των συνθηκών) η κύρια και καθολική προϋπόθεση είναι ότι καμία από τις δυνάμεις, που αποτελούν συμβαλλόμενα μέρη αυτών, δεν θα μεγεθύνει («aggrandize») τον εαυτό της σε βάρος των υπολοίπων». Όπως παρατίθεται στο Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 54. Η Άμπενχουις παραπέμπει στην εξής πηγή: Report of meeting between the Greek Deputies and George Canning, 19 September 1825 in PRO ‘‘Stratford Canning Papers. CORRESPONDENCE AND PAPERS. 2nd Mission to Turkey’’. Reference FO 352/11/3.

²²⁸ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 53.

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 54.

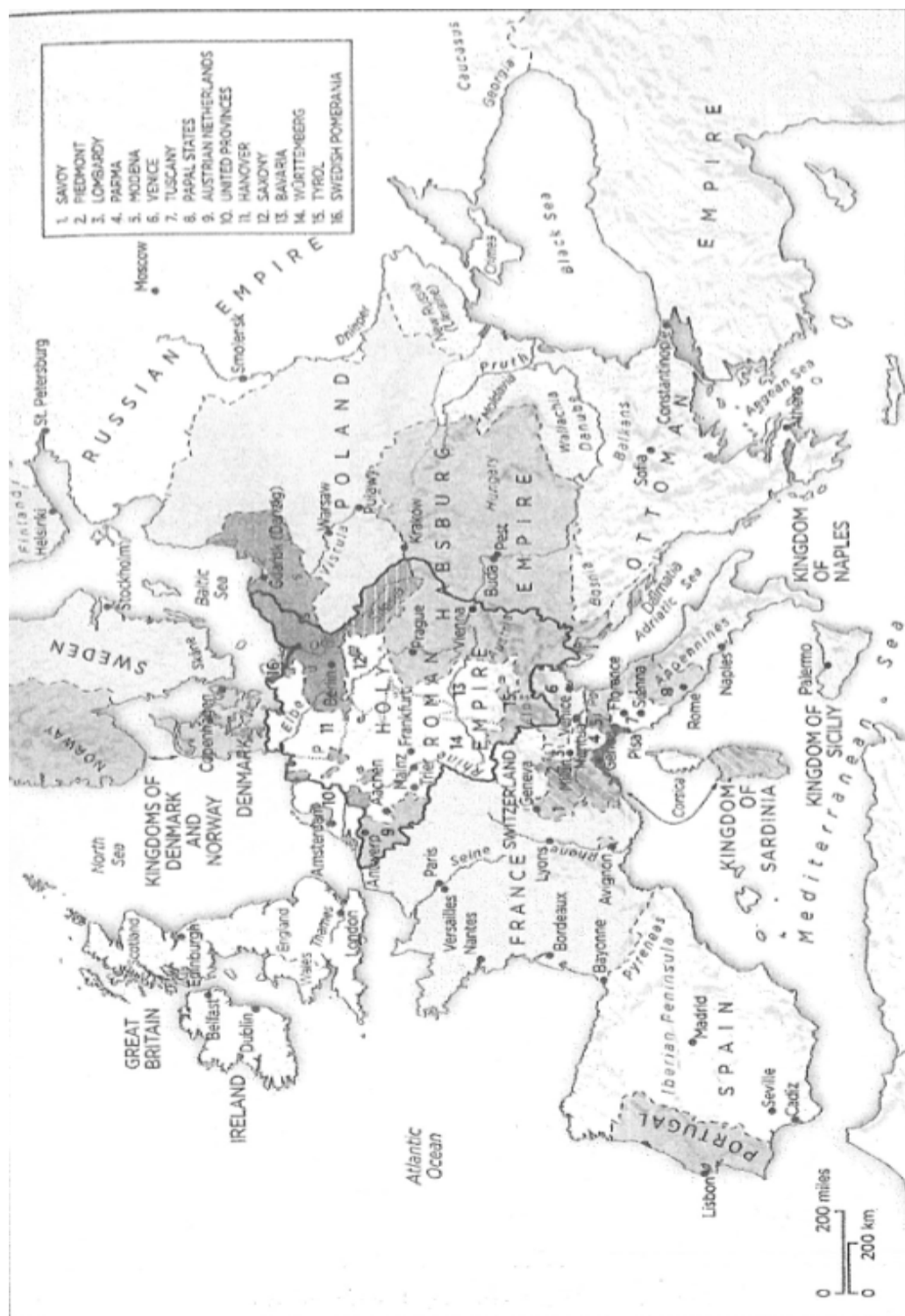
την Ελλάδα, ως βασικό σημείο του οικοδομήματος της Βιέννης αλλά και ως μία τρανταχτή απόδειξη της συνέχειας και της επιτυχίας του συστήματος της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας²³⁰. Τα Επτάνησα αποτέλεσαν πράγματι μία νησίδα σταθερότητας σε μία επικίνδυνα ασταθή περιοχή καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου από το Συνέδριο της Βιέννης ως και το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ο σεβασμός του αυτόνομου καθεστώτος των νησιών υπήρξε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της γενικότερης θέλησης των Μεγάλων Δυνάμεων για συνεννόηση και αποφυγή ενός πολέμου στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, ο οποίος θα μπορούσε να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Επομένως, με δεδομένη τη μεγάλη στρατηγική αξία των Επτανήσων, καταλαβαίνουμε ότι η διατήρηση της αυτονομίας ενός κράτους με κατ' εξοχήν ελληνικό χαρακτήρα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1815-1863 και τελικά η ενσωμάτωσή του στην ελληνική επικράτεια το 1864 δεν ήταν κάτι που νομοτελειακά θα συνέβαινε. Αντιθέτως, μπορεί να υποστηριχθεί, πως ο σεβασμός τελικά της αρχής της ουδετερότητας των Επτανήσων, υπήρξε ένας παράγοντας που διευκόλυνε και επέφερε την παραχώρηση των νησιών στην Ελλάδα.

²³⁰ Maartje Abbenhuis, *ό. π.*, σ. 54.

Χάρτες

Χάρτης 1: Η Ευρώπη κατά τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης (1789)

Πηγή: Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. xvii

Χάρτης 2: Η Ευρώπη στο αποκορύφωμα της ισχύος του Ναπολέοντα (1812)

Πηγή: pinterest.com

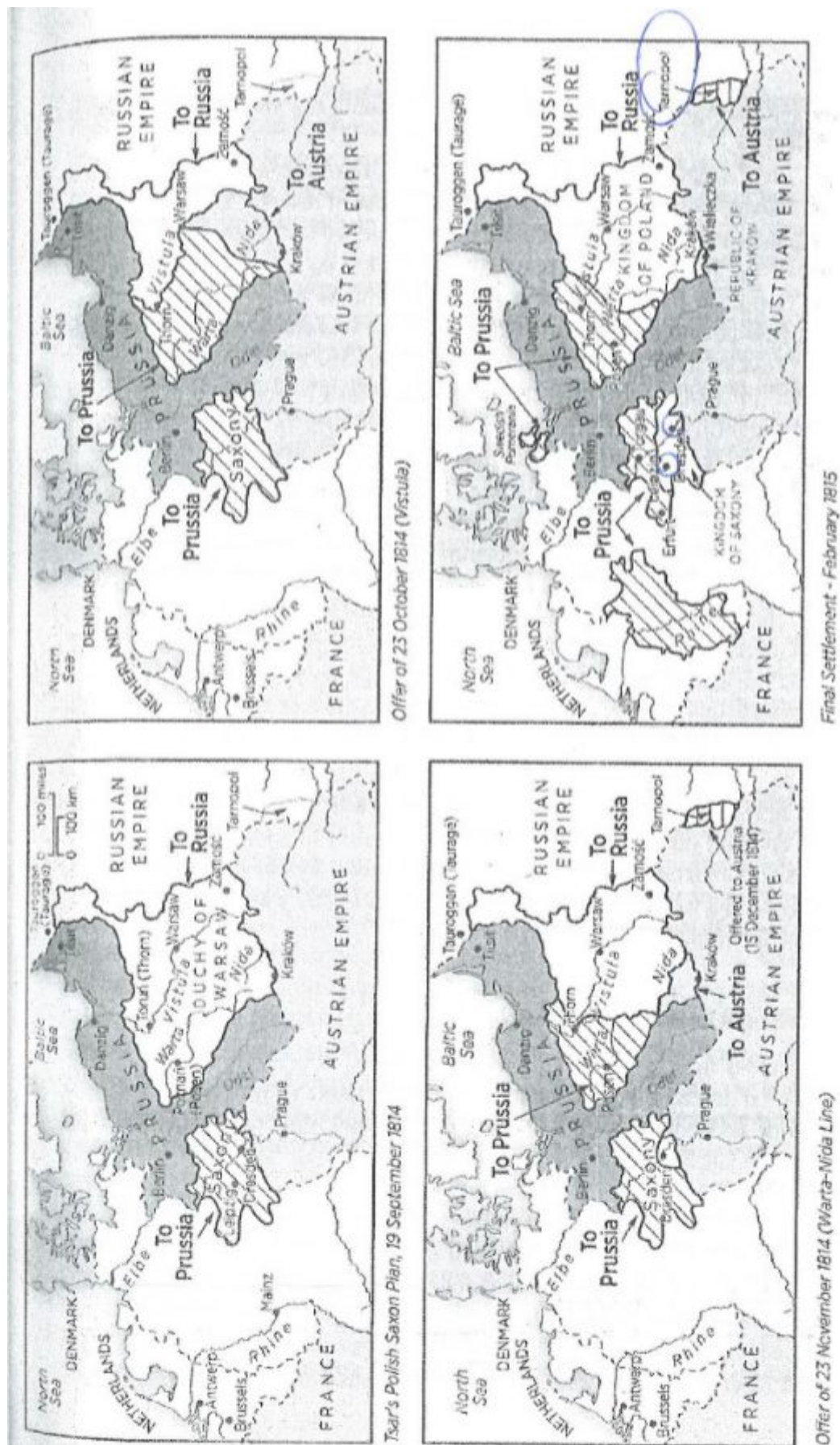
Χάρτης 3: Η Ευρώπη μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815)

Πηγή: pinterest.com

Χάρτης 4: Η εξέλιξη του πολυνο-σαξονικού ζητήματος στο Συνέδριο της Βιέννης (Σεπτέμβριος 1814 – Φεβρουάριος 1815)

Πηγή: Mark Jarrett, *ό. π.*, σ. 97.

Χάρτης 5: Η Γερμανική Συνομοσπονδία 1815-1866

Πηγή: Putzger – *Historischer Weltatlas* (1965)

Βιβλιογραφία

- **Brian E. Vick**, *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*, Λονδίνο/Κέιμπριτζ, Harvard University Press, 2014.
- **Katherine B. Aaslestad**, “Serious Work for a New Europe: The Congress of Vienna after Two Hundred Years”, *Central European History*, τεύχος 48, 2015, σελ. 225-237.
- **Maartje Abbenhuis**, *An Age of Neutrals: Great Power Politics 1815-1914*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2014.
- **Mark Jarrett**, *The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη, I.B. Tauris, 2013.
- **Paul W. Schroeder**, “Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?”, *American Historical Review*, τεύχος 97, αρ. 3, 1992, σελ. 683-706.